یکی مکتب

7-8

1925

باکو

یکی مکتب

[illegible]

صایی : 7 - 8 ییل : 2 - 1925

(12 - 11)

تموز ـ آغستوس

آذربایجان خلق معارف قومیساریغی
علمی مرکزی شوراسینڭ آیلق پداغوژی مجموعه‌سیدر .

آذرنشر ـ باکو

اوقویوجولارمیزا

یڭی مکتب

مجموعه‌سی یای تعطیلی مناسبتیله موقت بیر دوروشدان صوڭرا یه‌ڭیده‌ن نشره باشلایور. یه‌ڭی تدریس ییلی مجموعه‌میز ایچین یه‌ڭی بیر افقدیر.

یه‌ڭی مکتب که‌ند معامله‌رینی بو افقده بوتون سعی و جدیتی ایله گورمه‌ك ایسته‌ر...

مکتب و حیات، تعلیم و تربیه، تدریس و اصول یاشاییشیڭزی أوز مجموعه‌ڭیزده عکس ایندیریڭیز!... یازیڭیز... اوقویوڭز... اوقوتوڭیز...

مجموعه‌نی گه‌نیش معلملیك کتله‌سینه یایماق ایچین لسان، املا، اصطلاح، لغت مسئله‌رینه ممکن قدر قولایلیق ویریله‌جه‌ك، هرگونکو یه‌ڭی اصول و یه‌ڭی مکتب قورولوشو ایشله‌رینی آیدینلاشدیراجاقدیر. مجموعه‌میز بو ییل به‌للی باشلی ایکی یول دوتیور: آذری کتله مکتبنی، بوتون فعالیت و أکسیکله‌ری ایله تمثیل ایتمه‌ك و بو ساحه‌نیڭ قوت بولماسینا چالیشماق؛ علمی ــ په‌داغوژیق مسئله‌لر ایله معلمله‌ر حاضرلیغی مسئله‌سینه خدمت ایده بیلمه‌ك.

بو ایکی مسئله‌نیڭ موفقیتله ئوده‌نمه‌سی، بلاواسطه که‌ند مکتبی یاشاییشی ایله علاقه‌دار اولان «که‌ند معلمله‌ری»نده‌ن آسیلیدیر. سیزی مراقلاندیران مسئله‌له‌ریڭ تویرینی بیزده‌ن طلب ایدیڭیز! آذربایجان خلق معارف قومیسه‌رلیگی فنی مه‌تود شوراسی هه‌ر صورغوڭوزا جواب ویرمه‌گه حاضردیر. مکتبیڭیزده راست گلدیڭیڭیز چه‌تینلیکله‌رده‌ن مجموعه‌ڭیز واسطه‌سیله ــ معلم آرقاداشلاریڭزی تانیش ایدیڭیز!... زیرا یه‌ڭی مکتب قولله‌قتیو (مشترك) یارادیجیلیغدان دوغاجاق.

اداره

* * *

عمومی مسئلەلر

⁂

یازانی: **م. قولی‌یف**

یای پەداغوژی قورصلاریندان بیك بەش یوزە قدر کند معلمی بیراقیلمیشدیر؛ آذربایجان معلملەری آز حاضیرلیغا مالك اولدوقلاریندان معلملەریك یە گیدەن حاضرلانما مسئلەلەری گیت ـ گیدە فوق‌العادی لزوملی بیر اهمیت کسب اینمە گە باشلایور، هەر سنە تکرر ایدەن قورصلار آرتیق معارف تشکیلاتلاریمزیك اساس مسئلەلەری صیراسینا داخل اولیور. بو یایدا آچمیش اولدوغوموز قورصلاریك تشکیلینە، جدی و اطرافلی صورتدە حاضرلیق یاپدیقدان صوگرا باشلانیلمیشدی. هلە قورصلاردا مشغلە باشلانمازدان چوق ـ چوق اول پروغرام و قورصلار ایلە علاقەدار اولان بوتون مسئلەلەر بیر چوق مذاکرە و قومیسیون‌دان گەچمیشدیر؛ بوتون بو حاضیرلیغا و قورصدا تدریس اینمە گدە اولان اك مکمل قوەیە استاداً و بونلارلا برابر مالیە ایشلەرینی پەك دوزگون بیر سیستەمە قویدوغوموزدان بو سنە کی قورصلار تام معناسیلە ممانعتسیز اولاراق دوام ایتمیش و فایدالی نتیجەلەر ویرمیشدیر. ایشتە بونیك ایچین‌دە شیمدیلیك ألدە ایدیلمیش اولان بوتون ماتەریاللاری و معروضە محاسبەلەرینی و عین زماندا مسئول ایشچیلەریك ویردیکی معلوماتلاری نظرە آلاراق قورصلاریك مثبت و فایدالی نتیجە ویردیکلەرینە تام بیر ایمانلا اینانماق اولور. قورص پروغراملارینی طبیعیات و اجتماعیات کیبی اساس درسلەریك اطرافیندە تمرکز ایندیرمەك ایشی، بو مهم دیسیپلینلەردەن معلملەریك تجربەلەرینی یوکسەلتمە گە

به‌ك بویوك یاردیم ایتمیشدیر. بوندان اول بوراقیلان قورصلاریك پروغرامی ابتدائی و اورتا مکتبله‌ریك بوتون درسله‌رینی کندیسینده توپلامیش اولدوغوندن شبهه‌سیز که بویله بیر پریشانلیق منفی نیتجه ویره‌جه‌کدی. گه‌چیله‌جه‌ك درسله‌ریك مقدارینی محدود ایده‌ره‌ك بیز بویوك نتیجه‌له‌ر الده ایتمه‌گه موفق اولدوق. بو سنه‌کی یای قورصلاریندا آذربایجان معلملیگی یه‌کی اصول تدریسله‌ر ایله آشنا اولموشدور. ایشته بو یه‌کی اصول تدریس و تعلیمله‌ری یاواش یاواش حیاته تطبیق ایده‌بیلمه‌ك ایچین آذربایجان معلملیگینی سیسته‌ماتیق — منتظم بیر صورتده گه‌له‌جگده‌ده مختلف واسطه‌له‌رله بیر طاقم یکی جریانلارلا آشنا ایتمه‌لیدیر.

نهایت قورصلار، معلمه‌ری یه‌کی تورك الفباسی ایله آشنا ایتمه‌کله آذربایجان شورالار قورولتاینیك مهم بیر تاپشریقنی یئرینه یترمیشدیر. تام بیر اعتمادلا سویله‌مه‌ك اولور که معلمه‌ریمزیك تام 70„"ی یه‌کی الفبایی مکمل اولاراق بنیمسه‌میشدیر و بونیك ایچین‌ده بو سنه تدریس ایشینه هیچ بیر خلل گتیرمه‌ده‌ن درسله‌ر یه‌کی الفبا ایله آپاریلا بیلیر.

قورصلاریك ویردیگی بو قدر مثبت نتیجه‌له‌ری قید ایتمه‌کله برابر بوراسینی سویله‌مه‌ك مجبوریتده‌یز که یالگز قیصا وقتلی قورصلار ایله کفایتلنمه‌ك بیزیم ایچین هیچ الویریشلی ده‌گیل، بو اولدیقجا آزدیر. معلمه‌ریك یه‌کیده‌ن حاضرلانماق ایشی سیسته‌ماتیق بیر طرزده اولاراق هه‌ر گون، هه‌ر ساعت دوام ایتمه‌لیدیر؛ قیصا وقتلی قورصلار معلمه‌رده په‌داغوژی و مه‌تودیق مسئله‌له‌رینه قارشی بیر هوس بیر رغبت اویاندیران بیر حرکتدیر، و یای قورصلاری معلمه‌ریك چه‌تینلیك چه‌کدیکله‌ری هه‌ر بیر مسئله‌یی آگلاماقدا اونلارا یاردیم ایده‌ن بیر واسطه‌دیر یای قورصلاری معلمه‌ریك کندیله‌ری ایچین چالیشماق خصوصیندا اونلارا معین بیر یول گوسته‌ریور، گه‌له‌جه‌ك فعالیتله‌رینی گه‌نیشله‌تمه‌ك ایچین معین بیر خط حرکت تعیین ایدیور.

فقط بوراسی بللی‌دیر که یای په‌داغوژی قورصلاری تام معناسیله سیسته‌ماتیق بیر بیلیك و هانسی بیر درسده‌ن اولورسا اولسون تام معناسیله مکمل بیر

معلومات ویرمەگە مقتدر دەگیلدیر. فقط معلمەریمزلک هەر شیدەن زیادە سیستەماتیق بیر معلوماتە و سیستەماتیق بیر ترقی و انکشافە احتیاجی واردیر.

بەن شخصاً یای قورصلارینی دولاشاراق معلوماتلارینی یوقلارکەن معلمەریمزلک پەك چوق قسمینیك معلوماتلارینیك نەقدر یوقسول نەقدر آز اولدوغونا قانع اولدوم. معلمەرلک بیر چوقلارینیك جوغرافیادان قطعیاً معلوماتلاری یوقدر حتی اویلە معلمەر واردیر کە آذربایجانیك شهرلەرینی بیلە تانیمایورلار (آدلارینی بیلمەیورلەر) معلمەرلک حسابدان و طبیعیاتدان معلوماتلاری دیمەك اولور کە چوق آزدیر. اویلە معلمەر واردیر کە شاعرلەریمزدەن بیرینیك بیلە آدینی سویلیە بیلمییور. گورولیور کە معلمەر قطعیاً کتاب- اوقومایورلار؛ بو ایسە آرزو ایدیلمەیەن الك قورقولو بیر تهلکەدیر.

معلمەر تجربەلەرینی یوکسلتمەك ایچین کندیلەری الدە ایدەجکلەری حاضرلیق و معلومات الك بویوك بیر رول اوینایور. بیز کندیمز ایچین چالیشمازساق البتە کە چوق اوزاقلارا گیدە بیلمەریز. کەندی ابتدائی معلوماتینی اکمال ایتدیرمەیەن بیر معلم شبهەسیز کە کندیسنی تمامیلە یاردیمسیز و کومەکسیز حس ایدەجەكدیر معلمەر ایستەرسە سیاسی و ایستەرسە اجتماعی معلوماتلارینی آرتیرمازسا و بو ساحەدە بیر چوق کتابلار اوقومازسا شبهەسیز کە بویلە معلمەر دائما گەری قالاجاق و عین زماندا حکومتمیزلک سیاسی و مدنی حیاتیندان اوزاقلاشاجاقدیر.

البتە معلمەرلک کندیلەرینی حاضرلاماق ایچین باشقا تدبیرلەر باشقا واسطەلەر واردیر. معارف ایولەریندە اولان بیر چوق درنەکلەر گوندەلیك قونفرانسلار و سایرە... بوتون بونلار معلمەرلک ترقی ایتمەلەرینە یاردیم ایدەن عاملەردیر.

معلمەرلک مکمل صورتدە حاضرلانماسی ایچین خلق معارف قومیسارلیغی الیندەن گەلدیکی قدر چالیشییور، یەگیدەن حاضرلانمانیك سیستەماتیق بیر پروغرامینی ترتیب ایدییور. بو سنە بیراقیلمیش اولان یای قورصلارینیك ماتەریاللاری خلق معارف قومیسارلغی هئیت ریاستی (قوللەقیا) طرفیندەن فنی مەتود شوراسینا تقدیم ایدیلمشدیر؛ بورادە ایسە گەچمیش قورصلارلك ماتەریاللاری اطرافلی صورتدە نظردەن گەچیریلەرەك گەلەجەك قورصلار ایچین

پروغرام ترتیب ایدیلەجەکدیر. شیمدیلیك معلملەر ایچن بیر چوق پەداغوژی ادبیاتی بیراقیلیور.

لاکن ینە بونیکلا برابر بوتون بونلار موقتی بیر فایدە، موقتی بیر استفادە اولدوغونو سویلەمەك مجبوریتندەیز. معلمەر اوزلەری اوزلەرینی حاضرلاماق ایچن، اوز معلوماتلارینی تاملاماق ایچن محکم صورتدە ایشە کیریشمەلیدیرلەر. معلملەریڭ مجبوری اولاراق مطالعە ایتمەسی ایچن فنی - مەتود شوراسی بویوك بیر کتاب سیاهیسی ترتیب ایتمیشدیر. بیز تام بیر اعتمادلا اینانا بیلیریز کە معلملەر یاشانیلان دورەیی و معلملەریڭ عهدەسینە بیراقیلان مسئول وظیفەیی نظرە آلاراق فنی ـ مەتود شوراسینڭ گوستەردیگی کتابلاری بویوك بیر هوسلە مطالعە ایدەرەك کندی معلوماتینیڭ گەنیشلەمەسینە کندیسی یاردیم ایدەجەکدیر.

یەڭی حیات و یەڭی مکتب قورماق آرزوسیندا اولان هەرفرد کەندی انقلابی و شورا وطنینیڭ مدنی قورولوشوندا جداً اشتراك ایتمەك ایستەیەن هەر کس بیر کرە بوراسینی هەر دائم خاطرلامالیدیر کە بونلارا یالگز کەندی معلوماتینی آرتیرماق، کەندی فایدەسی ایچن چالیشماق واسطەلەری ایلە موفق اولماق اولور. بودا کافی کەلمەیور بویلە آرزولاری داشییان هەر شورا وطنداش هەر دائم کەندی خطاسینی دوزەلتمەکە و کەندی یارادیجی قوەسینی میدانا قویماغا چالیشمالیدیر. ضعیف، معلوماتسیز و (ئەقوئیست) خودبین اولان آداملار معارف جبهەسیندەن اوزاقلاشماق مجبوریتیندە بولوناجاقدیرلار. کەندی شخصی منفعتینی و دائما کەندی استراحتینی دوشونەن آداملارا انقلابی معارف جبهەسیندە یەر یوقدور. آذربایجانیڭ بویوك اولان قوللەقتیو ـ مشترك چالیشماسیندا بویلە آداملار بیر پارازیت ـ طفیلی رولونو اوینایاجاقدیرلار.

کەندینی مملکتینیڭ بیر وطنداشی حس ایدەن هەر فرد، انقلاب قارشیسیندا دوران بویوك وظیفەلەری ایفا ایتمەکی آرزو ایدەن هەر شخص، نهایت انقلابی یارادیجیلیق فعالیتە قاووشماق ایستەیەن هەر آدام دائما چالیشمالی و اوقومالی، او یەڭی حیات قورمالیدیر.

عالی مكتبه‌رده و په‌داغوژیق اینستیتوتلاردا تدریس اصولی حقینده.

یازانی: **ف. رضابه‌گلی**

انقلابنیڭ «حیاته یاقین» بویوك شعاری، بیرینجی و ایكینجی درجه‌لی مكتبه‌رده تمامیله حیاته تطبیق ایدیلمیشدیر.

صوڭ سعی و جدیت عالی مكتبه‌ری یه‌ڭی تدریس اصوللارینا دوغرو گوتورمه‌كدیر. یه‌ڭی مكتبیڭ مقصد و غایه‌له‌ری بوتونلوگیله ده‌گیشمیشدیر. بالخاصه «چینوونیك» حاضرلاماق مقصدی یه‌رینه اجتماعی ایشچی یه‌تیشدیرمه‌ك غایه‌سینی تعقیب ایده‌ن یه‌ڭی مكتب، تدریس اصوللارینی‌دا ده‌گیشمه‌ك مجبوریتینده بولونییور.

اسكی عالی مكتب كه‌ندی موقعنی بیر دورلو یه‌ڭی عالی مكتبه ترك ایتمه‌ك ایسته‌مه‌یور، اگر ایستییورسه‌ده بو ایش ـ شیمدیلیك ـ پك آغیر آدیملارلا ایله‌ریله‌یور. عالی مكتب «له‌قسیون» (محاضره) اصولینده‌ن بیر دفعه‌لیك أل گوتورمه‌لی اونی اونوتمالی و تاریخه بیراقمالی‌دیر.

ئه‌وه‌ت، پك دوغرو اولان، XIX ینجی عصرده، له‌قسیون سیسته‌می علیهنه فن و علم عالمنیڭ **تیمیر یازه‌و،** و مشهور فیزیولوق- پروفسور **سه‌چه‌نوو** كیبی اوتورینه (صلاحیت) صاحبی نماینده‌له‌رینیڭ اعتراضینی قید ایتمه‌ك لازم‌درسه‌ده فقط اونوتمایز كه بونلار بو مهم مسئله‌نی قطعی اولاراق حل ایتمه‌ك ایچین قوتلی بیر تأثیره مالك بولونمادیلار، زیرا بونلار اوزمان ایچین بیره‌ر **واحد** ایدی. له‌قسیون سیسته‌می طلبه‌یه آقتیو چالیشمایی اوگره‌تمه‌یور، سامعینله‌رینی پاسسیف آئودیتوری اولویوردی.

طلبه‌نیڭ، آنجاق، پروفسوریڭ محاضره‌سینی دیڭله‌مه‌سی، و باجاردیغی تقدیرده، نوط(قید) آلماسی، «6-5 گون» ظرفینده، محاضره‌یه دوام ایتمه‌یه‌ن طلبه‌نیڭ، نوطلار اوزه‌رینه امتحانلارا حاضرلانماسی كیبی بیر شرائط آلتیندا

چالیشان اسکی اصوللو عالی مکتب طلبه‌سینده ره‌آل (حقیقی) معلوماتیڭ اولامایاجاغی طبیعی ده‌گیلمی؟ پروفسسوریڭ اڭ مهم وظیفه‌سی: ده‌گیل یالکیز بیر معلومات ییغینی وجوده گه‌تیرمه‌ڭ، بلکه طلبه‌یه علمی تفکر اعتیادی ویرمه‌ڭ، مرکب حیات حادثه‌له‌رینی آییراجاق و طوپلایاجاق باجاریغی‌دا قازاندیرماقدیر.

ایشته بونوڭچوندور که تدریجی. اولاراق «له‌قسییون سیسته‌می» یه‌گی تدریس اصوللاریلا عوض ایدیلمه‌یه یوز قویموش‌دور.

اگه‌ر بوسیسته‌م دارالفنون حیاتیندا صارصیلییورسا ابتده پداغوژیق اینستیتوتلاردا بونا قطعی اولاراق یه‌ر اولمایاجاقدیر. زیرا بو صوڭونجولاریڭ وظیفه‌سی عالم ده‌گیل ماعیاتجی‌ـ‌په‌داغوق (معلم) حاضرلاماقدیر.

اگه‌ر دارالفنون طلبه‌سینیڭ کمیتجه چوقلوغو یه‌ڭی‌ـ‌آقتیو اصوللاریڭ گیئچیریلمه‌سینه مانع اولویورسا، بیز بو چه‌تینلیگه په‌داغوژیق اینستیتوتدا تصادف ایده‌میه‌جه‌گیز. زیرا بورانیڭ (آذربایجان عالی په‌داغوژی اینستیتوتی) اختصاص شعبه‌له‌رینده آنجاق 10-12 مداوم واردیر.

حال حاضردا یه‌ڭی‌ـ‌آقتو تدریس سیسته‌مله‌رینیڭ أڭ منتشر بولونانی «سه‌مینار‌ـ‌غروپ» (семiнарская групповая) تسمیه ایندیگمیز سیسته‌مدیر.

بونوڭ ماهیتی آشاغیدا کیلاردان عبارت بولونور: پروفسسور ویا معلم که‌ندی قورصونو بیر صیرا شعبه‌له‌ره بولویور، هه‌ر شعبه‌نیڭ باشلانغیجیندا «مدخل (گیریشی) محاضره‌سی»نی تقریر ایدییور؛ تعقیب ایدیله‌جه‌ڭ ایش خصوصینده که‌ندی ماته‌ریالی ایله طلبه‌نی تانیشلاشدیرییور. لازمی سوأل و ادبیات (بیبلوغرافی) گوسته‌رییور.

بو مدرس طرفینده‌ن گورولدوگده‌ن صوڭرا غروپلارا انقسام ایده‌ن آئودیتور معین مسئله‌له‌ر اوزه‌رینده چالیشمایا باشلایاجاقدیر. و هه‌ر غروپ طلبه‌سی که‌ندی موضوعو اطرافیندا، درس ساعیله‌رینده‌ن خارجده ـ ایوده، ماته‌ریالی اعمال ایده‌ره‌ڭ بوتونلوگیله حاضرلیقلی بیر شکلده آئودیتورا طوپلاشییورلار. بورادا پروفسسور، که‌ندی انتخابی اوزه‌ره، طلبه‌یی دعوت

ایدەردك او گرەتدیگینی آ گلاتمانی طلب ایدیور ایشیك بو شكلیندە طلبە تمامیلە آقتیو وضعیت طاقینیور، پروفسسور ایسە مصاحبەنیڭ رهبرلیگینی آلاراق یەری گەلدیگجە کەندی مشاهدەلەرینە استناداً بعضی اخطاراتدا بولونیور. ایشتە بو سیستەم طلبەیی بلاواسطە آقتیو موقعینە گەچیرمیش اولور.

تدریسیك بو شگلیندە محاضرە تمامیلە اونوتولامایور، فقط ایکینجی اهمیت و موقع پلانینی اشغال ایدییور، بوپلاندا کی محاضرە علی‌العادە یا بوتون قورصوك ویا شعبەلەرینیڭ باشلانغیجی و یاخود نتیجەسیندە محافظە ایدیلییور. بو پلان اوزرە ترتیب ایدیلەجەك محاضرەلەریڭ طلبەیە: قازانیلمیش معلوماتیڭ بیر نظام (سیستەم) آلتینا آلینماسی. اونوتولان جهتلەریڭ دقتلە مطالعەسی، مهم حادثەلەردەن ایکینجی درجەلی حادثەلەری تفریق قابلیتی، علمی ماتەریالی منطقی‌ـدوز گون ادا ایتمە. کیبی اعتیادلار قازاندیراجاقدیر.

ایشتە بو قایدا ایلە أسكی «لەقسیون سیستەمی»، یەڭی «سەمینار ـ غروپ» تسمیە ایتدیگمیز سیستەم ایلە عوض ایدیلمیش اولور.

بونلاردان علاوە صوڭ زمانلاردا مەتودیق (اصولی) ادبیاتدا لەقسیون سیستەمینیڭ دیگەر مەتودلارلا علاقەلەندیریلمیش شکللەری (فورمالاری) گورونمەیە باشلامیشدیر. بونلاردا «محاضرە ـ مصاحبە» «محاضرە مباحثە» و غیریلەریدیر.

بونلاردان علاوە عالی پەداغوژی اینستیتوتی طلبەلەرینیڭ مكتب تجربەلەرینە داها جدی دقت صرف ایتمەك لازمدیر. زیرا بو مسئلە، معلم حاضرلیغی ایشینیڭ الڭ مهم مسئلەلەریندەن بیریدیر. طلبەنی آنجاق بیر مكتبە باغلایاراق بو مكتبدە تجربە گورمەسینی تطمین (ئوددمەك) ایتمەك کیبی قایدا تمامیلە یاگلیش اولدوغوندان قالدیریلمالی‌دیر. زیرا معلم یالگز ایی قورولوشلونمونەوی بیر مكتب ایچین حاضرلانمایور، اجتماعیاتجی‌ـپەداغوق ایچین هەر هانگی مكتب شرائطینی گوردەرەك، بیلمەك، او گرەنمەك عینی نسبتدە قیمتلی‌دیر. بونو گچوندور کە تجربەجی‌ـطلبەلەر، بیرینجی، ایکینجی درجەلی مكتبلەر، چوجوق أیولەری سواد منطقەلەری و غیرە ایلە علاقەدار اولماق مجبوریتیندە بولونیورلار.

صوڭ صنف عرفەسینده بولونان طلبه بیر صیرا مدنی-معارف مؤسسەلەرینی تدقیق ایتمەلی‌دیر. بو تدقیقاتا باشلامادان اوّل طلبه و رهبر طرفیندەن ترتیب ایدیلەجەك آنكەتالاریڭ حاضر اولماسی شرطدیر. بو كیبی تدقیقاتا اوچ نقطەدەن یاناشماق اولار: تدریس، تربیه، تشكیلات. تدقیق-معاینه زمانی، معارف مؤسسەلەری تیپلەرینه (انموذجلەرینه) گوره طلبەلەر غروپلارا آیریلییورلار. تدقیقاتیڭ نتیجەسینده معروضەلەر تشكیل ایدیلمه‌كله طلبه آقتیو اولاراق اشتراك ایتدیریلییور. مشغولیتلەریڭ یكونلارینیڭ حسابه آلینماسی بلاواسطه اشتراك ایدەنلەره عائددیر. بو سیستەمده تطبیقات. نمونه مكتبلەرینیڭ موقعی ایكینجی‌دیر.

حال‌حاضردا آمیریقان پەداغوژیق اینستیتوتلاری نزدینده تطبیقات-نمونه مكتبلەری تماميله الغا ایدیلمیشدیر، زیرا تطبیقات-نمونه مكتبلەری تجربه درسلەری ایچین بیر صنعیلیك تشكیل ایدییورلار. مكتب متحرك نمونەلەر گوستەرمەلی‌دیر. بونی ایسه بونلار تأمین ایدەمەیور، زیرا بورادا یكنسقلیق و معینلیك موجوددور.

اینستیتوتیڭ اڭ مهم مسئلەلەریندەن بیری‌دە طلبه‌یه هەر هانكی اصول و قورولوشا مالك مكتبده مثبت نتیجه ألده ایده بیلمەك قابلیتی ویرمەكدیر.

بونوڭ ایكی واسطەلەریندەن بیری طلبەنیڭ ادی-كتله مكتبینده مختلف تجربه حیاتی گورمەسیدیر. بو صوڭكیجونجونو آمیریقان اینستیتوتلاری یاپیورو موفقیتلەرده ألده ایدییورلار. عادی مكتب تجربەسینده موفقیت ألده ایتمەك ایستەیەن آز حاضرلیغا مالك طلبەلەره، اصولی گوستەریشلەرده بولونماق و اونلارا یەڭی پەداغوژیق توسطلەری ئوگرەتمەك ایچین اینستیتوت نزدینده «گوستەریش-نمونه» مكتبلەری تشكیل ایدییورلار. ایشته بویله ایكی قورولوشلو مكتبلەریڭ واسطەسیله طلبەلەر كتله مكتبلەرینده‌كی گوردیكلەری نقصانلاری داها شعورلو و داها آچیقلی اولاراق تنقید ایدەجەك اونلاریڭ تلافیسینه چالیشمیش اولاجاق و بو قایدا ایله مدنی-معارف مؤسسەلەری و یەڭی تدریس اصوللاریله تانیشلاشمیش طلبه حاضرلقلی اولاراق معلملیك فعالیتی ساحەسینه آتیلاجاقلاردیر. ایشته اینستیتوت كەندی طلبەلەرینی عملی فائده ویرەجەك بیر حاضرلیقلا گەلەجەك تدریس سنەسینه حاضرلامالی‌دیر.

پەداغوژى مكتبلەرى طلبەسينيڭ الڭ لزوملى وظيفەلەريندەن بيرىدە كندى رايونينيڭ مدنى ـ معارف ايشلەرينى، خلقيڭ ياشايش طرزينى، اوگرەنمەك و تدقيق ايتمەكدير. ايشتە بونوڭچون قازان تجربە ـ پەداغوژى تەخنيقومى و قازان شرق پەداغوژى اينستوتى ياپديغى كيبى طلبەنيڭ ياپدا ياشاجاغى رايونيڭ مدنى ـ معارف حياتى تدقيقاتينا عائد معين بير ايش پلانى حاضرلاماق لازم گەلەجەكدير.

هەر ياى طلبە، كەندى رايونيڭ شرطينە و فردى قابليتنە و مراقنە (اينتەرە) كورە بير مسئلە انتخاب ايدەر؛ بونلاردا مكتبە قدر تربيە ايشلەرى، مكتب شبكەسى (آغى)، مكتبدەن خارج تربيە ايشلەرى كيبى مدنى ـ معارف ساحەسينە عائد مسئلەلەر اولابيلير.

مأمول نتيجەيى آلدە ايدەبيلمەك ايچين تدقيقاتچيلاريڭ يەرلى فرقە و گەنجلەر اتفاقى تشكيلاتلاريلا ياقين علاقەدار اولمالارى پەك مناسبدير.

تعطيل نهايتيندە طلبە كوردوكو ايشلەرينيڭ حسابيتى تقديم ايتمەليدير؛ زيرا بو ماتەريالار پەداغوژى فنەرى (ديسسيپلينەرى) نقطە نظريندەن غايت لزوملى بير ماتەريال كيبى تدقيق ايديلەبيلير. بو ماتەريالار يەرلى ئولكەنيڭ احتياجينى، طلبەنيڭ خلق معارف مسئلەلەريلە علاقەسينى گوستەرمەگە ياراياپيلير.

ايشتە كوريبورز كە عالى پەداغوژى اينستيتوتينڭ اوگوندە بويوك پروبلەملەر (حل ايديلمەميش مسئلەلەر) واردير كە بونلاريڭ حلى ايچين تام شيمديدەن فعاليتە باشلاماق ايجاب ايدەر:

1 يەڭى اصوللارى تطبيق و طلبەنيڭ تعطيل زمانى ايشلەرينى تنظيم ايتمەكدەن اوترى **«مەتوديق بورو»** تشكيلى 2) بوتون اينستيتوت معلملەرينيڭ آقتيو اشتراكيلە **قونفرانس ـ معروضەلەر** ترتيبى. 3) اينستيتوت طرفيندەن قونشو جمهوريتلەر ايچين بيلە قيمتلى اولاجاق فنى ـ **پەداغوژى مجموعە** نشرينە اقدام ايتمەك، 4) مداوملەريڭ معلوماتينى دەرينلەشديرمەك مقصديلە **فنلەريڭ تاريخى** درسلەرينى قوتلەنديرمەك.

متخصص بير معلميڭ فنينيڭ تاريخلەر اولان كەسكين علاقەسى، تاريخى و مەتودولوژى مسئلەلەرى دەريندەن‌دەنە ئوگرەنمەسى، اوندا فنە قارشى

چیلغین بیر محبت دوغوراجاق ، اونی که‌ندی فنینیڭ محبی (ئه‌نتوزوآستی) اولاراق تمثیل ایده‌جه‌كدیر که، بو عملی سجیه اونی هه‌ر هانکی بیر مفارقتده‌ن آلیقویا بیله‌جه‌كدیر.

ئه‌وه‌ت عالی په‌داغوژی اینستیتوتی ده‌کیل یالگز معلم حاضرلاماق، مملکتینیڭ و خلقیڭ اجتماعی ، مدنی ـ معارف حیاتنی تدقیق ، معاینه و تجربه ایده‌ن بیر اوجاغ نامینی طاشیمالی و بونا گوره فعالیت خطینی تعیین ایتمه‌لی‌دیر.

اینستیتوت دائما محیط اولدوغو مکتبله‌رله علاقه ساقلامالی؛ بورانیڭ ایشجیله‌ری رایونلاردا، قضالاردا معلمله‌ر قورصلاری تشکیل ایتمه‌ك، که‌ندی مه‌تود و په‌داغوژیق اصوللارینی نمایش ایتدیرمه‌ك یولو ایله بونا بحق کسب لیاقت گوسته‌رمه‌لی‌دیر.

اینستیتوتیڭ، محیطی ایله اولاجاق حقیقی و عملی رابطه‌سی، اونی نظری کمیکله‌شمه‌ده‌ن مدافعه ایتمه کله برابر که‌ندی فعالیتینه تربیوی فکرله‌ریڭ حقیقی و حیاتی مسئله‌له‌رینی عکس ایتدیره‌جه‌كدیر.

ئوزبه‌گستان جمهوریتی خلق معارف قومیسارلیغینیڭ نوبتی وظیفه‌له‌ری.

یازانی: آ. لوکیانووا

آهسته آهسته، او طرف بو طرفه ساللاناراق قاطار (قراسنوودسق) دان اورتا آسیانیڭ ایچه‌ریله‌رینه دوغرو حرکت ایدییور.

صاغ طرفده قاسپی ده‌ڭزی دالغالانییور، صول طرفده ایسه قیرمیزیمتراق بوز داغلار بولوتلارا دوغرو یوکسه‌لییور؛ فقط آز صوڭرا بوتون بونلاریڭ هه‌پسی بیزیم افقیمزده‌ن غایب اولوبور. قیصا کوللارلا دوشه‌نمیش قوم صحرالاری ایله اوزون زمان کیدییوریز: بورالاری آرتیق هه‌ر بیر شئیدن خالیدیر: آرا صیرا ده‌وه کاروانلاری و بعضاً‌ده کوچه‌ریله‌ریڭ یوردلاری گوزله‌ریمزه چارپیور. نهایت یه‌شیللیك ظاهر اولیور و بیزده تورکمنستانیڭ پایتختی اولان بالتاراتسق ـ عشق‌آباد شهرینه چاتیورز. یه‌شیللیك آراسیندان وهابیله‌ریڭ مسجدی

یوکسه‌لیور. واغزالیك های کوی ، گورولتوسو بوشهرده جانلی و سرعتلی بیر حیاتیك دوام ایندیگینی خبر ویریور. بورادان ایسه آغیزینا قدر دولموش اولان بینیك قاطارلاری شمال طرفده اولان ئوزبه‌گستان جمهوریتنه دوغرو سرعتله قوشیورلار. سمرقند یوللاری اوزه‌رینده یه‌شیللیك ایچه‌ریسینه گومولموش «چارجوی» کیبی شهرله‌ر قارشیمیزا چقیبور نهایت ئوزبه‌گستانیك پایتختی اولان سمرقند شهری تاریخی ماضیتیك اوزاق خاطراتینی هنوز اوزه‌رینده داشیماقلا یه‌شیللیك ایچه‌ریسینده گورونمه‌گه باشلایور. یگی شهره (سمرقند یگی و اسکی آدلاری ایله ایکی‌قسمه تقسیم ایدیلیر) چاتماق ایچین اوزون مدت فایتونلا گیتمه‌ك لازم کلیور. کوچه‌له‌ریك هه‌ر ایکی طرفینده‌ن آقان آرخلاریك شیریلتی‌سی ده‌رین بیر سکوت ، سیره‌ك اولاراق قارشییا چیقان یولچیلار بوتون بونلار بورادا ده‌رین بیر اویقونوك ، تنبل بیر مور گوتونوك حکم سوردوگونو آگدیریور ؛ انسان بوراداکی حیاتیك تمامیله اولدیگینی ظن ایدیور. فقط بو ایسه تاثراتیك ظاهری کورونوشودور. ئوزبه‌گستانیك قلبی اولان خلق معارف قومیسارلیغنی ، خلق قومیسارلار شوراسینی ، مرکزی قومیته و سایره کیبی موسسه‌له‌ری زیارت ایندیکده‌ن صوگرا، بورادا اینجه بیر چیشمه‌ده‌ن یه‌گی بیرحیات آقدیقنی گوردوم و جمهوریتده یگی بیر مدنیت قورولدوغونا قانع اولدوم. یه‌ك دوغرو کی بو جمهوریتده خلق معارفینی شیمدیکی وضعیتده‌ن قورتارماق ایچن، قدرینده‌ن زیاده زحمت چه‌کمه‌ك و حدینده‌ن بویوك اولان ئه‌نئرژی صرف ایتمه‌ك لازیم‌دیر:

ئوزبه‌گستان جمهوریتینده خلق معارفینیك شه‌مانسی آذربایجان معارفیك تماماً عکسینه قورولموشدور. اورا‌ده ئوزبك لساننده یالیگز بو گوسته‌ردیگمز تعلیم و تدریس مؤسسه‌له‌ری موجوددور: ایکی ذکور اینستیتوتی؛ بونلاردان بیریسی سمرقندده دیکه‌ریسه ایسه تاشکندده‌دیر. تاشکندده بیرده اناث معارف اینستیتوتی واردیر: بونلاردان باشقا بیر قاچ پداغوژی مکتبله‌ری وبیر قاچدا بیرینجی درجه مکتبله‌ر واردیر. اصل بلا بوراسیندادیرکه ئوزبه‌گله‌ریك معلمه‌ری پك آزدیر: بونوك ایچن‌ده II ـ نجی‌درجه‌لی مکتبله‌ر یالیگز روس لسانینده‌دیرلار. بیر ایش دوزلتمه‌ك ایچین معارف قومیسارلیغی وار قوه‌سی ایله چالشیبور ؛

معلمەری پۀگیدەن حاضرلاماق ایچین یایدا سمرقندده قیصا وقتلی قورصلار آچییور.

حال حاضردا فرغانه ایالتینیك سقوبەلەوشهرینده 500 نفرلیك (200 قادین و 300 أرکەك) اون آیلیق بیر قورص آچیورلار.

معارفیك مرکز ثقافی معارف اینستیتوتی آدلانان تعلیم و تدریس مؤسسەلەرینیك اوزەرینه دوشیور. معارف اینستیتوتلاریندا تعلیم یدی سنه دوام ایدییور. بونلاریك اوچ ییلی عمومی شعبەلەرە، قالان دورت ییلی ایسه اختصاص شعبەلەرینه تقسیم ایدیلمیشدیر. بو ایکینجی صوك غروپلارا پەداغوژی تمایلی ویریلمیشدیر. پروغرامی اعتباریله معارف اینستیتوتلاری بیزیم پۀداغوژی تۀخنیقوملاریمزا پۀك یاقینلاشیبور.

بەن بیر قاچ دفعه ئوزبەگستان جمهورتینیك خلق معارف قومیساری یولداش انعام‌اوف ایله آذربایجان معارفی حقینده مصاحبەده بولونماغا امکان بولدوم. عالی پۀداغوژی اینستیتوتینیك آذربایجان معارفینده نه قدر بویوك بیر رول اوینادیغنی قید ایتدیم؛ ئوزبەگستاندادا معارف اینستیتوتلاریندا یۀگی بیر رۀفورما ـ تنظیمات یاپلماسی واجب اولدوغونو بیر قاچ دفعه سویلەدیم؛ زیرا تنظیمات یاپیلمادان ئوزبەگستان معارفینی یوکسەك‌موقعه قویماق ممکن اولامیاجاغی بدیهی بیر مسئله ایدی. تنظیمات یاپیلمیش معارف اینستیتوتلاری ئوزبەگستان فعله فاقولتەلەرینه، ایکنجی‌درجەلی مکتبلەرەو تەخنیقوملارا کافی مقداردا معلمەر حاضرلایا بیلیر. پۀداغوژی تۀخنیقوملارینیك ایشی صاغلام بیر وضعته قویولارسا بونلاردا بیرینجی درجەلی مکتبلەر ایچین یارارلی معلمەر ـ حاضرلایا بیلیرلەر. یالکز بو یول ایله ئوزبەگستان معارفینی دوغرو و دوزکون بیر جریانەسوق أتمەك ممکن اولور. ئوزبەگستان معارف ایشلەرینده رۀفورما ـ تنظیمات یاپلیماسی واجب‌دیر؛ بو خصوصدا معارف قومیسارلیغی، باش اجتماعی تربیه دایرەسی و عالی صنعت مکتبلەری ادارەسی تماملیه بەنیم فکریمه شریکدیرلەر. اوقتیابر آینیك 15ینده تاشکند شهرینده معلمەر قورولتایی چاغریلاجاقدی که بورادا بیرینیجی مذاکره اولوناجاق مسئله: ئوزبەگستان پۀداغوژی معارفینده رۀفورما ـ تنظیمات یاپماقدان

عبارت اولاجاقدی. «بیزیم ایده‌آلیمز ـ مفکوره‌میز آذربایجاندیر» ایشته بو کلمه‌لری قاچ دفعه بن ئوزبه‌گستان جمهوریتی معارف قومیسارلغیندا ایشتیدیم؛ «بیز معارف ایشینی آذربایجاندا اولدوغو کیبی قورماغا وار قوه‌میزله چالشیوریز» «ئوزبه‌گستاندادا آذربایجان عالی پەداغوژی اینستیوتی کیبی بیر پەداغوژی اینستیتوتیمیز اولماسینی بیز نه‌قدر آرزو ایده‌ردیك» ایشته بونلاردا بەنیم هه‌، زمان بوتون ئوزبه‌گستاندا بالخاصه معارف قومیسارلغیندا ایشیتدیکم سوزله‌ر.

ایی رهبرله‌ری، مقتدر تشکیلاتچیلاری و تجربه‌لی معلمه‌ری اولمادیغی یوزینده‌ن بانا دائما شکایت ایدیورلاردی.

سینتیابر آینیك 30 ینداـ بنی معارف قومسارلیغی هیئت ریاستینك (قوللەقیا) اجلاسینا دعوت ایتمشله‌ردی؛ بورادا ئوزبه‌گستان مرکزی اجرائیه قومیته‌سی 3ـنجی دوره‌ٔ اجتماعیه‌سینیك معارف حقینده چیقاریادیغی قرارلار مذاکره ایدیله‌جکدیر. بو اجلاسدا آتیداکی ماده‌له‌ر قراره آلیندی:

[illegible] عمله فاکولته‌سی آچماق، موسقوا مرکزی اجرائیه قومیته‌سی قارشیسیندا تاشکند اورتا آسیا دارالفنونی‌نیك ئوزبه‌گستان جمهوریتینه ویریلمه‌سی حقینده توسعه‌ده بولونماق، قادین معارفینه بویوك اهمیت ویرمه‌ك ئوزبه‌گستان قادینلاری آراسیندا چالیشماق ایچین معارف قومسارلغیندا بیر نفر چالشقان ئوزبه‌ك قادینی تعیین ایتمه‌ك، قومشو جمهوریتله‌رده‌ن تورك معلمه‌ری دعوت ایده‌ره‌ك بونلارا معین بیر منبعده‌ن عادی نورمادان آرتیق معاش ویرمه‌ك.

حال حاضردا ئوزبه‌گستان معارف ایشله‌ری الڭ جانلی بیر صورتده ایله‌رله‌مکده دوام ایدیور: هه‌ر طرفده‌ن بیر چوق مکتبله‌ر آچیلیور، پەداغوژی تەخنیقوملاری تشکیل ایدیلیور، معلمه‌ر یکیده‌ن حاضرلاماق ایچین قیصا وقتلی قورصلار آچیلیور، مکتب بناله‌ری سرعتلی بیر صورتده تعمیر ایدیلیور؛ و ـ روسیه‌ده‌ن و اجنبی مملکتله‌رده‌ن فیزیق قابینه‌له‌ری، کیمیا لاباراتورلاری و کتبخانه‌له‌ر کتیریلیر. سحرده‌ن آخشاما قدر معارف قومیسارلغیندا آتشین بیر فعالیت قیزغین بیر حیات دوام ایدیور؛ کوندوز ساعت 4 ده سحر ساعت 6 ده اولدیغی کبی حرارتلی چالیشیورلار. معارف قومیسارلیغی هیئت ریاستی (قوللەقیا) عضوله‌رینیك بیر آن بیله اوصانماماسی و شدتلی ئه‌نه‌رژیسی هه‌ر کسی حیرته سالیور.

Azarbejcan Markazi
Dəv[illegible] nasb
658

ئوزبەگستان دولت نشرياتى كندى فعاليتينى الڭ گەنيش بير ساحة يە انتشار ايتمه كدەدير حال حاضردا ئوزبەگستان نشريات ايشلەرينيڭ باشيندا فعال يولداشلاردان ناضيروف دوريبور؛ بو يولداش آذربايجان دولت نشرياتى رئيسى احمد پەيزوف ايلە موسقوادا تانيش اولموش وبونيڭ ايچين‌دە ئوزبەگستان نشريات ايشلەرينى آذربايجاندا كى سيستەم ــ انتظام اوزرە قورماق ايچين اوغراشيور. حال حاضردا ئوزبەگستان نشريات ادارەسينيڭ (سمرقندده الويريشلى بنا اولماديغيندان تاشكندەدير) عهدەسيندە: تدريس كتبلارى، تتبع وثيقەلەرى، ادبيات مجموعەلەرى كبى بير چوق ال يازيلارى واردير. بوتون بو ماتەريالّلار طبع ايديلمەك ايچين حاضرلانميش، فقط مادى واسطەنيڭ موقتى يوقليغى هەليك بوڭا مانع اولور كە اودا بو ياقين زمانلاردا رفع ايديلەجكدير. ئوزبەگستاندا قادينلارتشكيلاتينيڭ ايشى آذربايجاندا اولديغيندان داها آغير بير شرايط آلتيندا اولماقلا برابر بورادا كى فعاليت پەك كورگەملى و فايدەليدير.

قادينلار شعبەسينيڭ مديرى پيرشەيچيق يوداش گەندى فعاليتينى ئوزبەگستان داخليندە پەك گەنيش بيرساحەدە انتشاراتيمه گە موفق اولموشدور، شيمديليك ئوزبەگستاندا 20 قادينلار قولوبو واردير كە بونلاريڭ پەك چوق قسمى ئوزبكستانيڭ الڭ اوزاق گوشەلەيندەدير.

اجتماعى تربيە پيرينسيپلەرى حقيندە بير قاچ كرە يولداش پيرشەيچيق ايلە مصاحبەدە بولوندوق. پيرشەيچيق يولداش سويلەدى كە ئوزبەگستان‌دا اناث معارف اينستيتوتينيڭ ايشينى اويلە بير وضيعتە قويماليدير كە بوراسينى بيتيرەنلەر تام صميميت و دوشونجە ايلە كەندى وظيفەلەرينيڭ آرقاسينجا قوشاراق آذربايجان عالى پەداغوژى اينستيتوتينى 1924 دە و آذربايجان باكو دارالمعلماتينى 1925 نجى ايلدە بيترەنلەر كبى بويوك بير هوەسلە مملكتيڭ مدنيتسيز و اوزاق كوشەلەرينە دوغرو قوشسونلار.

ديمەك اولاركە ئوزبكستانيڭ همان هەريەريندە و هەرساحەسيندە آتشين بير فعاليت دوام ايديور؛ حتى اوز گوزەل منارەلەرى ايلە مائى سمايە داياتان بير چوق مسجدلەرله دولواولان اسكى سمرقند شهريندە بيلە جانلى بير صورتدە اسكى حياتى يقاراق يڭى حيات قورماق ايشلەرى دوام ايديور بورالاريندا بير

چوق یالگز شورالار جمهوریتدەن دەگیل بلکه اجنبی اولکەلەریك عالملەرینی گورەمەك اولورکه دەرین دوشونجەیە طالاراق مسجدلەرە باقیور و کەندی کتابچالاریندا بیر طاقیم قیدلەر جیزیورلار.

ئوزبەگستان صاغلام بیر یول اوزەرینده دورموشدور، جدیتله یاپیلان فعالیت معارف ایشلەرینیك منتظم بیر حاله قویولماسینا شبهەسیز که یاردیم ایدەجەك. فقط آذربایجان یاردیم کوستەرمەلیدیر. آذربایجان بورالارینا بیر چوق معلمەلەر معارف ایشلەرینی قورماق ایچین رهبرلە و تشکیلاتچیلار ویرمەلیدیر. یالگز بویلە مشترك فعالیت سایەسینده ئوزبەگستان معارف ایشلەرینی یوکسەلك بیر موقعە قویماق اولور. ئوزبەگستانیك آذربایجانه گوزدیگمەسی عبث دەگیلدیر؛ گوزەل تعلیم و تدریس مسئلەرینه مالك اولماق خیال و آرزوسی حقیقت حالینی آلاجاقدیر.

قومپلەقس سیستەمینه گئچمەك ایچین عملی کوستەریشلەر،

یازانی: م. ن. نیقولایەوسکی. ترجمه ایدەنی: **م. ر.**

بو وقته قادار اسکی سیستەم اوزرە چالیشمیش اولان معلم بویەگی اصول ایلە ایشە عملی اولاراق ناصیل یانا شمالیدیر؟

ایلك ایش اولاراق دولتی علمی شورا(Г.У.С.) نیك پیروغراملارینی و علاوەلەرینی چوق دقتله اوگرەنمەلی؛ هەمدە یالگیز حرفلەرینی دەگیل روحونو اوگرەنمەلیدیر: بو پروغراملاریك روحونو بەنیمسەمەلی، اورادا اولان مکتب ایشی ایلە اطرافداکی اشیا و وارلیغیك آراسینداکی مناسبت فکرینیك اساسینی آچیق و آیدین اولاراق قاورامالیدیر. دولتی علمی شورانیك(Г.У.С.) مەتودیك تدریس مکتوبلاریندا قومپلەقس سیستەمی حقینده دەنیلیور که: «بیر چوقلاری اویلە ظن ایدیورلەر که قومپلەقس سیستەمینیك موجودیتی باشلیجا اولاراق مکتبده کیچیلەن درسلەر آراسیندا بیر رابطه اولماسیندان عبارت ایمش.... دوغرداندا رابطه، بیرلیك قومپلەقس سیستەمینیك اساسی نشانەسیدیر؛ آما بو یالگیز مکتبده

كيچيلەن درسلەر آراسيندا بير رابطە اولماسيندان عبارت اولمايوب دوغرودان‌دا حياتدأ تصادف ايديلەن حادثەلەر آراسيندا، بونلارنڭ اوگرەتيلمەسيندە، تركيبلەريندە، قارشيليقلي علاقەلەريندە، تظاهر و حادثەلەر آراسينداكي مناسبتلەري اوگرەنمەگدە بير رابطە اولمالي‌دير. زحمت ــ انسان ايچين ــ حياتنڭ اساسي‌دير. بونا گورەدە زحمت فعاليتي اويلە بير مركز موقعي‌دير كە بوتون باشقالاري بونوڭ چەورەسيندە بيرلەشيبورلەر. انسانلارنڭ زحمت فعاليتي اوگرەنمەك پرغرامي اورتا ستوندا (مركزدە) ويريليور. صول ستوندا ايسە طبيعتي اوگرەنمەك پروغرامي ويريليور. بورادا طبعيتە ياناشما اصولي، اونوڭ انسانڭ حياتيندا و انسانلارنڭ زحمت فعاليتندە اولان أهميتي نقطۀ نظريندەن اوليور. نهايت، صاغ ستوندا جمعيتي اوگرەنمەك پروغرامي ويريليور كي بودا همان نقطۀ نظردەن اوگرەنيلير (1) پروغراملارنڭ اوزيندە ايسە بو فكر قيصاجا اولاراق افادە ايديلميشدير :

«بو گوندەن صوڭرا، بوشەمانڭ حياتي اولدوغو تحقق ايدەرسە، دوغرودان‌دا مكتبدە مركزي تدريس موقعيني ــ طبيعتە عطف ايديلميش، و اجتماعي حياتنڭ اساسي اولان ــ زحمت دوتمالي‌دير.» (صحيفە 4).

بو فكرلە زحمت حياتيني، طبيعتي و جمعيتي اوگرەنمەگە دونمەلي و بوني هەرشيدەن اول معلمە اوگرەتمەلي‌دير. بو زحمتدە بيرنجي موقعي زحمت حياتينە گەزينيلەر ترتيب ايتمەك و اوندا اشتراك ايتمەك دوتاجاق‌دير! بوندان صوڭرا تحقيقاتنامەلەر ايلە يئرلي أولكەنڭ طبيعت و تصرفات حقيندە اولان نشرياتدا ياردیم ايدەر. رهبرليك گوستەريشلەريني ايسە اقتصادي جوغرافيا ايلە سياسي اقتصاد تدريس كتابلاريندا بولماق اولور.

يئرلي ماتەريال ايلە تانيش اولديقدان صوڭرا اونلارنڭ ايچيندەن دولتي علمي شورانڭ Г.У.С. پروغراملارينا اويغون اولانلاريني سەچمەلي و هەر يلنڭ خصوصيتلەرينە موافق اولاجاق بير طرزدە اونلاري تدريس ييللەري

---

1) دولتي علمي شورانڭ (Г. У. С.) علمي پەداغوژي بولومي. مەتوديك مكتوبلار. بيرنجي يازي، قومپلەكس تدريسي حقيندە، صحيفە 5-6 (توركچە مجموعەمزە علاوە شكليندە ترجمە ايديلمشدير. ــ ادارە)

آراسیندا بؤلمەلیدیر؛ بو خصوصیتلەر ایسە آشاغیدا گوستەریلەنلەردیر: بیرینجی ییلدە جسملەر و حادثەلەر اوگرەتیلیر بونلار عائلە، مکتب و اونلاریڭ دائرەلەری مساحەسیندە اولییور.

«طبیعت» ستونیندا بویوك خط ایلە گوستەریلییور. (ماتەریالیڭ موسم اوزرە تقسیمی و ترتیبی). ایکینجی ییلدە یالگز جسملەر و حادثەلەری اوگرتمە گلە قالماییور، عین زماندا بونلار آراسیندا اولان مناسبت: ـ نەدەن، نیچین، نەدەن اوتەری، نەیە گورە... آراشدیریلیر؛ دولتی علمی شورانیڭ (ГУС) پروغراملاریندا بو حال بالخاصە قید ایدیلمیشدیر.

ـ ایکینجی صنفیڭ 20 نومرو موضوعیندان ـ اونی (10) یگون، نتیجە و پلانلارا اونی (10) ایسە ـ بلا واسطە ایشلە حصر ایدیلمیشدیر. (پروغراملارا صحیفە 37 - 43 باقیگیز) : ماتەریال کند یاخود شهر دائرەسی حدودی ایچەریسیندەن گوتوریلیور. یعنی ایشیڭ اورغوسی (اساسی) «طبیعت» ستونی اوزەرینده دە گیلدیر. اوچونجی ییل ایلك ایکی ییلیڭ جدی درس اصولیندەن предметность نمونەلەر образы اوزەرتە دوغرو دونوش ـ رجعت باشلایور؛ شهرلی چوجوغا اونیڭ بلا واسطە کندەدە گورمەدیگی بیر چوق شئیلەر، کندلی چوجوغادا شهر، حقیندە معلومات ویریلیر. البتە، بیز مثلا وجودیڭ قورولوشونی چیپلاق جسدلەر اوزەرینده اوگرەتمەیوریز؛ و «بیزیم ئولکەمیز» موضوعیندەدە بیز هەپمیز بلا واسطە مشاهدەاندا بولونامایاجاغیز؛ اوچ ستوندان اورغو удареније الڭ زیادە «زحمت» ستونی اوزەرینده اجرا ایدیلییور. دوردونجو ییلدە ییلیڭ ایلك یاریسیندە بیز طابەنیڭ فکری افقینی دوغما یوردیندان باشلایاراق سوسیالیست شورا جمهوریتەلەری اتفاقی واسطەسیلە بوتون دیگر ئولکەلەرە و عمومی کائناتە قادار گەنیشلەتیوریز؛ ییلییڭ ایکینجی یاریسیندە ایسە بیر آز داها ایلەری گوتورەرەك متعلمەلەریڭ فکرینی اجتماعی قورولوشوڭ نوبتی مسئلەلەرینە سوق ایدییوریز؛ ایش نمونەوی، حتی مجرد تفکر اوزەرینده دوام ایدییور و اورغو «جمعت» ستونی اوزەرینە دوشییور. اگر بیرینجی درجەلی مکتب، لەنینغراد قضاسیندا اولدوغو کیبی، بئیش ییللیق ایسە او وقت ماتەریالی

آشاغیداکی کیبی آییرماق اولور: بیر و ایکینجی ییلله‌ر اولدوغو کیبی قالیرلار، اوچونجو ییل «بیزیم ئولکه‌مزی» اوگره‌دییور، دوردینجی ییل ــ انسان و سوسیالیست شورالار جمهوریتی اتفاقی، بئشینجی ییل ایسه ــ بوتون دنیا و نوبتی مسئله‌له‌ری اوگره‌دیورله‌ر. ایلك ایکی ییلله‌رده اورغو (ضربه) «طبیعیات» ستونی اوزه‌رینده، اوچونجو و دوردونجو ییله‌رده ــ «زحمت»، بششینجی‌ده ایسه «جمعیت» ستونلاری اوزه‌رینده اجرا ایدیلییور. بویله‌لیکله بئشینجی ییلده دقت و منعلیم تجربه‌سی اجتماعی قورولوش اوزه‌رینه‌ده تطبیق و عطف اولونیور.

ماته‌ریالی تدریس ییلله‌ری آراسیندا آییردیقدان صوکرا بیز بونی آیری ــ آیری موضوعلارادا آیرییوریز. بیز بو طرزده چالیشماقلا دولتی‌علمی شورا (ГУС.) نیك آتیده‌کی اساسی مسئله‌له‌رینده‌ن بیرینی ایفا ایتمش اولیوریز: «پروغرام اسکله‌تینی ئولکه شناسلیق ماته‌ریالی نیك جانلی رابطه‌سی ایله آسانلاشدیرماق...» بو ایش فوق‌العاده اهمیتلی‌دیر، بونسیز پروغراملار چوق جانسیز قالیرلار. (پروغراملار صحیفه 27) اوزی ــ اوزینده‌ن آکلاشیلیر که بوتون بونلار بیر معلمیك باجاراجاغی ایشله‌رده‌ن ده گیلدیر. قوصلاردا، ده‌رنه گله‌رده، قونغرالاردا استحصالاتچیلار و مه‌تودیك بیورولاریك اشتراکی ایله قولله کتیف ایله، بیر لیکده آپاریلمالی‌دیر.

ماته‌ریالی انتخاب ایده‌رکه‌ن «قورشون قلم»، «جوجه» و باشقالاری... کیبی چوق دار اولان موضوعلاردان اجتناب ایتمه‌لی‌دیر. بو کیبی موضوعلاردا، هه‌له تصورسیز اوزاتیلان موضوعلارلا بیز چوجوقلاری یه‌ك چابوق یورار و ایچله‌رینده اولان بوتون مراق و هوسی سوندورموش اولوروز؛ بونلارلا دیل و حساب مشغله‌له‌رینی ربط ایتمه‌ك فوق‌العاده صنعی اولور؛ بو کیبی موضوعلار کوچوك پارچالار حالیندا: «صنف»، «یازدا قوشلار»... کیبی گه‌نیش موضوعلاریك ایچه‌ریسینده کیچیله بیلیر؛ بووقت بیز چوجوقلاریك هوسینی تحریك ایده‌ر و صنعیلیکده‌ن صاقینا بیلیریز. فقط چوق گنیش اولان موضوعیك حجمی ایله اونا صرف اولونان وقت آراسیندا موافقت و اویغونلیغا رعایت اولونمالی‌دیر. حجم (موضوعوك محتویاتی) بیتنجه موضوع ایله‌ده ایشی بیتیرمه‌لی بورایا باشقا

بیر طاقیم شئیلەری چەكەك اولوب اولمایاجاغینی دوشونمەمەلیدیر. بیز موضوعلارنیڭ محتویاتی ایلە اونوڭ ایشلەنمەسینە صرف اولوناجاق وقتی تعیین ایتدیگدەن صوڭرا ایشیڭ آشاغیدا گوستەریلەن اڭ مهم قسمینە كیچیشیوریز: بو وقت ایچەریسینە اوگرەتیلمەسی لازم گەلەن اعتیادلار ایلە موضوعی ربط ایتمەك! بورادا آتیدەكی طرزدە حركت ایتمەك اولور: بیز اسكی درس ساعتلەری جدولی ایلە اسكی اعتیادلار پروغرامینی آلیور هەر درسدەن قاچ ساعت اولماق اوزرە همان موضوع ایچین نە قادار وقت صرف اولوندوغونو حساب ایدییوریز، چوجوغوڭ عین زماندا هانكی اعتیادلاری نە درجەیە قادار قازاناجاغینی نظرە آلیوریز؛ بوندان صوڭرا موضوعی آیری-آیری درس ساعتلەرینە آییرییوریز. هەر درس فن اعتباریلە (предметный) اولاجاق فقط محتویات اعتباری ایلە موضوعلا مربوط بولوناجاقدیر. هەر درس-فن (предмет) ە اثابت ایدەن درسلەرنیڭ ساعتلەری مقدارینی حساب ایدەرەك جدول اوزرە اولان ساعتلەر ایلە مقایسە ایدییوریز. اگر قطعی آیریلیقلار میدانا چیقاجاق اولورسا بونلارا امكان ویرمەنیڭ یاخود لازم گەلەن اصلا حالیڭ موافق اولاجاغینی دوشونیور، محاكمە ایدییوریز. صنف ایچین بیر قاچ معلم بولونورسا بویلە یاناشما اصولی-یگانە بیر اصولدیر و باشقاسینی دوشونمەك بیلە اولماز؛ اما صنف ایچین یالگیز بیر معلم بولونسا بیلە بو تمامیلە عملی و اویغوندیر؛ بو هەر هانكی بیر طرفلی جهتە اولان میلە میدان ویرمەز و ایشی بوتون بوتونە اعتیادلارلا قاریشدیرمایە امكان بیراقماز. هەم جدولیڭ هەمدە اعتیادلار ایچین آیریلمیش درس ساعتلەرینیڭ تمام تمامینە محافظە ایدیلمەسینە امید ایتمەك لازم دەگیلدیر. باشلیجا اولاراق اگر مكتب بو وقتە قادار علمی گەزیتی، بدنی زحمت و چوجوق تشكیلاتینا چوق وقت صرف ایتمەمیش ایسە بوتون بونلار شیمدی آرتیق وقت طلب ایدییور، جدولیدە صیقیشدیرماق لازم گەلەجەكدیر. اویلە موضوعلار اولابیلیر كە هیچ بیر اعتیاد ممارسەنەرینی احتوا ایتمەزلەر. بو وقت نە یاپمالی؟ اڭ عادی یوللا اعتیادلارا موضوعدان آیری اولاراق ساعتلەر آیرمالیدیر. اعتیادلار - ایلەری گیتمەك ایچین سلاحلاردیر؛ و بونلار اولمادان مكتب اولدوغو كیبی یئریندە قالاجاقدیر.

اوقوماق، يازماق، اولچەمەك، سايماق، مشاهده ايتمەك قوالەقتيفلە حركت ايتمەك، والخ . . . بيلمەيەن چوجوقلارلا ايلەرى گيدبلەمەز اعتيادلار ايچين بو گذشتده بولونمايى مەتوديك مكتوبلاردا قيد ايدييور كه بودا على اكثر 11 ، 15 ، 17 ، 18 نجى صحيفەلەردە و پروغراملاريك ايكينجى طبعى 14 نجى صحيفەدە گوستەريليور. *) موضوعيك تقريباً (предмет) فنلەرە آيريلماسى قومپلەقسنيك بير ياكليش آكلاشيلماسينادا مانع اولموش اوليور. بير چوقلارى اويلە ظن ايدييورلەر كه اونيك وارليغى آيرى ــ آيرى فن (предмет) لەريك اولماسيندان عبارتدير: فنلەر خليطەسى يوقدور، قومپلەقس واردير؛ اونا گورەدە هەر درسدە بير آز آنا ديلى، بير پارچا طبيعيات، بير تيكە اجتماعيات، بير داملا رسم ولخ . . . اولمالى ايميش. بو قومپلەقس دەگيل قاريشيق بير چورباديركە صاغلام معده ايچين فنا دەگيل، آما چوجوق قافاسى ايچين پەك گوج هضم اولونور. قومپلەقسى بويلە آكلاماقلا چوجوقلارا معين و آيدين معلومات ويرەن بير چوق مهم درسلەر اهمال ايدلييور و بوندان باشقا هەر فن و درسيك ويرديگى تربيەوى و تعليمى اهميت مثلا: رياضياتيك ويرديگى منطقى و قطعى تفكر قابليتى؛ طبيعياتيك ويرديگى مجرد موجوداتدان مشاهدەلەردە بولونوب نتيجەلەر چيقارماق، فاقلار، (حقيقتلەرلە) اثبات ايديلمەيەن بوتون حكم و قرارلارا چوجوقلارنى عين زماندا هەم آغلاتاجاق. هەم گولدورەجەك قادار جلب ايدەن نفاست و اينجەليگيندەن استفادە ايدە بيلمەك . . . هەپ تناقص ايدييور و ضعيفلەشيور. هەر آيرى دەرسدە موافق معلومات آلمايى قومپلەقس سيستەمى ايلەدە محافظە ايتمەك اولور چورپا ايسە چورپا اولاراق قاليور، بوندان علاوە هەلە بو وقت هەر بير مشغوليت ساعتى ديگەرينە بەگزەيەجەك كه دايانيقسيز اولان چوجوق دقتى بونا قارشى دوراماز و چابوق يورولور.

قومپلەقسيك بويلە ياكليش آكلاشيلماسينى مەتوديك مكتوبدا قيد ايدييور: بير چوقلارى اويلە ميل و آرزو ايدييوركە بير درس (45 ــ 50 دقيقە)

---

*) بواثرلەريك اصللەرى روسجەدير؛ اونلارا باقماق ايجاب ايدەر.

مترجم.

ايچەريسيندە دار اولسا بيلە هەر هانكى بير قومپلەقس ايشلەنميش اولسون. مكتب حياتيني اويلە مشاهدە ايدەنلەر واردير كە مكتبدە قومپلەقس مەتوديني تطبيق ايتمەك اوزرە اولان بير درسە باقاراق بو درسدە بوتون بير قومپلەقسيڭ ايشلەنيلمەديگيني گورەرەك دييورلەر كە: «هە، بيزە بو مكتبني نە او گييورديلەر، بورادا قومپلەقس سيستەمەى نيڭ هيچ قوقوسى بيلە يوقدور». هيچ شبهە يوق كە هەر درسدە بوتون بير قومپلەقسيڭ حل ايديلمەسيني طلب ايتمەك قومپلەقس تدريس سيستەمەى نيڭ اولچوسينە صيغاجاق شيئى دەگيلدير. (مكتبلار 12 ينجى صحيفەيە باقگيز).

موضوعى آيريجا درسلەرە آييرماقلا هەر درسى مجرد- قونقرەت محتويات ايلە دولدوريبوريز: چوجوقلار ايشى آپارماق ايچين نە وقت و نە صيل توپلاناجاقلار، ئەقسقورسيادا نەيى مشاهدە ايدەجەكلەر، هانكى تجربە و مشاهدەاتدا بولوناجاقلار، نەيى اولچەجەكلەر، صاياجاقلار، هانكى ر مسئلەلەر ممكن و لازمدر، نەيى اوقوياجاق، نقل ايدەجەك، رسم ايدەجەكلەر والخ... فقط، اولجەدەن گوز او گوندە بولوندورمالىدير كە چوجوقلاريڭ مراق و هوسلەرى اولجەدەن چيزيلميش اولان پلاني دەگيشدرمەگە مجبور ايدە بيليرلەر. مثلا، بير مكتبدە «اوو حيوانلارى» موضوعيني ايشلەركەن چوجوقلار كيئچى ايلە ياورولاريني گورەرەك اونيڭلا مراقلانميش و اگلەنميش ايديلەر؛ پلاندا هيچ اولماديغى حالدا كيئچى ايلە مشغول اولماق لازم گەلميشدى. باشقا بير مكتبدە يەنە عينى موضوعى كيچەركەن چوجوقلاردان بيرى جانلى بير سيچان (فارە) گەتيرميش بو چوجوقلارى مراقلانديرميش و هيچ پروغرامدا اولماديغى حالدا 9 درس ايچين ماتەريال اولموشدى. هەر زمان چوجوقلاريڭ مراقى آرقاسيندجا گيتمەك لازممىدير؟ خاير، هەر زمان دەگيل. گوستەرديگيميز حاللاردا مسئلەلەر موضوعا پەك ياقين ايدى و بونلار ايشلەنميش ايدى. فقط بير دفعەدە بويلە اولموش ايدى. چوجوقلار نهر اوزەرينە ئەقسقورسيايە گيتميشديلەر كە شالبانلارى (آغاجلارى) حال حاليندە توپلاياراق چايدان ناصيل آقيتديقلاريني و اونلارى ناصيل بيغديقلاريني گورسونلەر؛ بوندان صوڭرا ايسە آغاج كەسەن زاوودا گيتمەك تصور اولونوردى. چوجوقلار نهر بويوندا قورصاقلاريڭ دە گيز

گەيىمى ايلە نصيل يوزمەك اوگرەندىگلە ينى گوردلەر و بو اونلارى هەر شيئدەن زيادە مراقلاندىردى؛ فقط معلمە چوجوقلارىڭ مراقى آرقاسىنجا گيتمەدى؛ دەگيز گەيىملە ينى اوگرەنمەك ايلە زاوود مسئلەسىنە ياقلاشامازسىڭ ــ آغاجلارلا مشغول اولدى و چوجوقلارا يوزمەگى سير ايتمەك ايچين بير دفعە داها نهر بويىنا گەلەجەگلەرىنى وعد ايتدى.

ايش پلانىنى، مكتب جدولى اوزرە حركت ايتمەك ايستەمەيەن، هوانىڭ وضعيتىدە دەگيشدىرە بيلير. مثلا، 1294 ينجى يىلىڭ باهارىندا «قيشدان قورتولوش» موضوعونى گيچمەك ايچين بويوك بير صبرسيزليكلە گونەشىڭ دوغماسىنى بەكلەيوردىلەر؛ تام ايلك بەر تعطيللەرىنە قادار قيش دوام ايتدى؛ فقط ايكى هفتەلك مكتب تعطيلىندە. سوڭرا ايش او قادار دەگيشدى كە ايلك درسلەر باهارىڭ تماميلە ايستى گونلەرىنە تصادف ايتدى.

بير قاچ سەزدە ايشىڭ اصوللارى حقيندە سويلەمەك قالير. ارتباطلى تدريس اصولى فعل ايش صواللارىندان چەكينمەمەلى و يالگيز قورو سوزلە تدريس اصولىنە چەوريلمەمەليدير. مثلا اگر قارشيمدا بيرى قورو سوزلە، ديگرى ايسە فعال ــ تدقيقات ايلە گنيشچيلە يانەن ايكى موضوع بولونسا، حتى بيرنجى موضوعوڭ محتوياتى بەنە چوق خوش گەلسە بيلە يەنە بەن هەر حالدا ايكينجيسىنى ترجيح ايدەريم. بوتون مختلف تدريس شكللەرىنى آشاغيداكى دورت اساس مەتود ــ اصولدا بيرلەشديرمەك اولور: تدقيقى، شفاهى، گوستەريشلى و اجتماعى. بيرنجى اوچ اصول رەفەقسىڭ اساسى حاللارىنا دوردونجى ايسە انسانا جمعيتىڭ بير پارچەسى كيبى ياشامايا استناد ايدييورلەر.

انسان و حيوانلارىڭ بوتون ياشايشلارىنى رەفلەقسلەرە گوتورمەك اولور، رەفلەقسى ايسە اوچ حالە آيىرماق اولور: هەر هانكى بير دويغو عضوى واسطەسىنە آلينان تحريكەردە داخل اولماق اوزرە ادراكلار و بونى عصبلەرلە دماغە سوق ايدەرەك اورادان شعورا داخل ايتمە؛ ادراكيك دوغوردىغى و بير چوق اولكى ياشانميش تجربەلەرلە علاقەدار اولاراق دماغيك ايشيندەن عبارت اولان ــ ايشلەمەك (محاكمە ايتمەك)؛ بو و باشقا بير حركتلە ياخود حركتى سافلاماقلا

آلينان ادراكە جواب اولاراق ـ افادە ايتمەك. رەفلەقسيڭ بيرينجي حالينا تدقيقي اصول توافق ايدييوركە مشاهدەلەر، تجربەلەر، ئەقسقورسيالار، قوالەقسيونلار بورايا داخلدير. بو اصوليڭ حياتيليگي اوندان عبارتديركە حقيقت چوجوقلارا حاضر اولاراق ويريلمەيور، بو اونوڭ كندي چاليشقانليغيني و مستقل اولاراق بو ويا ديگر معلوماتي قازانماسيني موجب اوليور. بورادا كتاب و معلم قسماً مراق اويانديريجي، قسماً اونلاري بير يئرە توپلايجي، قسماًدە مصلحتجي بير رول ايفا ايدييورلەر. رەفلەقسيڭ ايكينجي حالينا شفاهي اصول اوقوماق، يازماق، صايماق . . . توافق ايدييور؛ بورادا متعلم الدە ايتديگي معلوماتي سيستەملەشديرييور، عمومي نتيجەلەر چيقارييور، كندي آڭلايشلايشلارني تثبيت و تحقيق ايدييور، اوز تجربەسيني باشقالارنيڭ تجربەلەري و حاضر بيلگيليلەري ايلە مقايسە ايدييور. معلم و كتاب تحقيقاتچي ايلە مصحح وظيفەسيني گورييورلەر. رەفلەقسيڭ اوچونجو حالينا اساس ايكي شكلي ايلە گوستەريشلي اصول موافق گەليور؛ بونلاردان بيرينجيسي ـ مادي ـ جسمي‌ديركە: رسم، قابارتما، چامور ايشلەري، مودەل ياپمادان عبارتدير، ايكينجيسي ايسە حركي‌ديركە: اويون، شرقي، موسيقي، درام ـ صحنە ايشلەريني احتوا ايدييور. كتاب و معلم بورادا تەخنيكي گوستەريشلەر مأخذي‌ديرلەر، مستقل و شخصي فعاليت بو اصوللاريڭ هەر اوچوندەن قيزيل ساپلا كەچيور و هەر اوچ اصولدا انسانيڭ ياراديجي قوەسي اويانيور و انكشاف ايدييور. بو ياراديجي قوتلەر جمعيتە خدمت ايچين سوق ايديلمەليديرلەر.

بو وقت دوردونجو ـ اجتماعي اصول ميدانا چيقيور. اجتماعي تربيەيي، بير غايە اولاراق، اصولدان آييرمالي‌دير. غايە حقيندە بيز يوقاريدا سويلەديك، شيمدي‌دە اصوليڭ اساسي چيزگيلەريني قيد ايدەليم: ايش قوللەقتيو حاليندە آپاريلير، زحمت چوجوقلار آراسيندا بؤلونور؛ ايش ايچەريسيندە اونوڭ اجتماعي منفعتي گوزەتيلييور، همدە شخصي ايشيڭ قوللەقتيفدەن آصيلي اولدوغو قيد ايديلير، قوللەقتيف ايشيڭ بوتون فايدالاري ميدانا چيقاريلييور. بو اصولوڭ شكللەرينە آتيدەكي ايشلەر داخلدر: چوجوقلاريڭ تشكيلاتي، استحصالات زحمتي، مەكتب سئرگيلەري، بايراملار و باشقا بو كيبي‌لەر . . . اصوللاريڭ بوشەماسي يەك شرطي‌دير؛ فقط بيز اونيلە بير حال تصور ايدە بيليريزكە

(مثلا: صنف قارشیسیندا په‌ك جالب بیر قرائت کیبی) بورادا بوتون دورت اصول موجود اولور، فقط شه‌ما بیزه مختلف تربیه طرزله‌رینی ایی و آسان آڭلاماق ایچین یاردیم ایدییور. هه‌ر هانکی بیر موضوع اوزه‌رینده ایش پلانیڭ ایشله‌نمه‌سی دره‌جه‌سی اونوڭ اصول نقطهٔ نظرینجه اولان قدر و قیمتینده‌ن عبارت‌دیر. بوتون دورت اصولیڭ لازم گه‌له‌ن دره‌جه‌یی دوتوب—دوتمادیغینی : ایتمه‌لی و لازم گه‌له‌ن اصلاحاتی یاپمالی‌دیر، بویله بیر ایلك حاضرلیقدان سوڭرا چوجوقلارلا آپاریلاجاق آشاغیداکی ایشله‌ر باشلانیر: — پلان قورماق و تشکیلات، «حیات پارچالاری»نی مشاهده ایتمك و ئه‌قسقورسیالار. توپلانان ماته‌ریالیڭ دیلده و ریاضیاتجا ایشله‌نمه‌سی، نتیجه‌له‌ریك رسمله‌رله افاده‌سی، وقت—وقت یکونلاری حساب ایتمه‌ك، سه‌رگی و بایراملارلا مربوط اولاراق تکرارلاما و عمومیله‌شدیره‌له‌ر،

بعضاً ایشیك گیدیشی وقتی گورولیور که دیگر ستونلارداکی بوتون ایشله‌ر بیتمیش ایکه‌ن بیر ستوندا هه‌له بیر چوق ایشله‌نمه‌میش ماته‌ریال قالمیشدیر؛ بویله بیر ایش آیری — آیری فن — درس «предмет»له‌ر ایله‌ده اولا بیلیر. بورادا ناصیك اولمالی؟ ایشله‌نمه‌میش ماتیریالی آتمالی‌می، یا خود بوتون بیر صیرا ایله کونله‌ری بونلاریڭ ایشله‌نمه‌سینه حصر و صرف ایتمه‌لی؟ هه‌م بیری، هه‌م‌ده دیگری عجبا دوغرومیدر. بیز بویله حرکت ایدییوریز:

داها آرتیق ساعتله‌ر صرف و حصر ایتمه‌گله قالمیش ماته‌ریالی ایشله‌یوریز؛ عین زماندا قومپله‌قس موضوع ایله علاقه‌دار اولماسا بیله اونوڭ ویردیگی معلوماتلاری بیر آز داها تثبیت ایده‌ن علاوه ماته‌ریال ایله دیگر ستونلار ساحه‌سینده‌ده چالیشیوریز. موضوعلار آراسیندا بویله بیر تنفس پسیقولوژیك جهتده‌ن‌ده غایه‌یه موافق و اویغون‌دیر: موضوع چوجوقلاری جلب ایدییور، بیر یوکسه‌لیش یاراتیور و بیرده‌ن بیره باشقا بیر موضوعغا کئچمه‌ك ایچین میل و آرزو یوقدیر؛ موضوعلار آراسیندا ایسه بلا واسطه بیر رابطه موجود ده گیل‌دیر.

چوق قومپلەنتلی مکتبلەردە چوجوقلاڭ دوغرو طرزدە غروپلانماسینیڭ اهمیتی

یازانی: **س. بەلاواوسوف**

ترجمە ایدەنی: **ع. ر.**

روسجە «یڭی مکتب یوللارندا» مجموعەسینیڭ صوڭ نومرو سیندە (2 نجی نومرو) پ. پ. **بلونسکی** کەندی رهبرلیکیندە اولان مکتبدەکی ایشلەریڭ کیدیشی حقیندە چوق مراقلی معلوماتلار ویرمیشدی. همان مکتبە یڭی قبول اولینمش چوجوقلار معنوییتجە تدقیق ایدیلدیکلەری زمان، مختلف معنوی اقتدار و قابلیتە صاحب اولدیقلاری بەللی اولمیشدیر: چوجوقلاردان بعضیلەری یدی یاشلی نورمال (عادی) چوجوقلیق قابلیت و اقتدارینا مالك اولدیقلارینی بیر حالدا، بعضیلەری یدی یاشلی نورمال چوجوقلاری کەریدە بیراقاراق سکیز و سکیز بوچوق یاشلی چوجوقلار اقتدارینا مالك اولموش و بعضیلەریدە چوق کەریدە قالاراق آنجاق دورت یاشلی چوجوقلار اقتداریندە ایمیشلەر. ایشتە یڭی کوتورولموش چوجوقلار تقریباً هەپ عینی یاشاصاحب اولدیقلاری بیر حالدا حقیقی یاشجا و حقیقی انکشافجا دورتلە سکیز بوچوق یاش آراسیندا بولنیورلار.

بویلە اولدیغی تقدیردە یعنی چوجوقلاریڭ بیر پاراسی دورت یاشلی و بر پاراسیدا دوقتوز یاشلی چوجوقلار اقتداریندە بولوندیقلاری بیر حالدا عینی وقت ایچریسیندە اونلارلا مشغول اولماق قابل دەکیل. بونوڭ ایچین دیرکە بلونسکی نیڭ مکتبی یڭی قبول ایدیلمش چوجوقلاری بیز یاپدیغمیز کیبی علی‌العادە میخانیکی طرزدە موازی غروپلارا بولمەمیش، حقیقی انکشافلارینە کورە دورت موازی غروپلارا بولمیشدیر. معنویاتجا کەر نمیش آغیر انکشاف ایدەنلەر بیر غروپ، تام عکس خصوصیتە مالکلەر یعنی چوق ذکی و قابللەر دیکەر غیر ویا و قالان اورتا قابلیتلیلەردەن چاپوق انکشاف ایدەنلەری بیر و آغیر انکشاف ایدەنلەری دیکەر غروپا آلمیشلار بویلە بولکو نتیجەسیدیر کە غروپلار آراسیندا تدریجیت و مناسبت عملە کلمیشدیر.

بیزیم اعتیاد ایتدیکمیز عادیً میخانیکی بولکوده مختلف و آلابەزەك غروپلار عمله کەلییور. اوزمان معلم چوجوقلاریڭ اساس کتلەسینه (اورتا کتلەسینه) دەك اینمه گه و بونلاریڭ اقتداریني نظره دوتاراق اوغراشماغا مجبور اولور. بو سیستەم ایسه غروپیڭ هەر ایکی یان قاناتلاریڭ ضرردیده اولماسینا سببیت ویرییور که اوقنات‌دا الڭ چوق ذکیلەرله الڭ آز ذکیلەردەن عبارتدیر.

تدریس و غروپیك بوتون رەژیمی کەریده قالمشلار ایچین چوق کوج اولور، چونکه آکلایامادیغلاریندان هیچ دە مراقلانمایورلار؛ غروپدا یاپیلان ایشلەر یئك ایلەریده بولونان ذکیلەر ایچین قولای اولدیقیندان اونلاری مراقلاندیرامایور. اوزمان هەر ایکی قانات نادینجلك ایتمه گه باشلایور. نظام و قایدایی پوزور، معلمی عصبیلەشدیرییور، مکتب حیاتیني خللدار ایدییور.

پ ت. **بلونسکی** میخانیکی غروپلاما سیستەمیندەن واز کیچمەمیزی ، پەدالوژی اساسلاری موجبینجه انکشافلارینا کوره غروپلامامیزی توصیه ایدیور و بو سیستەمیڭ‌دە بوتون شهر مکتبلەرینده قابل تطبیق اولدیغیني تصور ایدییور.

« یڭی مکتب یوللاریندا » مجموعەسینده یورودولەن فکر **بلونسکی** طرفیندەن « پەدالوژی » کتابینیڭ برنجی فصلینده داها صریح صورتده ایضاح ایدیلمیش که بوتون دونیا تقدیرینه شایاندیر. گەنیش ئولچوده حقیقتلەنمیش بو سیستەمله مکتبلەرمیزه چوق فایدالی شیلەر ویریله بیلیر. چوجوقلاریڭ راسیونال (جذری) غروپلانماسی فنی زحمت تشکیلاتي (نوت) پرەنسیپسلەرینیڭ مکتبلارمیزه کیرمەسیني موجب اولور.

فقط **بلونسکی** میدانا آتدیغی تکلیفیڭ اهمیتیني گەرەك کیفیتجه و گەرەك کمیتجه قیمتاندیرمەیور.

بلونسکی هەر شیدەن اول احتمال ایدییور که چوجوقلاریڭ پەدالوژی اساسلاری اوزەره غروپلارا توزیعی آنجاق شهر مکتبلەرینده قابلدیر. بو ایسه دوغرو فکر دەگیل چونکه بو سیستەمیڭ بیر چوق کوی مکتبلەرینده یاپیلا بیلمەسی ممکندیر. حقیقتا بیر طاقیم کویلەرده یاپیلان تجربەلەر گوزەل و فایدالی نتیجەلەر ویرمیش اثبات ایچین شونی مثال کوسترە بیلدیم.

1918 نجی یلده وولغا بویی نمسله‌ری جمهوریتینك «اسکی پولتاوا» کویینده موجود دائره مکتبینده وقوع بولمش بیر حقیقتدیر. مذکور کویده ایکی اوغلان و برده قیز مکتبی واردی. مکتبه‌ریك هه‌پسی عینی میداندا ایدی، بیری بیریندەن اوقادار اوزاق ده‌گیلله‌ردی. شو اوچ مکتبیك بیرله‌شدیریلوب واحد بیر مکتب یاپیلماسی و اوچ مکتب معلمله‌ری قولله‌قتیفینیك بر قولله‌قتیف تشکیل أیتمه‌سی لازم گه‌لدی. مسئله‌نیك ابتداسیندا اوغلانلارلا قیزلاری قاریشدیروب میخانیکی طرزده موازی غروپلارا بولمه‌ك عوضینه اونلاری، اقتدار و حقیقی انکشافلارینا گوره شو اوچ موازی غروپلارا بولدوله‌ر. اڭ اقتدارلی و ذکی چوجوقلار مکتبیك بیرنجی A غروپینا، آز اقتدارلی و ذکی چوجوقلاری بیرنجی B غروپینا و اڭ گه‌ریده قالمیش‌لاری‌دا بیرنجی C غروپینا آلدیلار. ایکنجی، اوچنجی و دوردینجی غروپ چوجوقلارینی دخی عینیله بو سیستم اوزه‌ره بولدوله‌ر. نتیجه‌ده بویله بیر غروپلاشما میدانه گلدی:

I.	I A,	I B,	I C
II.	II A,	II B,	II C
III	III A,	III B,	III C
IV	IV A,	IV B,	IV C

غروپلار حقیقی انکشافلارینا گوره صیرالانیرسا بویله شکل آلیر.

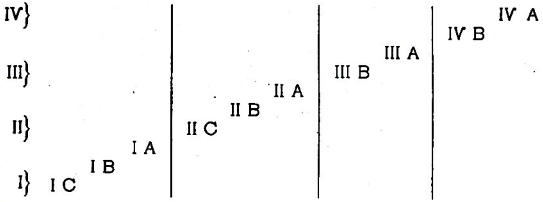

حاضرلیقلی و انکشافجا ایله‌ریده بولونان جوجوقلارلا اوغراشماق هه‌م قولای و هه‌م‌ده مراقلیدیر. بو نوع بولکوده بیر طاقیم په‌داغوژی نقطهٔ نظرله‌یك

ایجابینه گوره A غروپلاری الڭ چوق چوجوقلار، C-غروپلاری الڭ آز چوجوقلار
اولمیشدیر. مثلا الڭ اقتدار و قابلیتلی چوجوقلار بولنان IA ـ ده 40 چوجوق
اولدیغی بیر حالدا الڭ ضعیف و گەریده قالمیش چوجوقلاری بولونانIC- ده
20 چوجوق واردی. اورتا بر وضعیت آلان IB- ده ایسه 30 چوجوق بولونیوردی.
II نجی، III نجی و IV نجی غروپلاریڭ چوجوقلاری غروپلاندیغی وقتدەدە
شو نسبت نظر اعتباره آلینمیشدیر. بویله غروپلانما نتیجەسینده طولایی ایدیکه
غروپلاردا چالیشماق مشکلاتی اعتدال درجەیه گەلەبیلدی بەداغوژی قوللەقتیفینیڭ
الڭ قوەتلی و باجاریقلی عضولەری بیر قادار اوغراشیلماسی گوج اولان گەریده
قالمیش ضعیف چوجوقلاردان عبارت غروپلاری ممنونیتله قبول ایدوب اونلارلا
مشغول اولماغا باشلادیلار.

هەر غروپیڭ ایشی کەندی اقتدار و قابلیتنده گوره ایدی بوتون غروپلاری
فضلەجەسینه یوکلەنمیش و ایشلەدیکلەری ماتەریالدا بیر قادار دەریندەن تدقیق
ایدیلیوردی؛ C غروپلاریندا چوجوقلار ضعیف اولدیقلاریندان ماتەریال بیر قدر
یوزدن اولماقلا برابر داها آرتیق عیانی کیچیلیردی و تەخنیکی اعتیادلار کتابی
ایچین تمرینات اصولینا فضله اهمیت ویرمەك ایجاب ایدییوردی.

هەر یاریم ییلده هەر غروپیڭ کەندی دائرەسینده اوفاجیق یوقلامالار اولور
A غروپلاریندا گەری قالانلار قومشو B غروپلارینا و B غروپلاریندا گەری
قالانلار قومشو C غروپلارینا آددا دیلییور (کیچریلیر) و عکسینه اولاراق
C لەردە موفقیت قازانانلار B لەرە، B لەردە موفقیت قازانانلاردا A لارا
قالدیریلیردی.

مکتبمیز بو دورلو تشکیل ایدیلدیگی ایچین ایی و فایدالی نتیجەلەر
ویردی. چالیشماق داها قولای و داها مراقلی بر وضعیت آلدی. تدریس
ایشلەرینده هیچ بیر مشکلات تصادف ایدیلمەیوردی؛ چوجوقلاری مراقلاندیرماق
اونلاریڭ ایسنه کاەرینه یاناشماق و اویماق هیچ‌ده گوج ده گیلدی

بیر سنه کیچدیکدن صوڭرا داها بویوك نیتجەلی فایدالار الده ایدیلدی.
مکتبلەرمیزیڭ الڭ بویوك بلاسی ایکنجی ییل بیر صنفده اوتوران چوجوقلاردیر.

گەرەك شهر و گەرەك كوی مكتبلەرینده ایكنجی سنه اوتورانلاریڭ فایضی پك بویوكدور. ایكنجی سنه عینی صنفده اوتوران چوجوقلار مكتبده مدهش درجەده شواوقلیق یاپیور؛ مكتب ایشلەرینه قتا تاثیر ایدیبور. دیگەر طرفدەن بونلار دوتدیقلاری یئره گوتورولەجەك چوجوقلار مكتبده یئر اولمادیغیندان كوچەلەرده قالیور. كوی مكتبلەرینده ایكنجی ییل اوتورانلاریڭ چوقی مكتبی و درسی بیراقیور و بونوڭ نتیجەسیدیر كه مكتبلەرمیزده مكتبیڭ بوتون‌قورصونو بیتیرەنلەریڭ صایی پك جزئی اولور.

«اسكی پالتاوا» كوی مكتبینده ایكنجی ییل اوتورتما بلاسیندان تمامیله قورتولا بیلمیشدی بونله كه $1918/_{19}$ نجی ییلده بو بویو كلیگده اون قومپلەقتلی بیر مكتبده ایكنجی ییل اوتوران هیچ بیر چوجوق تصادف ایتمەدی. دیگەر طرفدەن بیر مكتبده اوتوران قورص بیتیرەنلەریڭ صاییسی ماقسیموم (اعظم) درجەسینه وارمیشدی.

مذكور مكتبده یڭی غروپلانمانیڭ سیستەم ایكنجی سنەده تطبیقی داها بویوك نتیجەلەر ویردی. دائرەده قونفرانسلار یاپیلدی، شو سیستەمیڭ تطبیقیندەن، الده ایدیلمیش نتیجەلەر بورادا سویلەندی، مذاكره ایدیلدی و نتیجەده بورایا توپلانان معلملەر بویوك فایدالار گوتوردولەر. قونفرانسدان صوڭرا مذكور دائرەنیڭ بوتون بویوك كویلەرینده شو سیستەم برەر برەر تطبیق ایدیلمەگه باشلاندی.

فقط 1921 نجی سنه آجایغی كالەجەكده داها بویوك نتیجەلەر ویرەبیلەجك شو گوزەل باشلانغیجیڭ تمامیله كومولمەسینه سبب اولدی.

«اسكی پالتاوا» كوینده و عینی زماندا «ساواتوف» غوبرنیاسینیڭ «یڭی اوزەن» كوینده انقلابیڭ اوللەرینده باشلانان بو كیبی یڭی آدیملار غایت گوزەل نتیجەلەر ویریردی. بوتوق او تجربەلەر دیبور كه بلونسكی‌نیڭ یڭی غروپلانما سیستەمی حقینده كی توصیەلەری یالڭز شهر مكتبلەرینده دەگیل بیر چوق كویلەرده و بیر بیرینه یاقین مكتبلەره مالك هر یئرده تطبیق ایدیله بیلیر.

— البته شهر مكتبلەرینده چوجوقلاریڭ غروپلانماسی قولایدیر. بورادا متخصص پەدالوغلار ایشه جلب ایدیلمەگله و پەداغوژی قابینەلەریندن استفاده ایتمەگله

ایش قولای بر وضعیت آلیر. و بوندان‌دیر که شەر چوجوقلارینینك معین زمرەسی ساناتور. اورمان و بو کیبی سائیر یاردیمچی مکتبەرە سوق ایدیلەبیلیرلەر. فقط پەدالوژینیك دیدیگی پرەنسیپلەر اوزەرە چوجوقلاریك غروپلانماسی کویلەردە هەمدە بویوك نتیجەلەر ویریور،

بناءعلیه بلونسکی‌نیك کەندی تجربی مکتبینده یاپدیغی ایشلەریك ممکن قدر بوتون کویلەردە یاپیلماسینی تطبیق ایتمەك ایجاب ایدەر.

پەداغوژی حاضرلیغی و اجتماعیاتیك پیرینسیپلەری.

یازانی: **س. شامیللی.**

تام بیر پەداغوژی حاضرلیغی بزیم معلمەر ایچین صو هوا و گونەش قدر لازمدیر. بونا گورەدە مذکور حاضرلیغی بیرەن و انتشار ایتمەکدە بویوك رول‌لار اویناماقدا اولان موقتی پەداغوژی قورصلاری دائما دوام ایتمەلی و اوز خط حرکتینده گیندیکجە مکمل‌لەشمەلیدیر. طبیعی‌دیر که بو کیبی قورصلاریك مرکزی مقصد وظیفەسی شورا زحمت مکتبینی حقیقی معناسیلە تیکمەك ایچین انقلاب و قوللئقتیویزم روحیندا معلمەر یتیرمەك اولاجاقدیر. آرزوموز بودور. بەن بورادا زحمت مکتبینی تیکمەك سوزی ایشلەتدم. بو بیر قدر غریب گورونە بیلیر. فقط بعضی یولداشلار بویلە ظن ایدیورلار که گویا زحمت مکتبی گودەك بیر مدت ایچەریسندە عمالە گلوب قورتاراجاقدیر. بەنجە مکتب باشقا و بو مکتبی زحمت مکتبی نامیلە سوسیالیزم پرینسیپلەری اوزەرینده قورماقدا باشقا بیر معنا افادە ایدییور. حالبوکه زحمت مکتبی یتیشدیرمەك اڭ اول زحمت مکتبی‌نیك ایدەسیز دوشونوب دواەی بر مسلك کیبی ایشلەدەن معلمەری حاضرلادیقدان صوڭرا ممکندیر. داها دوغروسو قوللئقتیویزم جمیعتی‌نیك مفکورە و تربیەسینە استاد ایدەن بیر پەداغوژی، همان بیز دیدیگیمز زحمت مکتبینیك ایدەآلوژیستی تشکیل ایتمەلیدیر. ایشتە شو مفکورەیی بەنیمسەمیش معلملەرمزیك سایی بو ساعت چوق آزدیر. فقط دیمەك اولور که کندلەردە

بویله معلمەر قاداروسینی موفقی پەداغوژی قورصلاری حاضرلایور. شهرلەردە ایسه بیزیم «یوکسەك» معلومات صاحبی حساب اولونان معلمەریمز بیر نوع بو حاضرلیقدان محروم قالماقدادیرلار. بیز بورادا زحمت مکتبی‌نیڭ اجتماعی شرائط مسئلەرینه دقت ایتمیش اولساق او وقت بو مکتبده چالیشان معلمەریڭ وظیفه لەریندەکی مسئولیتیڭ آغیرلیغینی حس ایدەریز. الڭ اوّل بونی بیلمەلیزکه اجتماعی حکومت دورینده تشکیل اولونان مکتب تمامیله کوهنه جمعیت وصنف تربیەسینی آتشین تنقید ایدییور. بو تنقید بیر تەك نظری و یازی ایله یوق عینی زماندا ایش ایلەدە گوستەریلمەکدەدیر. او دورکه قارشوموزا مهم بیر مسئله چیقمیش اولور: زحمت مکتبی گەرەك اجتماعیات اساسی اوزەرینده قورولسون. بوشعار چوق معقولدور. بەس هانکی یوللار ایله بیز بو مقصده نائل اولا بیلەریز؟. زحمت مکتبینده رهبرلك ایدەرەك درس ویرەن معلمەرە زحمت مکتبی ئیدەآلوژیسینی نەردە و ناصیل اوگرەتمەلیز؟ ایشته اجتماعیاتیڭ و اونیڭ پەداغوژی ساحەسینده‌کی مهم مسئله لەرینیڭ حلی بو نقطەدەن آسیلدیر. بوگون هرگاه بیز زحمت مکتبی ایچین خلق معارف قومیسارلیغی‌نیڭ فنی — مەتود شوراسی طرفیندەن یازیلمیش پروغراملاری دقت ایله نظردەن کئچیرسەك اوندا آجیق گورولورکه پروغراملاردا طبیعیات. و اجتماعیات درسلەری اولدوقچا مهم موقعلەری اشغال ایتمیشدیر. بو حال قورصلاردا دا بویلەدیر. بو وضیعت تصادفی دەگلدیر. بونی حکومت شعورلو اولاراق ایدییور. زیرا حاضرکی. سوسیالیست حکومتی اوز معارف و مدنیتینی طبیعت و جمعیت قوەلەری ایله انکشاف ایتدیرمەك ایدەسینی داشییور. چونکه بو حکومت و جمعیتڭ (мировозрения) دونیابە باقیشی طبیعته و جمعیتڭ تکامل و ترقیسی ایله قائمدیر. شو نظریه حکومتمیزیڭ بوتون مدنی، سیاسی و اجتماعی حیاتیندا تام معناسیله حاکمدیر. هەرکەس بو گوستەریلەن دونیا گوروشونوڭ مەتود و پیرینسیپلەری ایله دەریندەن آشنا دەگیلدیرسه او شخصی هیچ بیر نوع ایله اسکی جمعیتڭ و اسکی. مکتبله یەڭی مکتبیڭ آراسینداکی تاریخی و فرقەلەری‌دە قطعیاً آڭلامایا جاقدیر پەداغوژی حاضرلیقیندا بیر بو مسئله

لەری اجتماعیات درسلەرینیڭ مەتودیق و ظیفەلەری ایلە ایضاع ایدە بیلەریز. مکتب پروغراملارینیڭ ترتیبی زمانیندا دا بو جهتە غایت آچیق بیر فکرلە یاناشماق لازمدیر.

زحمت مکتبی مسئلەسی

حکومت، مکتب و مطبوعات کیبی اجتماعی مؤسسەلەر جمیعتیڭ عمومی قانونلارینا تابع بولونیورلار. بو قانونلار اقتصادی طالبلەرە گورە یاخود صنفلەریڭ مبارزەسی نتیجەسیندە تبدلانە اوغرامیش اولورسالار او وقت یەڭی میدانا چیقان حاکم صنف اسکی‌دە حاکم اولان و جمیعتیڭ عمومی حیاتینا تأثیر یاپان صنفیڭ مکتب و مطبوعاتینیڭ اساسینی قیروب داغیتماغا چالیشاجاقدیر. بو جمعیت حیاتیندا دیالەقتیق بیر قانوندور. دیمەلی اولکی دوریڭ مطبوعات، مکتب و ادبیاتی یەڭی دور ایچین بوتون روحو و تام وارلیغی ایلە قبول ایدیلەمەز. بوندان دولاییدیر کە انقلابدان و صوڭرا مادی، معنوی حیاتمیزدا تام بر یەڭیلیك تورەمیشدیر. ایشتە زحمت مکتبی‌دە یەڭی قورولماق ایستەنیلەن قوللقیویزم جمیعتیڭ عمومی قانونلاری داخلیندا حرکت ایدییور. بوندان آڭلاشیلیر کە زحمت مکتبی مسئلەسی اجتماعی قانون و فاقتورلاریڭ (عامللەر) آڭلاشیلماسیندان آصیلی بولونیور. بو فاقتورلار اطرافلیجا دوشونولمەدەن زحمت مکتبی‌نیڭ غایە و پرینسیپلەری اصلا آیدین اولمایاجاقدیر. بو حقیقتی بیز بوتون معلملەرمیزە اخطار ایدەرك باغیرمالییز، بیزی احاطە ایدەن شرائطلەریڭ بیرینجی‌سی **طبیعت** ایکینجی‌سی ایسە یاشادیغمیز **جمعیت حیاتی** دیر. بیز بوتون تربیە، فکر و اخلاقی همان جمیعتیڭ بیزە اولان تأثیرلەریندەن و اونوڭ عمومی قانونلاریندان آلییوریز. نهایت بو قانون و شرائطلەریڭ دەگیشمەسیادە بیز همان فکر، اخلاق و تربیەلەردەن ایلەرییە دوغرو قوشییور وداعما عالی درجەیە تکامل ایتمەگە باشلاییوروز. بو فاقتلاری بیز چوق وقت حس ایتمەیوروز. بودا بیزیم شعورسوز یاشامامیزدان ایلەری گلییور ظن ایدیرم. اجتماعی انقلاب ایسە بو فرق و دەگیشیکلیگی نمایش ایندیرییور. مسئلەسینە قاریشدیغیمز زحمت مکتبی و اونیڭ ایدەسی‌دە بویلە نمایش ایندیریلمیشدیر. فقط ایش

بو نمايشى آڭلاماق و زحمت مكتبىنى اجتماعى پيرىنسيپلەر اوزەرىندە دوغرو قورەماقدير. ذاتاً زحمت مكتبى تاريخدا ميدانە چيقان يڭى بير مجبطيڭ معنوى طلباتينى افادە ايتمەليدير. زحمت مكتبى استحصال قوەلەرى صاحبى اولان بير صنفيڭ و بير متشكل جميعتيڭ (надстройка) بناسىدير. زحمت مكتبىندە بير طرفدەن «گوبودعاڭە» تربيەسى اصلاح ايديلور و ديگەر طرفدەن‌دە قوللەقتيويزم تربيەسى انكشاف ايتديريلمەك اوزرە بولونيور.

اجتماعياتيڭ باشقا علملەرلە علاقەسى.

بورژوآزى مكتبلەرىندە طبيعات ايلە اجتماعيات درسلەرىنيڭ اساس حساب ايديلمەديگى بوگون اڭ يڭى معلمەلەريمزدە معلوم اولموشدور او مكتبلەر بيرينجى صيرادا ادبيات و پسيخولوژى درسلەرى تدريس ايدييوردى. بير سوزلە اسكى مكتب و اسكى حكومەت «علم»ە ياقين دەگل ايدى ديسەك سهو ايتمەريز. علميك بوتون حيرت آميز يەڭى‌ليك و معجزەلەرينى و عينى قوەتلە گوهنە عادتلەرە ضربە أنديرەن عصيانلارينى ياليگيز و آنجاق طبيعت و اجتماعيات اوزەرىندە اساسلانميش زحمت مكتبى ـ يڭى مكتب تقديرايدە بيلەر. بويلەبير مؤسسەدە طبيعت درسلەرى‌دە اجتماعى ايدەآلوژى خطى اوزەرىندە گيتمەليدر. هميشە علم و فنلەريڭ تاريخى، اصوللارى و اجتماعى اهميتلەرى آراسيندا غايت صيقى بر رابطە واردير. نە قادار كە اجتماعيات علملەرى بوتون و محكم بير دونيا كوروشو مەتودو فلسفەسينە استناد ايتمەميشدى او وقت همان علملەريڭ حيات و جمعيت ايچين‌دە هيچ بير دەگەر و قيمتى يوق ايدى. فقط شيمدى بوتون مركزى نظريە نقطەسى اجتماعيات علملەرىندەن عملە گلميشدير. اجتماعيات و اقتصاديات علملەرينيڭ دونيا كوروشول علملەريڭ هەپسى ايچين قبول اولونموش بير حقيقتدير. بو ساعت زمانميزيڭ اڭ مشهور پەداغوغلارى زحمت مكتبلەرىندە تام معناسيلە «مارقسيزم» نظريەسينيڭ طلب ايتديگى اصولە استناد ايتمەگى توصيە ايديورلار. چوقدانبەرى قارانليقدا قالميش و حياتى قيمتى، مطبوعات و ادبياتدا گوستەريلمەيەن طبيعيات رياضيات علملەرى بوگون «مارقسيزم» فلسفەسينيڭ ايشغيندان جانلانماغا و ايلەرى

حرکت ایتمەگه باشلیور. فنلەریك یکونی حیاتمیز ایچین بیرەر ماکینەدیر. ماکینه عضولەری آراسیندا آهنك (гармония) و همده طبیعی بیر آهنك اولماسی شرطدیر. بیزیم عصریك پەداغوژیسی معلملەردەن و طلبەلەردەن علملەریك هەپسینه محبت و مراق طلب ایدییور. مکتب درسلەری آراسیندا نفاق کوهنه مکتبك آنتاقونیزم ـ ضدیت، رقابت خاصەلەریندەندیر. بو ضدیتی بو اویغونسیزلیغی زحمت مکتبلەریندەن تەمیزلەمەك لازمدیر. هەر بیر علم، جمعیتیك احتیاجلاری ایله موازی صورتده ایلەریلەیور. علم و فنیك اڭ یوکسەك نتیجەسی اختراعدیر. اختراع ایسه اجتماعی حیاتدا بر پەلله ایلەری آتیلماق دیمەکدیر. بناءعلیه اجتماعیات درسلەری و اجتماعیات علمی بوتون باشقا فنلەریك حیات اوزەریندەکی رول و اهمیتلەرینی بیر عمومی سیستەم داخلیندا تشکیل ایدییور. چونکه هەر بیر علم کەندی ماهیتی اجتماعیاتدا و داها دوغروسی جمعیتیك ترقی‌سینده مشاهده ایده بیلەر. بونی بیز زحمت مکتبینده تجربه ایدییوروز. بورادا اجتماعیات فنلەریك هەپسینی حیاتی قیمتلەریله برابر کەندی نقط نظری اطرافیندا برلەشدیرمەگه چالشیور. هەر هانکی بیر درس حیاتیك ترقیسی ایله گیدەمیەرەك دائما تنزله اوغرایورسا بو درسه علم دییه بیلمیەجکیز. بیز اوکا موهوم و خیالی تصورات نامی ویرمەلییز. یەری گلمیش ایکەن کەندی حیاتیمزدان بو فکره بیر اثبات گوستەرمەك فنا اولماز: کوهنه مکتبلەردە ریاضیات و طبیعیات درسلەری ایله موازی هله بلکەدە آرتیق اولاراق شریعت درسلەری کیچردی. بو درس انقلابدان اوللەردەدە اسکی دورلەره نسبتاً طبیعی بیر تنزله اوغراماقدا ایدی. فقط اجتماعی انقلابدان صوڭرا بو درسیك یەری آغاردی. یعنی پروغراملاردان آتیلدی. معلوم اولدو که بیزیم مکتب و اهالیمز شریعتسزده ترقی ایدەجکمیش. شریعتسیزده یاشاماق ممکن اولدوغو آشکارا چیقدی. بالعکس ریاضیاتسیز و کیمیاسیز نه مکتب و نەده حیات ترقی ایدەمەز و یاشایا بیلمەز. اجتماعیات و استاتیستیق علملەریده اوز قیمتلەرینی اوز ترقیلەری ایله گوستەرمەکدەدیرلەر. اودور که هەر بیر علم اوزلوگینی و باشقا علملەرله اولان رابطەسینی کەندی ماهیتی ایله گوستەرمیش اولور. شریعت درسلەری بیزیم علملەریك آراسیندان چیقدی، بیزیم

پروغرام و مكتبلەردەن كوچوب گيندى فقط بو هجرانى ، مكتب و نەدە فتلەر حس ايتمەديلەر. بو اونى اثبات ايديور كه شريعت علم و فن سلكينه داخل دە گيلدى. چونكه رابطەسى اولماميشدير. زحمت مكتبى داها اوز پروغراملارندا لزومسيز درسى ساقلاميور. مع مافيه بوتون درسلەر و علملەر آراسيندا عضوى بير علاقەيه محتاج بولونيور. بو علاقه ايسه اجتماعيات درسلەرى ايله بوتون فنلەرى حيات جبهەسيندە برلەشديرمه كدەن عبارتدير.

قومپلەقس سيستەمى و مكتبلەرميز

يازانى: م. باير امعلى بگلى

(باشى گئچەن سايدا)

نتيجەدە مكتبى اكمال ايدەنلەر ــ حقيقته ياناشميش، كەندى دائرەسينى، شهرلەرينى ولايت و مملكتينيك تصرفات و استحصالاتينيك يەرلى وضعيتلەرنيك قانون و قايدالارنيك تاريخنيك، بيليجيسى اولاراق اونيك ايچون‌دە حيات و حقيقتدەن اوزاق نظرى (teoretic) دە گيل اجتماعى حياتيك فعال و تجربەجيسى اولورلار. يورد بيليجيلكيى، وطنشناسلق ــ سيستەمدە بو كسەك موقع اشغال ايتمش. داها ايلك اوگجه آمريقا، و آوسترالياليك ياباجى محيطينيك طوتى، وارى از برلەمەسيندەن واز كئچەرەك، ــ كەندى و طنميزك، اوكميزدە بولونان حياتيك تدقيقاتچى‌سى اولماليىز. بو ايسه وسعتلى بير موفقيت‌دير. كەندى مملكتينى ايچه حس ايتمەيەن بير نفر ــ خسته صولوق پايز، ياپراقلارينا بە گزەر...

قومپلەقس سيستەمينه موافق دولتى علمى شورا طرفيندەن بير پروغرام ترتيب اولينمش‌دور. بو پروغرام يالكز سيستەمنك بربديلشنه مخصوص الك مهم بورەسينى ــ گوودەسنى ويريور. ــ او گوودەيى تزيين اتمەك جانلانديريجى نسغينى ياراتماق معلمك ايشى‌دير. ــ پروغرام اوچ اساس اوزرە ديزيلمش‌دير. سختما سينى آنيدا كى كيبى دوشونورون و بير موضوعموزوك حلى و بيانى بو سخه

ماده كوسنه‌رديگمز كيبی كيچيله‌جك‌دير. پروغراميك تعقيب ايتديگی مقصد اوچ اساس اوزره بويله تطبيق اولوناجاق :

١) زحمت ـ چوجوقلاريك تشبثيله پروغرامی تطبيق،
٢) طبيعت ـ چوجوقلار فعاليتينيك طبيعيات ايله رابطه‌سی.
٣) جمعيت ـ چوجوقلاريك اجتماعی حياتدا اشتراكی.

بيرينجی ييل .

I. پاييز ـ قيش آئی. 5 قيشا حاضرليق.

طبيعت	زحمت	جمعيت
قيش علامتله‌ری: بيتكيله‌ر؛ حيوانلار، حرارت؛ ياغينتی؛	**حيات محافظه‌سی.** **نباتات:** طبيعی محافظه: ياپراقلاريك توكولمه‌سی، سببی؛ آغاجلارده دوگمه لازممی؟ كوكله‌رده ماده نيچوين طوپلانيور؛ صنعی محافظه: شوملاما؛ كرمله‌مه؛ كووده‌نی ساريماق؛ **حيوانات:** گوچمه؛ سولما؛ محافظه بوياسی؛ اويقو؛ . **انسان :** مسكن حاضرليغی: سوا تدارکی؛ (شهر و كه‌نده) ايشيق. لباس حاضرليغی : آياق قابی؛ پالتارلار؛ قوستار زحمتی؛ ارزاق حاضرليغی: بيشيرمه‌ك؛ قوروتماق؛ شورلاما؛ زيرزميله‌رده قيش تدارکی.	قيشلك كه‌له‌مه‌سی : قار يورغانی؛ نقليات؛ معيشت (سوقاق و حياطدا) اكله‌نجه‌له‌ر.

پروغرامداکی موضوعلار بو ترتیباتالایق دیزیلمشدیر. بوتون موضوعلار فصل‌له‌ره مناسب اوچ ثلثه تقسیم اولونموشلار: پایز ـ قیش، قیش ـ بهار، بهار ـ یای.

پایز ـ قیش ثلثینیڭ موضوعلاری شونلاردیر:

۱) چوجوغوڭ مکتبه قدر یای حیاتی.
۲) مکتبله تانیشلیق.
۳) چوجوغوڭ حفظالصحه‌سی
۴) قیشا حاضرلیق.

قیش ـ بهار ثلثینده کئچیله‌جه‌ك موضوعلار:

۱) قیش تعطیلینیڭ حسابه آلینماسی
۲) ۹ یانور و ۲۵ بایراملاری و حاضرلیق،
۳) چوجوقلاریڭ محیط دائره‌ده اشتراکی
۴) قیش موسمینده‌ن یازموسینه حرکت.
۵) یاز فعالیتینیڭ باشلانغیجی

بهار ـ یای ثلثی، بهار فعالیتی اوزه‌رنده قورولاراق بیر نیچه موضوعدان عبارتاولور:

۱) بهار فعالیتینیڭ پلانی،
۲) بهارده فعالیتمیز
۳) بیرینجی مایس بایرامی

بو موضوعلاریڭ حلی، یه‌ریدیلیشی شهر مکتبله‌رنده شهر، و که‌ند مکتبله‌رینده که‌ند محیطینه، موافق بر طرزده تطبیق اولوناجاقلار. دیمه‌ك، سابقده‌کی گیبی یالکز «شهرلی» یاراتمادان واز کیچه‌ره‌ك که‌ند استحصالات و تصرفاتینا حاضر بیر فرد یارادیبوروز.

هه‌ر بیر موضوعا عائد ویریله‌جه‌ك معلوماتی اوچ اساس اوزه‌ره قوراراق اویله تقسیم ایتمه‌لی‌یز کی اونوڭ اطرافلیجا تحلیلینده‌ن صوڭرا چوجوقلاریڭ ذهنینده تام بیر لوحه نقیش اولونسون. تام، ده‌رین و واحد بیربیلکی مهارتینی کسب ایتدیرمه‌ك ـ قومپله‌قس سیسته‌مینیڭ تعقیب ایندیکی مقصددیر. تدقیق ایتمش اولساڭز بوفکریڭ کوکله‌رینی، بنوره‌سینی په‌داغوژی تاریخنیڭ اڭ اسکی صحیفه‌له‌رینده

اوقوموش اولورسڭز. اسكی پەداغوژینیڭ موضعلاری: افلاطون، سیسەروندەن دوتموش یڭی پەداغوژینیڭ واقفلەری پەستالوجی، قومەنیوس، هەربەرت تدریسات بینیدە رابطە علاقە طلب ایدییورلاردی. دولتی علمی شورانیڭ ترتیب اولونموش مرامنامەسیندە كوزە چارپان بیر حال وارسا اودە تعلیم و تدریسیڭ اساس و اعظمی موضوعو «چوجوغوڭ حیاتی و یاشادیغی محیطی‌دیر» بو اساس موضوع اوزەریندە چوجوقلاریڭ بوتون ممارسە و فعالیتی كشاد ایدیلیور. كیت كیدە دائرەنیڭ مقیاسی آرتیریلیر.

I نجی ثلثیڭ «چوجوغوڭ مكتبەقدر یای حیاتی» موضوعونو تكشیف ایدەلیم، ناصیل تطبیق اولوناجاق ایسە حل ایدەلیم:

تدریسات ییلی باشلانیور. ایلك دفعە، یڭی داخیل اولمیش چوجوقلاریڭ تصورلەری طبیعی كە مكتب محیطیندەن اوزاق بیر یەردە ــ یایدا عائلەلەری ایلە برابر كیچیردیگی وقتلەر، یرلەر اطرافینە طولاشیور. بوندان استفادە ایدەلیم، ذهنلەریندە موقع اشغال ایتمیش معلوماتلاری اجرا ایتدیرەرەك چوجوقلارا یاناشالیم، یوقلایالیم ــ ناسیل؟ مصاحبەلەرلە. معارف قومیسارلیغینیڭ مرامنامەسینە نظر آتدیقدا گورییوریز؛ 1 نجی شعبەنیڭ درس مرامنامەسینیڭ ایلك مادەسیندە «شفاهی و حاضرلیق درسلەری» قید ایدیلمیشدیر؛ یعنی «مكتب، ایو و عائلە» كەند و شهر محیطی عائلە و مكتب معیشتی محیطیندە اولان حیوانات نباتات بارەسیندە مصاحبەلەری كیئچیلەجەكدیر. دیمەك چوجقلارلا مصاحبەیە آلیشمیشیز، فعالیتمیز بو طرفدەن آسانلاشیر، فقط قورولوشو داها معقول قومپلەقس سیستەمینیڭ انتظامی ایلە آپاریلاجاقدیر ــ ایو و عائلە محیطیندن باشلانیلاجاق، اطرافلی حل اولوندیقدن صوڭرا مكتب دائرەسینە تحریك ایدیلەجەكدیر. مصاحبەلەری اوچ اساس اوزرە قورالیم؛ برینجیسی طبیعیاتا استناد ایدەرەك یایدا یاشادیغی یەرلەریڭ اقلیمیندەن طبیعتیڭ تبدیلاتیندن معلوماتلار طوپلانیلیور. او یەرلەریڭ نباتات و حیواناتی. پایز ایلە یاییڭ مقایسەسی. (چوجقلاری لسان و تلفظە آلیشدیرماق، چوجوقجا تحكیەلەری رونقلەندیرمەك. بونیڭلا چوجوق ادبیاتینیڭ طبیعی صورتدە ماتریاللارینی یاراتمیش اولیوریز. كیچیردیگی یەرلەری مقایسە ایتدیكدە بو

مقایسەدەن یالیگز چوجوقلار ایچین یوق معلم کەندیسی ایچین گلەجەك درسلەرینە ئولكەشناسلیق خصوصیندا قیمتلی معلوماتلار توپلایار). سیستەمیڭ 2 ینجی ـ زحمت ـ اساسینا استناد ایدەرەك: چوجقلاریڭ گوندەلیك مشغولیتی، مقایسە، (بو مقایسەدەن چوجوقلاریڭ احوال روحیەسی بەللی اولور) عائلەنیڭ مشغولیتی، چوجوغوڭ اشتراکی. مصاحبەلەریڭ ملاحظە و خاطراتلاریندە رسم، ال ایشلەری و کاغذ یاپمالاریلا قیدی. یایدا طوپلانمیش اشیالار: جمادات، نباتاتدان قوللەقسیون دیزیلیشی. 1 ینجی شعبەنیڭ طبیعیات گوشەسینیڭ کشادی و مکتب موزەسینیڭ ترتیباتینا ایلك آدیملار. 3 نجی اساس اوزەرە چوجوغوڭ عائلە وضعیتی، عائلە عضولەرینیڭ عددی، مشغولیتی ایضاح اولوناجاقدیر. هەر بیر عائلە وضعیتی اظهار ایتدیرەرەك اجتماعی حیاتا یاناشدیریور و مختلف عائلە محیطیلە آشنا ایتدیریور. مصاحبەلەر منتظم آپاریلمالیدیر. یاریم موضوعلارا تقسیم اولونمالیدیر. بیر یاریم موضوعدان غیر بیر موضوعا چاپوق آتیلاراق رابطەسیز، ساختا مصاحبەلەر یارادیلیشیندان چکینمەلی‌یز. بو زمان چوجوقلاریڭ مصاحبەلەرینە عائد پارچەلار حکایەلەر معلم طرفیندەن اوقونمالیدیر. چوجوقلاری ایسە ایشیتدیکلەری محلی مانیلار، حکایەلەری سویلەمەگە آلیشدیرمالیدیر.

لسان و حساب تعلیمی مصاحبەلەر اثناسیندا اونلارا یاردیم صورتیندە کئچیلەجەك قوقپلەمس سیستەمیندە آیری ـ آیری درسلەر یوقدورسادا فقط «درس ویرمەك اوگرەنمەك وار، معاملەلەر، لاکن حیات و یاشاماغی اوگرەنمەك، اوگرەنیلەن شیئی دائما حیاتیلە مناسبتدار قیلماق لازم. بو مصاحبەلەر الفبا تعلیمنە حساب درسلەرینە جانلی و حیاتی ـ مثاللار ویریور. و حیات معاملەلەری اثناسیندا چوجوق «یازی، قرائت» و سائر مهارتلەرینی طبیعی طرزدە کسب ایدیور.

قومپلەقس سیستەمیندە «تنزە» اهمیتلی بیر موقع اشغال ایدیور. تنزە واسطەسیلە طبیعیات آغوشینا پنجرە آچیلیور. چوجوقلارمیزی طار و سونوق دیوارلاردان امکان اولدینجا طبیعتیڭ اقتصادی حیاتی ساحەسینە آتمالی‌یز. بو گون مکتبلەرمیزدە چوجوقلاری یاشیللیغا چیقاردیرلار. یەمەك آپاریلیر. چوجوقلار بوالیجا باغیردیقدان اگلەندیکدەن صوڭرا تنزە مقصدینە وارمیش ظن

ایدیورلار. تنزه ده گیل. تنزەلەر تدریسات اثناسیندا کیچیلەجەك موضوعلارلا رابطەدار اولمالیدیر. تنزه چوجوقلارنیڭ تجربەوی فعالیتلەرینیڭ، تصورلەرینیڭ میزانیدیر. ایی تنزه ــ یالیگز کندلەردە طبیعاتیڭ یەشیل آغوشیندا ممکندور، دیورلار. یاڭلیش بیر فکر. بشریڭ سعی و فعالیتیله مناسبتدار اولان هەر بیر محیطدە تنزه واجبدیر. مکتب چوجوقلارینده موجود اولان فعالیتلەرە قارشو علمی بیر فکر حاصل ایتمەك ایچین تنزه یاپمالی‌یز. ایستەر گوزەل اووالاردا، اورمانلاردا، آقار صولار کنارینداء کوی اطرافینده یاخود نفت معدنلەرینه بوروغلار، سیاه قوروملو دیوارلار آراسیندا هەر یەردە اولورسا اولسون، ماکینەلاریڭ حرکاتیندان، بشریڭ زحمتینی، طبیعاتا غالب گلمەسینی چوجوقلارا گوستەرمەلی‌یز. مقصود: استحصالاتا یاناشدیرماق. استحصالات جبهەلەریله آشنا ایتدیرمەك، ئولکەنی تانیتدیرماقدیر. تنزهه چیقمادان اول ــ حاضریش یاپیلمالیدیر:

1) کیچیلەن موضوعلاریڭ تنزه یەرلەریله رابطەسینی معین قیلماق؛ 2) تنزهیڭ مقصدلەرینی بەلی ایتمەك؛ 3) چوجوقلارلا مشترك فعالیت پلانینی ترتیب ایتمەك؛ 4) تنزەدە حل اولناجاق مسئلەلەری چوجوقلار آراسیندا تقسیم ایدەرەك عهدەلەرینه تاپشیرماق اویله که بیر قوللەقیویڭ، تنزهیڭ اهم و عوضسیز بیر عضوی حس ایتمیش اولسونلار؛ 5) تنزه نظام و قاعدەسینی یاراتماق. معلم ایسه کەندیسی الڭ اولجه کیدیلەجەك یەریله تانیش اولمالیدیر، گیدیلەجەك موقعی حاضر، معین و ممکن قیلمالی و بوتون ممانعت یاراتان طرفلەرینی اودەمەلیدیر. تنزه اثناسیندا چوجوقلار معلمیڭ یاردیمیله یالیگز معلومات و ماتریال طوپلایورلار اونلاریڭ ترتیب و انتظامی ایسه صنفدە اجرا اولونور.

دیمەك هەر بیر ثلثیڭ موضوعلاری موافق درجەدە اطرافلیجا حل اولوناراق مکتب طرفیندەن هەر بیر ثلثیڭ نتیجەسی صوڭوندا حق حساب سئرکیسی قورولیور. سئرکی واسطەسیله چوجوقلاریڭ فعالیت اثناسیندا ممارسه اثرلەریتی، موفقیت درجەسینی و موضوعلار حقینده الدە ایدیلمیش معلوماتلاری طوپلایوب معین بیر شکله سالیرلار. بو سببله سئرکی‌یه فوق‌العادە بیر حاضریش نظرلەریله یاناشماق بویوك بیر خطادیر. مکتبلەرمیزدە بویله نظر دوام ایدییور؛ اونیڭ

ايچينده سئركى قورولوشينه يالڭز رسم و ال ايشلەرينده مهارت كسب ايتميش چوجوقلارى آيراراق بوتون سئركى حاضرليغنى عهدەلەرينه بيراقاراق غيريلەريڭ اشتراكينه مانع اولييورلار. سئركى حاضرليغى طبيعى بير صورتده كيچمەلىدير. ثانيڭ آراسينداء چوجوقلار فعاليت زمانى ياراتميش و توروتميش معاملەلەرى سئركيده طوپلانماليدر.

البته قومپلەقس سيستەمى معلميڭ عهدەسينه آغير و مسئول بير وظيفه تاپشيرييور. بوڭا حاضر اولماق گەرەك هەر بير يارانيش و موفقيتيڭ هەرنوع طرفلەرى علىالخصوص معلمدەن آسيليدير. قومپلەقس سيستەمنيڭ اڭ مهم و چتين طلباتلارينى اجرا ايتمەك مقصديله رابطه، تام واحد بير معلومات تورەتمەك قومپلەقسى دوزگون آيارماق مهم طرفلەرينى چوجوقلارا اويغون بير طرزده تقديم ايتمەك ايچين كەندى معلوماتميزى وسعتلەندىرمەليز. قومپلەقس سيستەمنيڭ 1 نجى اساسينيڭ معاينەسى ايچين تدقيقات اصوليله آشنا اولماميز واجبدير.

ايكنجيسنه گلديكده چوجوقلار تشكيلاتلارينى، چوجوقلار بينينده مشترك فعاليت پلانينى تجربەدەن كيچيرەرەك محاسبه و قيدينه حاضرلاشماليز. استحصالات جبهەسينه ياناشماميز سبيله زحمت، نوعو، تاريخى، ترقى و تكاملى ايله آشنا اولماليز.

اوچونجو اساسا ياناشديقدا محيطه، اجتماعى حياطه آشنا اولماليز. محل و شرائط خصوصيەيى معين قيلماليدير. بوتون حادثات اجتماعيەنيڭ دائره و مملكت اقتصاديتده جداً اوغراشماليز. اقتصادى جغرافيميز، زحمت تشكيلاتلارى، وطنشناسلق، ئولكەشناسلق، تدقيق و تتبع ايديلمەليدير. نظرى دستوريڭ ترتيبى، نەقدر آساندرسا عملى صورتده تطبيق اولماده چتيندير.

گرچه معلملەرميز سيستەميڭ يولوندا بولوندوغو موقعلەرى ادراك و معين قيلماسالار ياڭليش و خطالى آديملارلا احتمال كه برباد برحالا يتورميش اولارلار.

قومپلەقس سيستەمينده خطا و سهولەر موضوعلار قورولوشيندا و رابطه مسئلەسينده اولا بيلير. بويله بير خاليڭ قارشوسينى آلماق ايچين، موضوعلارى شرائط حياتيەميزه اويغون قيلماليز؛ رابطه تورەديليشى فكرينده اولاراق ساخته موضوعلاردان واز كيچمەليز؛ چوجوقلاريڭ قوەلەرينه ناموافق، روحلارينا

یابانجی رابطەلەر یاراتمامالی‌یز؛ علاقەلەر منتظم و طبیعی اولمالی‌دیر. اوزاق، بیر بیرینە یابانجی‌نی ربط ایتمەك بویوك تهلكەدیر.

قومپلەقس مەتودی بعضیلەرینیڭ نظرینده درسده 40 ایش ایتمەك معناسینده‌دیر. بو بویوك بیر سهو. (د. ع. ش.) قومپلەقس سیستەمیندە جدوللەر، موضوعلارا عائد ترتیب اولنیور. 40 دقیقەلیك درسلەردەن واز کیچمەلی‌یز. موضوعوڭ حلی بیر بیر درسده دەگیل — هفتەلەرلە یئریتیلیر. I نجی، II نجی و III نجی شعبەلەردە بوتون صنف درسلەری بیر معلمە تاپشیریلدیغی سببیلە بو شعبەلەردە قومپلەقس سیستەمینیڭ تطبیقی آساندیر؛ غیر صنفلەردە ایسە معلمەلەر قومیسیونلار واسطەسیلە آرالاریندا رابطە قیلمالی‌دیرلار.

اکثریسیندەن: «قومپلەقس سیستەمیلە — چوجقلاریڭ ذهن و اقتدارلاری اطرافا طاغیتیلاراق اونلارا اساسلی بیر معلومات و بیلیك ویرمەیوریز، ممارسە کسب ایتدیرمەیوریز» — سویلەیورلار. سیستەمدە آیریجا یوقاریدا سویلەدیکم کیبی درسلەر یوقدورسا فقط «درس اوگرەنمەك» واردیر. مکر چوجوقلارمیز هەر بیر موضوع اطرافیندا سربست تحریراً و شفاهاً فکرلەرینی افادە ایتمەلەریلە مهارتلەرینی آتیرمایورلارمی؟: بو موضوعلاریڭ حلی، لسان و حساب تدریسینە مکر جانلی و حیاتی مثاللار ویرمەیورمی؟ البتە — فقط داها دراقلی؛ روحلو، عملی و نظری بیر طرزدە.

شیمدیسە سیستەمی کەندی مکتبلەرمیزدە ناصیل تطبیق ایتمەلی‌یز!

مکتبلەرمیزیڭ حال وضعیتی، معلملەرمیزیڭ درجە اقتدارینی، و سائط تدریسیەنیڭ یوقلیغنی نظرە آلاراق ظنیمجە — بوتون نقصانلا تمیزیڭ رفعینە چالشوبدا ایلك آدیمزدا درسلەر آراسینا صیقی بر رابطە تورەدیلمەسینە جداً چالشمالی‌ییم.

بیرنجی صنفلەرمیزدە ایسە درسلەرمیز سابقدە کی کیبی شفاهی مقدمە مصاحبەلەر طرزیندە کئچیلەجکدیر. فقط بیر فرقلە: سابقدە لسان مرکزی موقع اشغال ایدەرەك اوڭا عائد مصاحبەلەر دوزولیور ایدی. شیمدیسە الویریشلی لسانە عائد بر موضوع گوتیریلەرەك غیر درسلەر اونلار اطرافیندا طوپلاناراق رابطە اوزرە اشتراك ایتمەلی‌دیرلەر.

بو آددیملاردا دوام ایده‌رەك بیر طرفدەن جدیته، فوق‌العاده‌لیکله نمونه مکتبله‌رمیز تطبیقاتا باشلامالی‌دیرلار و کەندی حاضرلیغمیز ایچین‌دا:

1) محلی قومیسیونلار تشکیل اولینمالی‌دیر. 2) قومپلەقس سیستەمینه عائد دەرنەکلەر تشکیل ایدیلمەلی‌دیر. 3)روسچه سیستەم حقینده بولونان منبعلەریك ترجمەسی 4) کەندی محیطمیزه عائد پروغراملار دوزولوشو. 5) و سائط تدریسیه یارادایلیشی. 6) تنزەهەر واسطەسیله ئولکەشناسلیق مسئلەسینی انکشاف ایتمەك. 7) گەنیش محاضرەلەر ترتیباتی. بویله‌ایکله یالیگز مقصدمیزه نائل، تقیباتەیز دوامیتینه مقتدر اولاریز. *)

* * *

مقالەنیك ـ ممکن قدر ـ یالیگز املاسینی دەگیشمیش وبعض اصطلاحلاری مجموعەنیك دیگەر یازیلاریندا کی اصطلاحلارا اویدوروامو شدور. محرریك اسلوب و افادەسینه دوقونولامیشدیر.

ـ اداره ـ

علمی - اقتصادی

قومپلەقس سیستەمەی و ریاضیات

یازانی: راشۀوسکی **چەویرەنی: م. ر.**

هەر بیر یەڭی باشلانغیجدا اولدوغو کیبی، قومپلەقس سیستەمی معلملەر آراسیندا بیر چوق اختلاف، باجاریقسیزلیق و چەتینلکلەر میدانا چیقارمیشدیر که بونادا اصطلاحیك کەندیسینیك آیدین اولماماسی پراکندەلیگی و قسمادا دولتی علمی شورانیك پروغراملاریندا کی ایضاحاتسیزلیق مهم درجەدە میدان‌ویرمیشدیر. ریاضیات معلملەرینی یەڭی اصولك گیریشی (تطبیق ایدیلیشی) پەك مشکلاتلی بیر وضعیتدە بیراقمیشدیر. اوللەری بو مسئلە ایلە آڭلاشماق و یەڭی سیستەمدە ریاضیاتیك اجرا و ایفا ایدەجەگی رولی تعیین ایتمەك پەك چەتین و مشکل ایدی. شیمدی ایسە، آرتیق بو مسئلە خصوصی ادبیات و مطبوعاتدا چوق مذاکرە ایدیلدیکیندەن وحتی بیر چوق مکتبلەردە قومپلەقس سیستەمی عملی اولاراق تطبیق ایدیلمیش اولدیغی ایچین، ظنیمجە، بونلاریك یکونلارینی اورماق و ریاضیاتیك باشقا دیسسیپلینلەر ایلە ربط ایدیلمەسی مسئلەلەرینی حل ایتمەك زمانی گەلمیشدیر. هەر شیدەن اول بالخاصە ریاضیاتیك بو یەڭی سیستەم چەرچیوەسنە صوقولماسی‌نیك نیچین چەتین اولدوغونو ایضاح ایدەلیم.

ایلك اوگجە، بو اوندان ایلەری گەلییور که ریاضاتی قومپلەقسلەریك چوغو ایلە ربط ایتمەك پەك چەتین‌دیر. دوغرودان‌دا قومپلەقس اصولی‌نیك خاراکتەریك نشانەسی ایشلەنیلەن موضوعلاریك حیاتی اولماسی‌دیر، حالبو که ریاضیات، حساب استثنا ایدیلیرسە، همان بوتون — بوتونە حیاتی ایشلەردە تصادف ایدیلمەیور.

تمام بیر اعتماد ایله دیمەك اولور كە، هەلە جبر و مثلثات بیر یانادورسیون ، حیاتدا اگر اونوك صنعتی ایلە علاقەدار دەگیلسە ــ هیچ کیمسەیە هندسەیی *) بیلە تطبیق ایتمەك لازم گەلمەیور.

ایکینجی چەتینلیك ایسە اوندان ایلەری گەلییور كە بعض حاللاردا قومپلەقس سیستەمی‌نیك تطبیق ایدیلمەسی ریاضیاتیك پەداغوژیسی یاخود اصول تدریسی ایلە بیر تضاد تشکیل ایدییور. مثلا؛ بیرینجی اونلیق دائرەسینده بوتون دورت عمل (اعمال اربعە)یی کیچمەك طلب ایدیلییور. قومپلەقس سیستەمی بونوك قومپلەقس موضوعلاریندا تصادف ایدیلەن مساحەنیك مختلف طرزلەرینی تدقیق ایتمیش اولان اصول (مەتود) جیلار دییورلار كە ایلك اونلوق دائرەسینده اعمال اربعەنیك کئچیلمەسی (لای) یك لابارا‌تور اصولی ایلە تدریس ایدیلەرەك اونوك حساب آلتلەریندەن استفادە ایدیلەجەك اولورسا اون دفعە داها چاپوق ممکن اولور؛ (لای)یك صایی طاقمیندا کوچوك کرەجیکلەردەن عبارت اولان صایی جسملەری ایسە اونوك اصولی اولان تدریساتدا حاکم بیر موقع دوتیور و ــ آڭلاشیلیور كە، هیچ بیر قومپلەقس ایلە ربط ایدیلمەزلەر. بویلەلیکلە بویلە بیر وضعیت حاصل اولییور كە یا قومپلەقس سیستەمیندەن تمامیلە آیریلاراق بو شعبەیی آیری ــ آیری درسلەردە (لای) اصولی ایلە تدریس ایتمەلی یاخوددا نتیجەنیك اون دفعە فنا اولاجاغینی بیلدیگیمیز حالدا قومپلەقس سیستەمی‌نیك طلباتینا اویمالی‌یز. عینیلە بونوڭ کیبی پەداغوژی جهتدەن دە مانعەلەرە تصادف ایتمەك اولور. مثلا: بیر کرە بەن یئرلی حیاتدان گوتورولموش مسئلەلەردەن استفادە ایدەرەك ٪ فایض کیچمەك ایستەدیم. فقط حیاتیك ویردیگی رقملەر اوقادار یارارسیز ایدی كە متعلملەریك بوتون دقتلەری فائضلەر اوزەرینە دەگیل. عادی بعضا ایسە تمامیلە بویوك رقملەریك و کسر اعشاری عملیاتی‌نیك اجراسی اوزەرینە عطف ایدیلمیش قالدی. بونا ایسە چوق وقت صرف اولونیوردی و بیز بوتون بیر

---

*) اسنجیلاریك چوق زمان ریاضیاتجیلارا گوستردیکەری حجم و مساحە اولچولەری (كە اوللار بوندان باشقاسینی گوسترەمەیورلەر) اوللەردە هندسە درسلەرینده دەگیل حساب درسلەرینده تدریس ایدیلیوردی.

درس . ايچەريسيندە 3-4 مسئلەدەن آرتيق حل ايدەمەيور ايديك بويلە بير تدريسيك پەداغوژيك اولماديغى بيردەن-بيزە معلوم اولدوغوندان يەنەدە مسئلەلەر مجموعەسينە مراجعت ايتمەك لازم گەلدي كە بودا هەر حالدا حياتى مسئلەلەر ويرييور ، اما يالڭز رقملەر اويلە سەچيلميشلەردير كە بوتون وقت و دقيتك تماميلە و منحصراً فائضلەرە عطف ايديلمەسينى موجب اولييور : يالڭز متعلملەر فائضى بەنيمسەديگدەنَ صوڭرا بيز آرتيق يئرلى حياتدان آلينما مسئلەلەرە مراجعت ايتديك .

اوچونجوسو، بو بلكەدە الڭ باشليجاسى‌دير: رياضيات اعتيادلارينيڭ قازانيلماسى ايچين نە يابمالى: ظن ايدەليم كە، مثلا: هەر هانڭى بير قومپلەقسيڭ ايشلەنمەسيندە بير معادلە قورماق و حل ايتمەك لازم گەلدى. البتە ، متعلمەريڭ لازم گەلەن معلوماتى اولورسا معلميڭ سوق ايديجى سواللارينيڭ ياردىمى ايلە مشكلاتسيز اولاراق معادلەيى قورماق و حل ايتمەك اولور؛ فقط اونلار أوزلەرى معادلەيى قوروب حل ايتمەگى اوگرەنە بيليرلەرمى ؟ آيدين بير مسئلەدير كە يوق؛ زيرا بونوڭ ايچين بير دەگيل هيچ اولمازسا (50) اللى معادلە قورماق و حل ايتمەك لازم وضرورى‌دير . البتە . قومپلەقس موضوعلارى بوقادار كيچمەك ايستەر ايسەك، او وقت، يەنە قومپلەقس سيستەمیندەن آيريلاراق بونلارى آيريجا درسلەردە كيچمەميز لازم گەلەجەكدير.

عموميت اعتبريلە، ظنيمجە، **لازمينجە رياضيات اعتيادلارينى الدە ايتمك قومپلەقس موضوعلاريلە اكثريتلە ممكن دەگيلدير و بونلار آيريجا درسلەردە كيتچيلمەلى ديرلەر.**

صوڭرا، بير چوق باجاريقسيزليقلاردا اوندان ايلەرى گەلييور كە دولتى علمى شورانيڭ پروغراملاريندا هيچ بير اساس اولمادان رياضياتيڭ معين شعبەلەرينى ئيليك آيرى-آيرى معين وقتلەرينە آييرميشلاردير.

ايشتە رياضيات معلملەرى قومپلەقس سيستەمى‌ايلە تانيش اولديقلارى زمان ميدانا چيقان مسئلە و مشكلاتلار بونلاردير.

بير كرە شيمدى ، آرتيق مختلف پەداغوژى ژورناللارى صحيفەلەريندە

افادە ایدیلەن فکرلەر مبادلەسیندەن، بالخاصه یولداش بلونسکی‌نیڭ تألیفی ایضاحاتیندان صوڭرا اویله گەلیبور کە، قومپلەقس سیستەمینی قاپلامیش اولان سیس و دومانلار سییریلمیش‌دیر. اولا، معلوم‌اولیورکە بیر قاچ فنیڭ، درسیڭ (предмет) هەر نه اولورسا — اولسون مطلقا بیر قومپلەقسدە مربوط اولماسیتی قومپلەقس سیستەمی هیچ‌دە طلب ایتمەیورمیش.

یولداش بلونسکی («ایو ایچین پەداغوژی قورصلاری» صایی: 1) دیورکە: «بیر چوق پەداغوقلار بو وضعیتی پەك حرفیاً اولاراق آڭلامیشلاردیر: هەر شئیی هەر شئیله — اونلاریڭ سهولەری‌دە ایشتە بورادادیر — نەیی ایستەرسەڭ نه ایله ایستەرسەڭ ربط ایتمەك لازم ایمیش. بو، اونوڭ ایچین یاڭلیشدیرکە بیزیم ایشیمیز تظاهراتیڭ آراسیندا دوشونەرەك بیر رابطه یاراتماق، ناصل اولسا اونلاری بیری — بیرینە باغلاماق دەگیلدیر. بیزیم ایشیمیز — تظاهرلەر آراسیندا حقیقتاً موجود اولان، حقیقی رابطەلەری اوز طلبەمیزە گورە ایضاح ایتمەك‌دیر». همان مقالەنیڭ باشقا بیر یئرینده بیز اوقویوریزکە: «هەر بیر درسدە هەر شئیی — هەر شئیله، نەیی ایستەرسەڭ نه ایله ایستەرسەڭ ربط ایتمەك یولیله تظاهرلەر آراسیندا دوشونەرەك رابطەلەر قورماق طرزینه میل ایتمەك، دوغرو حسابا آلینارسا بوش بوغازلیغا، صوڭسیز، گەلیشی گوزەل تداعی اویونجاقلارینا سوق ایتمیش اولور. قومپلەقس سیستەمی آدلانان اصول ایله درس آپارمانیڭ بیر درسیڭ ایچەریسیندە 20 دورلو الڭ مختلف ایشلەر گورمەك: هەم یازماق، هەم اوقوماق، هەم مصاحبه ایتمەك، هەم صایی صایماق، هەم رسم یاپماق، هەم چاموردان قابارتمالار ایشلەمەك، هەم تجربه گوستەرمەك، هەم‌دە حتی بدن تربیەسی ایله مشغول اولماق — دیمەك اولدوغونو دوشونمەك — تمامیله یاڭلیش‌دیر. بو قومپلەقس مەتودی دەگیل بدالالیق‌دیر». بو خصوصدا ایسه یولداش لانقوف اوز «زحمت مکتبینده ریاضیات «(ایکینجی طبعی) آدلی کتابیندا دیورکە: هەر بیر موضوعدان — فقط اورادان هەم طبیعیات، هەم اجتماعیات، هەم آنا دیلی، هەم‌دە ریاضیات چیقارماق غایەلەرینه قاپیلماماق شرطیله — پەداغوژی جهتله پەك أیی استفادە ایتمەك اولور. بو جهتله تام اولمایان قومپلەقسلەری تمام عد ایتمەك لازم

كەلير.» سويلەنيلەنلەردەن بير نتيجە-يگون چيقاراراق دييە بيليريز كە بونوڭ ايچين بير اساس اولمازسا رياضياتى قومپلەقسە جلب ايتمەك لازم گورولمەمەلى‌دير. و مادام كە بو بويلەدير، بو وقت قومپلەقس موضوعلارى‌نيڭ ايشلەنمەسيندە بير آز قسم رياضيات كەچيلەجەكدير، قالان قسملەر ايچين ايسە قومپلەقسدەن خارج اولان آيريجا درسلەرە آيريلماسى لازم و مطلوب‌دير.

رياضيات اعتيادلارى‌نيڭ الدە ايديلمەسى، قازانيلماسى مسئلەسينە گەلينجە، اويلە گەلييوركە بونوڭ ايچين آيريجا درسلەر اولماسى لازم گەلديگى حقدە هەپسى بيرلەشييورلەر. يولداش لانقوف همان كتابيندا بويلە دييور: «**قومپلەقسيڭ قول ايديلمەسى ايلە رياضياتدان آيرى - آيرى درسلەريڭ اولماسى هيچ بير صورتلە قالديريلاماز.**» قومپلەقس اساسلارى اوزەرە موافق مسئلەلەر سەچكيسى كيچيلييوركە بونلاريڭ حل ايديلمەسى‌دە باشقا فنلەر - درسلەر (предмет) ايلە تماميلە علاقەدار اولاراق اجرا ايديلير. اعتيادلاريڭ ايچەريسينە صوقماق اولماز.» آوتوخوف («خلق معلمى» نومرو 6)دا عينى شئيى سويلەيور: «اعتيادلاريڭ قازانيلماسى ايچين آيريجا درسلەريڭ اولماسى امكانى‌انكار ايديلمەيور»، تسۀخانوويچيڭ («مكتبدە قومپلەقس تدريساتى مسئلەلەرى» ايوانوف، ايئوردانسكى، سيمونوفيڭ مديريتى ايلە) اثريندە اوقويوروز كە: «فورمال اعتيادلار: قرائت، يازى، صايماق، قومپلەقسدەن خارج اولاراق كئچيلمەلى‌ديرلەر». اوراداجا يولداش ساخارووا قومپلەقس ايلە مربوط اولاراق اعتيادلاريڭ قازانيلماسى مشكلاتلى ءد ايدەرەك بونيڭ ايچين هفتەدە بير گون آييراراق اورادا قومپلەقسدەن خارج اولاراق اعتيادلاريڭ الدە ايديلمەسى ايچين اشتغالاتدا بولونمايى توصيە ايدييور. نهايت، بلونسكى (يڭى مكتب يوللاريندا نومرو 6) دييوركە: هەر هانكى بير اعتياديڭ قازانيلوب بەنيمسەنيلمەسينى مطلقا معين بير قومپلەقس ايلە ربط ايتمەك لازم دەگيلدير» و صوڭرا «ايو ايچين پەداغوژى قورصلاريندا» نومرو- 1 البتدە نە وقت كە مسئلە مشكل - چەتين بير حساب اعتيادينى آڭلاتماق و قاواراتماق اولورسا او وقت خصوصى اولاراق بونوڭ اوزەريندە دورمالى‌دير، بونى سطحى اولاراق كيچمەك ممكن و لازم دەگيل‌دير». بويلەليكلە آرتيق

ریاضیات اعتیادلاری‌نیڭ قومپله‌قس سیسته‌میله مربوط اولاراق قازانیلماسی ممکن اولمایاجاغی آیدین و مباحثه‌سیز بیر مسئله اولدیغی گورولیبور، اونا گوره‌ده بونلار ایچین آیریجا درسله‌ر آیریلمالی‌دیر. به‌ن بو آیری درسله‌ریڭ مدارینی تعیین ایتمه‌ك مسئله‌سی اوزه‌رینده دورماق ایسته‌ردیم. بو مسئله‌یه جواب ویره بیلمه‌ك ایچین حساب و جبریڭ تدریسینده نظریات و أعتیادلاریڭ قازانیلماسینا نه قادار وقت صرف اولوندوغونو تعیین ایتمه‌ك لازم‌دیر، به‌نجه ریاضیات معلمله‌ری ایچین اڭ چه‌تین ایش متعلمله‌ره اعتیادی قاوراتماق و داها آز مشکل اولانی‌دا نظریاتیڭ آڭلاتیلماسی‌دیر. عادی بیر مثال آلالیم: متعلمله‌ره کسر اعشاری‌یی ویرگولیڭ ده‌گیشدیریلمه‌سیله 10، 100، 1000... والخ‌یه ضرب و تقسیم ایتمه‌یی اوگره‌تمه‌ك ایضاح ایده‌جه‌ك هیچ بیر چه‌تین شی یوق؛ فقط متعلمیڭ بونو دوغرو یاپا بیلمه‌سینه موفق اولماق په‌ك‌ده آسان ده‌گیل‌دیر، ایش‌ده اورادادیر که، ویرگول اوز یرینده قویولمایور. وظن ایدیلمه‌سین که متعلم بونوڭ ناصیل یاپیلماسینی آڭلامایور یاخود خاطرینده ساقلایامایور. یاپیلاجاق معاینه نتیجه‌سینده معلوم اولویور که متعلم ویرگولیڭ نه‌له‌ره‌ده و نیچین قویولماسینی چوق أیی آڭلایور، اما هه‌ر دفعه تکرار ایده‌ن یاڭلیشلیقلار اعتیادیڭ ناقص اولماسیله ایضاح ایدیلیر؛ اعتیادلاریڭ قازانیلماسی ایچین هیچ اولمازسا ایکی، بلکه داها چوق درسیڭ اولماسی لازم گه‌لیبور. فقط کسر اعشاری‌نیڭ تقسیمینی، کسر عادی‌نیڭ توحید مخرج ایدیلمه‌سینی، جبرده مشابه حدله‌ریڭ اصلاحینی، ذوحدینیڭ مربعینی آلماغی .... والخ‌یی اوگره‌تمه‌ك ایچین نه قادار درس لازم‌دیر. ریاضیات اعتیادلارینی قاوراماق، قازانماق هه‌ر شئیده‌ن چوق وقت طلب ایدیبور. به‌نده کیچه‌ن ییلله‌رده قالمیش نوطلار ـ خاطره‌له‌ر واردی، اعتیادلاریڭ قازانیلماسینا و نظریاتیڭ تدریس ایدیلمه‌سینه نه قادار وقت صرف ایدیلمیش اولدوغونو حسابا آلماق ایسته‌یوردیم. گورولیبور که ایکینجی صنفده (اسکی مکتب صنفی) حساب و کسرله‌ریڭ کیچیلمه‌سینده نظریاته تقریباً *) 14 درس، اعتیادلاریڭ قازانیلماسینا ایسه 62 درس لازم گه‌لمیشدیر؛

---

*) بو حساب تقریبی اولدو، زیرا چوق وقت بیر درسیڭ ایچه‌ریسینده هه‌م نظری معلومات ویریلیور هه‌م‌ده اعتیادلاریڭ قازانیلماسینا چالیشیلیوردی.

جبردەن ایسە اوچونجو صنفدە نظریاتا 12 درس، اعتیادلاریڭ قاورانیلماسینا ایسە 47 درس صرف اولونموشدور. بویلەلیگلە اعتیادلاریڭ قازانیلماسینا نظری معلوماتیڭ قازانیلماسیندان تقریباً دورت دفعە آرتیق وقت ایشلەتمشدیر.

بەنجە، قومپلەقسدەن خارج اولاراق آیریجا درسلەر تعیین ایتمەك، همان فنیڭ مەتودیقا یاخود پەداغوژیسی طرفیندەن طلب ایدیلدیگی زماندە، امکان ویریلمەلیدیر. ألبتدە، معلمە اطرافیندەکی اشیابی ـ تدریساتی اون دفعە آسانلاشدیران لای‌بڭ صایی کرەجیکلەری ایلە دەگیشمەیی منع ایتمەك پەك عجائب اولوردو. بویلەجەدە، آرتیق باقیلمیش اولان، معادلەلەرە آلیشماق بحثینە کیچەلیم. ظن ایدەلیم کە تۆمپلەقس موضوعو گوزلەنیلەندەن خارج اولاراق 50 معادلەنیڭ قورولوب حل ایدیلمەسینە إمکان ویردی: البتدە، قومپلەقس مەتودی ایلە تدریساتی آتیدەکی صورتلە آپارماق لازم گەلەجەك ایدی: قورماق، حل ایتمەك، قورماق حل ایتمەك والخ... آیدین بیر مسئلەدیر کە بو طرز تدریس پەداغوژی‌یە مخالفدیر. تجربی پەداغوژی دیيور کە عین زماندا ایکی بویلە پەك چەتین اعتیادی قازانماق پەك چوق فکری قوت طلب ایتمەگلە متعلملەری چوق یورار و نتیجەدە اولا بوتون دقتی معادلەلەریڭ حلینە صرف ایتمەك صوڭرا ایسە قورولوشینا کیچمەك اصولینە نظراً ـ داها فنا اولور.

ریاضیاتیڭ معین قسملەرینیڭ ییلیڭ معین وقتلەرینە آیریلماسی مسئلەسینە گەلینجە یولداش بلونسکی («یڭگی مکتب یوللاریندا» نومرو 6) بو خصوصدا دیيور کە: پروغرامی ترتیب ایدەنلەر یالگیز معلملەرە معلوم اعتیادلاری خاطرلاتماق ایستەمیشلەر، هیچ وقت اعتیادلاریڭ کیچیلمەسینی ییلیڭ معین وقتلەرینە آییرماق فکریندە اولمامیشلاردیر. بو اساسە گورە پروغراملاردا بیرینجی درجەلی مکتبلەریڭ III و IV-ینجی غروپلاریندان بوتون اعتیادلار قالدیریلمیش و یالگیز حقیقی реальное محتویات قالمیشدیر. بویلەلیگلە بو مسئلە تمامیلە آیدینلاشمیشدیر.

بو وقتە قادار بیز باشلیجا اولاراق، یالگیز جبر و حسابی نظرە آلمیش ایدیك. شیمدی‌دە هندسەیە دونەلیم. بیرینجی درجەدە هندسە کیچیلمەسی‌نیڭ غایەسی عموماً فضا ـ بوشلیق تصورلەری‌نیڭ انکشافی، اڭ چوق ایشلەنەن هندسی

جسم و مشكللەر ايلە تانيش اولماق و تجربە يوليلە هندسى حقيقتلەرى. فاقتلارى تانيتماق‌دير.

عجبا، آيريجا رياضيات درسلەرينە مراجعت ايتمەدەن بير ييلدە آنجاق 7-6 تخمين اولونان قومپلەقسلەرنيڭ ايشلەنيلمەسى يوليلە بوتون بونلارا موفق اولماق اولورمى؟ بەنجە، خاير؛ زيرا چوجوقلارا تانيتماق و اوگرەتمەك لازم گەلەن هندسى تصور و فاقتلار پەك چوق‌دير و بونلار موضوعلارنيڭ پەك‌آز بير قسمينە داخل يولا بيليرلەر، هەم‌دە بعض موضوعلار هندسەنيڭ كئچيلمەسى ايچين هيچ بير وسيلە ويرمەزلەر، اويلە تصور ايدەليم كە هەر هانكى بير موضوع آلتى‌بوجاقلى منشور (منشور مسدس) تصورينى قاوراماق ايچين امكان ويردى. فقط بوتصورنيڭ و بونوڭلا مربوط اولان باشقا فضا ـ بوشليق تصورلەرى‌نيڭ دەرينلەشمەسى ايچين مەتوديقا متعلميڭ بوتصورى يالگيز بصرى دويغوسى ايلە دەگيل عين زماندا عضلە و دوقونما احساسلارى ايلەدە قاوراماسى ايچين همان منشورنيڭ كوچوك مودەلينى ياپماسينى طلب ايدييور. منشور حقيندە عمومى بير فكر آلا بيلمەك ايچين متعلم يالگيز آلتى بوجاقلى منشورنيڭ دەگيل، اوچ بوجاقلى دورت بوجاقلى والخ...نيڭ هەم‌دە يالگيز مستقيم دەگيل، مائل منشورلارنيڭ مودەلينى ياپمالى‌دير. آيدين‌دير كە بو مسئلە ايچين بير دەگيل، بير چوق درس آييرماق لازم گەلير، هەم‌دە بو درسلەر قومپلەقس ايلە علاقەدار اولامازلار. بوندان باشقا هەلە بوتون. قومپلەقسلەرنيڭ ايچەريسيندە منشورلارنيڭ بوتون مشكللەرينە تصادف ايتمەك ممكن اولاجاغينا احتمال ويرمەك‌دە مشكل‌دير؛ فقط هەلە اەراملار، استوانەلەر، مخروطلار، هندسى فاقتلار: مجاور زاويەلەرنيڭ مجموعى، مثلثڭ زاويەلەرينيڭ مجموعى، فيثاغور (أشك) دعواسى، محيط دائرەنيڭ قطرە اولان نسبتى ولخ... هەپ قالميشدير. بوتون بونلار قومپلەقس موضوعلارى‌نيڭ ايشلەنيلمەسى ايلە بەنيمسەنياوب فاورانيلامازلار. بوندان باشقا چوجوقلارى اطرافلاريندا كى اشيا واسطەسيلە هندسى جسملەر ايلە تانيش ايتمەك (هەربارتيڭ فكرى) مسئلەسينى مەتودجيلارنيڭ چوخوسو منفى عد ايدييورلار، زيرا بو شئيلەر چوق وقت هندسى جسملەر. حقيندە ياگليش تصورلەر ويرييورلار؛

مثلا: صنفده اولان صوبا یاخود دولاب متوازی‌السطوع حقینده یا گلیش بیر دوشونجه ویره‌بیلیر. هندسی جسمله‌ری اولا موده‌لله‌رنه او گره‌دوب صو گرا ایسه اطرافدا کی ــ محیطده کی اشیایه کیچمه‌ك یه‌ك چوق داها موافق و أیی‌دیر.

II ــ ینجی درجه‌یه گه‌لینجه، بورادا به‌نده یولداش لاتقوفیڭ فکری ایله شریك اولیبوریم؛ او، («خلق معلمی» نومرو 2)ده دییور که: «ریاضیاتی، اونوڭ شیمدیکی حیاتیڭ ته‌خنیکی و تفکر ساحه‌سینده کی رولینی تانیتماق، **ریاضیاتیك آیریجا بیر درس اولاراق آیریلماسینی** حاکم بیر صورتده طلب ایدییور». دوغرودان‌دا II ــ ینچی درجه‌ده جبر، منطقی هندسه، مثلثات... یعنی حیاتی شرائط ایچه‌ریسینده تصادف ایدیلمه‌یه‌ن قسمله‌ر کیچیلییور. بونا گوره‌ده اونلاری باشقا فن و درسله‌رله ربط ایتمه‌ك (قومپله‌قسله‌شدیرمه‌ك) هیچ بیر صورتله ممکن ده گیلدیر.

بوندان باشقا هه‌له بو ممکن اولسا بیله قومپله‌قسدن خارج اولاراق چوق مقداردا آیریجا درسله‌ر اولمادان کیئچیلمه‌ز. اویله ظن ایده‌لیم که هه‌ر هانکی بیر قومپله‌قس ایچین هه‌ر هانکی بیر هندسه دعو‌ٰسی لازم گه‌لدی. فقط بودعوانی اثبات ایده‌بیلمه‌ك ایچین بلکه‌ده اوزینده‌ن اول اوتوز دعوایی اثبات ایتمه‌ك لازم گه‌له‌جه‌ك‌دیر که بونلار هیچ بیر صورتله بو قومپله‌قسله علاقه‌دار اولامایاجاقدیرلار؛ و بونا گوره‌ده آیریجا درسله‌ر طلب ایدییورله‌ر.

به‌نجه، ریاضیات‌دا داخل اولماق‌اوزره ویریله‌ن قومپله‌قس درسله‌ری ریاضیاتیڭ کندیسی ایچین ده گیل؛ باشقا فنله‌ر ایچین یه‌ك چوق فایدا گه‌تیریرله‌ر؛ ریاضیات اوزی ایسه بونلاردان یه‌ك آز بیرشئی آلیبور. مثلا: کئچه‌ن تدریس ییلی زانه‌بورغ یه‌داغوژی ته‌خنیقومی‌نیڭ قورصلارینداں بیرینده ریاضیات، فیزیك، کیمیا و تشریح نباتی بیر یرده قومپله‌قسله شمیش ایدیله‌ر. فزیکده‌ن انکسار و انعکاس ضیا بحثینی کئچمه‌ك لازم ایدی. اوقویوجو کندیسی گورییور که موضوع، ریاضیات ایچین یه‌ك چوق ماته‌ریال ویرییور.

هندسه اثبات ایدییوردیکه ضیاع شعاعی‌نیڭ دوشدیکی زاویه ایله انعکاس زاویه‌سی بیری ــ بیرینه مساوی اولماقلا شعاع بیر نقطه‌ده‌ن دیگه‌ر نقطه‌یه

اولان الك قیسا مسافەیی قطع‌ایتمیش اولیور. چوجوقلاردا بودا طبقی انکسار ضیا قانونی‌نیڭ‌دە ریاضیاتیڭ یاردیمی ایلە افادە ایدیلمەسی کیبی پەك چوق مراق دوغوردی. گورولیوردی کە قومپلەقس درسی، داها دوغروسی، درسلەری چوجوقلارنی پەك مراقلاندیرمیش و اونلار فیزیکیڭ بو قسمینی پەك أیی قاورامیش ایدیلەر؛ بوندان باشقا قومپلەقس عمومی دنیا گوروشو ایچین‌دە بیر طاقم شئیلەر ویرمیش ایدی، فقط ریاضیات بیلگیلەرینی پەك آز ویرمیشدی.

دوغرودان‌دا پەك چوق درسلەریڭ امتدادی بویونجا طلبەلەر یالگیز تناظر (سیمەتریا) و مثلثات تابلەلەری ایلە تانیش اولا بیلدیلەر.

باشقا ریاضیات معلوماتی ایسە انعکاس و انکسار ضیا بحثلەرینیڭ اوگرەنمەسیندە آرتیق اولجە کئچیلمیش اولان هندسە دعوالارنیڭ تطبیق ایدیلمەسیندەن عبارت قالیور، بویەلیکلە تکرار ماهیتینی حائز اولیورلار. بو صورتلە ریاضیاتدان پەك آز بیر قسم قاورانیلمیش، وقتیڭ چوق قسمی ایسە فیزیك معلوماتی قازانمایا صرف اولونموش ایدی؛ بونوڭ نتیجەسیندە هندسەنیڭ بعض مهم قسملەری کئچیلمەمیش قالمیش ایدی.

قومپلەقس سیستەمیندە پەك آز تصادف ایدیلەن ریاضیات ماتەریالینیڭ بول اولماسینا باقمایاراق بو تجربەنیڭ نتیجەسی بوینە اولموش ایدی. بونا گورە، قومپلەقس درسینی دیگر فنلەر ایچین فایدالی گورەرەك، ظن ایدیورم کە، بونلاردا (II درجەدە) ریاضیاتیڭ ایشتراك ایتمەسی تصادفی ماهیتی حائز اولمالی‌دیر؛ زیرا ریاضیاتا قارشی بو درسلەریڭ رولی باشلیجا اولاراق اولجە قازانیلمیش معلوماتیڭ محکملەنمەسیندەن عبارت قالیور.

بوتون سویلەنیلەنلەردەن، بەنجە، آتیدە کی نتیجەـیگونلاری چیقارماق اولور:

1 ـ ریاضیات، یالگیز کافی بیر اساس اولدوغو زمان قومپلەقسلەرە جلب ایدیلەبیلیر.

2 ـ ریاضیات قومپلەقس سیستەمیندە یالگیز مەتودیك طلباتە رعایت ایدیلەرەك کئچیلمەلیدیر. و اگر مەتود (اصول) قومپلیقسدەن خارج درسلەر طلب ایدیورسە بونی ریاضیات ایچین آییرمالی‌دیر.

3 ـ حساب و جبر اعتيادلارينى قومپلەقس سيستەميلە مربوط اولاراق قاوراماق ـ قازانماق چوق وقت ممكن اولماديغى ايچين آيريجا درسلەردە اجرا ايديلمەلى دير.

4 ـ اشكال هندسيە قورصى، يعنى، بەڭ چوق هندسى جسم و شكللەرايلە تانيش اولماق و مەتوديقانيڭ طلب ايتديگى كيبى لابوراتور اصولى ايلە فضا ـ بوشاوق تصورلەرى نيڭ انكشافى قومپلەقس ايلە مربوط. اولديغى حالدا تماميلە كيچيلمەمەديگيندەن هندسە ايچين دە قومپلەقسدەن خارج اولاراق آيريجا درسلەر آييرمالى دير.

5 ـ رياضيات II ينجى درجەلى مكتبلەردە قومپلەقس موضوعلاريلە مربوط اولاراق قطعياً كئچيلەمەيەجەگى ايچين آيريجا فن، درس ـ предмет اولاراق آييريلمالى دير. فقط، قومپلەقس درسلەرى چوجوقلاردا مراق اوياندرديغى هەمدە باشقا فنلەرەدە چوق فايدا گەتيرديگى ايچين ـ رياضياتيڭ قومپلەقسلەردە يئرى گەلديگجە اشتراك ايتمەسى توصيە اولونور.

بئۇاوزيق مصاحبەلەر

اوچونجو مصاحبە ـ حياتى حادثەلەر.

يازانى: ع. ر.

حيات صاحبەلەرىنى غير حيات صاحبەلەريندەن آييران علامەلەر آراسيندا أڭ قوتليجە كوزە چارپانى تحسس، حركت، مبادلات مواد (تغذى) تكثر، انكشاف كيبى بير تاقيم حادثەلەردير. شو حادثەلەر يالگيز جانلى مخلوقاتدا تظاهر ايدييورسادا اساس اعتبارياە ميخانيكى، فيزيكى حادثەلەردەن باشقا بير شئى دە گيل، بونلار بوتون حيات صاحبەلەرينە شاملدير. آميب، فيل، باقەر، چينار. هەپسى ايچين قاراقتەرلى دير. شو مصاحبەميز مذكور حادثەلەر حقيندە اولاجاقدير.

تحسس.

معلوميمز اولدوغو اوزرە طبعتيڭ بوتون جانلى جسملەرينى خارجى عالميڭ تأثيرى آلتيندا ياشايور. خارجى عالمدە بولونان دورلو ـ دورلو آجەتەلەريڭ

تأثيرلەرينە معروض قالييور. حيات صاحبلەرى آجەتەلەرىنىڭ هەر هانكيسينە قارشو آز چوق موافق رەآقسيون ياپار حركتدە بولونور. ايشتە حيات صاحبلەرينىڭ مختلف تنبهلەردەن متأثر اولوب اوڭا قارشى موافقدە رەآقسيوندا بولونماسى حادثەسينە فيزيئولوژيدا «حساسيت» دئنور اسكى طبيعياتچيلار شو قابليتە جانلى طبيعتدە موجود گيزلى بير حياتى قوە كيبى باقيورلاردى. فقط بو كونوڭ علوم طبيعيەسى اسكيلەريڭ دوشوندوگو گيزلى حياتى قوە نظريەسينىدە ويرميش، مسئلەنيڭ ايضاحينا فيزيكى و كيميوى يوللارلا ياناشيور. جانلى جسملەردە تظاهر ايدەن رەآقسيونلار هەر حالدا جانسيز جسملەردە تظاهر ايدەن رەأقسيونلار قدر بسيط دەگيل؛ چونكە جانلى جسملەر قورولوش اعتباريلە پك قاريشيق و مركبدير و طولاييسيلەدە بونلاردا ظاهر اولان حادثەلەريڭ مركب اولمالارى طبيعيدير. تحسس قابليتى بوتون اورغانيزملەرە خاصدير: قاچ ميلياردلارلا حجيرەدەن متشكل مركب اورغانيزملار كيبى تەك بير حجيرەدەن عبارت بسيط اولان اورغانيزملار هپ حس ايتمەك خاصەسينە مالكدير.

حيات صاحبلەرينە تأثير ياپان آجەتەلەر متعدد و مختلفدير، اونلاردان بيز آنجاق بير قاچينى آلوب ايضاح ايدەجكيزدير.

حيوانلاردا تحسس ـ 1) ميخانيكى تأثير. ماصا اوزەرينە بير سينەك قونميشدير. ماصادان بير قادار آرالى هوايى بير شئيلە طالغالانديراجاق اولورساق. سينەكيك درحال يەريندەن قالقوب اوچدوغونو كورەريز. هوا طالغالارينى حس ايدەن سينەك اونوڭ اوزەرينە بو قورقووبلا گەلديكينى دويدو و حياتينى قورتارماق ايچين قورقويا قارشى بير رەآقسيون ياپدى كە اودا حركتدەن عبارتدير.

2) حرورى تأثير. آميب آدلانان ابتدائى و بسيط حيوانلار وار. بونلاريڭ وجودى بير حجيرەدەن عبارت اولوب غشادان محرومدور. ياشامالارى ايچين رطوبت برينجى شرطدير. بولوندوغلارى يەريڭ صويو قورودوغو زمان بونلار وجودلارينى «سيستا» آدلانان بير قابوقلا اورتەر، مساعد محيط بولانادەك شو قابوق درونيندە كەندى حياتلارينى قورومادان و ئولومدەن ساقلارلار. مساعد يئرە دوشەر دوشمەز درحال سيستايى ييرتارلار و اوزەرلەريندەن آتارلار. ايشتە بو منوال اوزەرە بولوندوغو يئريڭ صويونوڭ قورودوغونو دويان آميب

درحال حياتينى ساقلايا بيلمەك ايچين چارە اتخاذينى دوشونوركە اوداسيستا اكتسابيندان عبارتدير؛ تكرار صولو يئرە دوشدوگو زمان سيستايا احتياج اولماديغنى حس ايدييور. اونى بيرتاراق اوزەريندەن آتيور و مادى حيات كيچرمەگە باشلايور. بورادا آمبيبە تأثير ايدەن آجەنت هەپ حرورى تأثيرلەردى.

3) ضيائى تأثير. فقرەسيز حيوانلاريڭ چوقوندا «قروماتوفور» آدلانان يلديز شكللى پيقمەنت حجيرەلەرى بولونور. مذكور حجيرەلەر ضيانيڭ تأثيرينە قارشى غايت چابوقجا متنبە اولورلار. بو حجيرەلەريڭ ضيادان متأثير اولماسى سبيلەرديركە بير چوق باليقلار، ييلانلار و قورباغالار جلدلەرينيڭ رنگينى دەگيشە بيلير. عينى بير قورباغايى گئيجە و گوندوز مشاهدە ايدەجك اولورساق گيئجەيە نسبتاً گونوز اونوڭدە د.ريسينيڭ صولدوغونو گورەريز. بوڭا سبب قورباغانيڭ جلدينده كى قرا پيقمەنت حجيرەلەرينيڭ ضياتاثيريلە صيقيشاراق اوفاجيق كرەلەر شكلينى آلماسيدير.

4) ئەلكتريكى تأثير. قانيڭ آق كرەجيكلەرى ايندوقسيون ضربەلەرينە معروض ايديلديكدە اونلاريڭ جريان طرزيندە قيميلدامالارى كەسيلير و عينى زماندا كرەجيكلەر كيرپى كيبى توپلاناراق كرە شكلينى آلييور. ايندوقسيون ضربەلەرى قالديريلديغى تقديردە كرەجيكلەر تكرار سربست وضعيت ايلە حركتە باشلايور. ايشتە بويلەدە بوتون حيات صاحبلەرى ئەلكتريقدەن متأثر اولور.

5) كيميەوى تأثير. پايزدا يەتەكدەن بال كەسيلديكى زمان اورايە توپلانميش آريلارى چيقارماق لازم كەلييور. اودركە شاناتوستو بيراقيلير. توستودەن متأثر اولان آريلار آقين آقين طيشارى چيقماغا باشلايور. توستودەن متأثر اولميش آريلار جانلارنى قورتارماق ايچين موافق بير ەرآقسيون ياپماق مجبوريتينده قاليركە او رەآقسيونذا قاچماقدان عبارتدير.

وجود حيوانىيە تأثير ياپان بيرچوق داها باشقا آجەنتلارداوار، كە اونلار حقينده ايضاحات ويرسەك چوق تفصيلاتا اوغراريز. يوقاريدان بەرى سويلەديكميز مثاللارداكى تاثيرلەرى بيز و بيزدەن باشقا بوتون حيوانلاردان حس ايدييور. مسئلەنيڭ ايى آڭلاشيلا بيلمەسى ايچين ايدى كە بيز مثاللارميزدان هەپ آشاغ تيلى حيوانلار آلديق.

نباتلاردا تحسس ـ حس ایتمەك قابلیتی عجبا یالیگز حیوانلارامی خاصدیر و یاخود نباتلار دەخی بو قابلیتە مالکدیرلەر؟ اسکی علوم طبیعیەیە مراجعت ایدەجەك اولورساق اورادا طبیعتجیلەرنیك ـ ناتورالیستلەریك شو قابلیتی نباتلاردان بوسبوتون اسیر کەدیکلەرینی بولاریز. اونلارا کورە آنجاق حیوانلار حس ایدییور؛ نەتەکیم مشهور قلاسیق‌ناتورالیست لینە «طبیعتیك سیستەمی» آدلی کتابیندا طبیعتی اوچ عالمە بولەرەك هەر عالمیك خارقەرینی شویلە تعریف ایدییور: مینەراللار (جمادلار) یاشایور؛ نباتلار یاشایور. و بویویور؛ حیوانلار یاشایور بویویور و حس ایدییو. لینە کیبی سایر عالملەر دەخی نباتلاریك حسدەن محروم اولدیغینی اوزون مدت ادعا ایتمیشلەردیر. (حتی تانیدیغیم بیر مکتبلینیك نباتات دەفتەریندە معلمینیك «نباتات حس وحرکتدەن محروم بیر حیات صاحبیدیر» دیە تعریفینی کوردوم).

فقط نباتلاریك حقیندە شویلە حکم ویرمك حقسیزلیکدیر. زیرا صوك زمانلاریك مشاهدە و تجربەلەری اثبات ایتدیکە نباتلاردا حیوانلارا کیبی حس ایدییور. بو کیفیت بوتون نباتلاردا مشاهدە ایدیلمەمیشدیرسەدە متعدد نباتلاردا کورولموش و تثبیت ایدیلمیشدیر. حسساسیت فعلیتیك نباتلاردا او قادار آچیق اولاراق کوزە چارپماماسی حیوانلارا نسبتلە نباتلاردا بیر قادار ضعیف کیتمەسیدیر.

نباتلاریك هەم حیوانلار کیبی حس ایتدیگینی اونلاریك خارجی تأثیرلەرە قارشی یاپدیغلاری دورلو دورلو رەآقسیونلارلا اثبات ایتمەك اولور. دیمەك اولورکە حیوانلاریك متأثر اولدوغو آجەتەدان نباتلاردا متأثر اولویور. مثاللارلا آکلاماغا چالیشالیم.

1) میخانیکی تأثیر. ایستی مملکتلەردە بیتەن میموزاپودیقا (کوسکون‌نبات) آدلی بر نوع نبات وار حلقەوی یاپراغلاری حاملدیر. یاپراغلار عینی زماندا ریشیدیرلەر میموزانیك یاپراغلاریندان بیریسینە ذروەسیندەن بیلە اولسا پارماقلا ویاخود دیکەر بیرشیلە توقونولور توقونولماز درحال یاپراغی تشکیل‌ایدەن ریشلەر یاواشجاسینا قیمیلدایاراق یکدیکەری اوزەرینە کەلییور و قاپانییور. تأثیر داهادا شدتلەندیریلدیکی تقدیردە تأثیر بو یاپراغدان ذنبە و ذنبدەن ذنب اوزەریندە موجود بوتون دیکەر یاپراغلارا کیئچیور و نتیجەدە بوتون

ياپراغلار متأثر اولاراق يوز يوزه كەليور و ياپراغيڭ هيئت عموميەسى آشاغى دوغرو صاللانييور.

2) حرورى تأثير. صورولغان تسمية اولنان بير نوع پاپاغلى چيچەكوار كه گونوزلەر آچيق بولوندوغو بير حالدا. گيجەلەرى و اوّيلەدە دوتقون كونلەردە قاپالى بير وضعيت آليور كه بو حادثه هەر حالدا چيچەكيڭ هوادا كى رطوبت و سخونتينه قارشى اتخاذ ايتديكى رەآقسيوندان باشقا بيرشى اولاماز؛

3) ضيائى تأثير. هەپيمزيڭ تانيوب بيلديكميز گونه باقان نباني كەندى چاناغينى گونەش استقامتينه دوغرو متوجه ايدەرەك دائما اونيڭلا دونييور. ياخوددا اودايا گەتيرلمش ديبچه كده كى چيچەك پەنجەرەيه قويولديغدان بير قاچ گون صوڭرا ياپراغلارينيڭ ياشيل يوزبنى هەپ طيشارى-ضيايه دوغرو دوندوگو گورولور. ديبچه كى چەويريرسه گيز، يعنى ياپراغلاريڭ آرقا جهتلەرينى طيشارى طرف بير وضعيته صالساڭيز بير مدت صوڭرا ياپراغلاريڭ تكرار طيشارى — ضيايا دوغرو دونموش اولدوغونو گورەجەكسيڭيز ايشته سير ايتديگيڭز شو حادثەلەر هەپ نباتيڭ ضيادان متأثر اولديغينى گوستەرييور.

4) ئەلكتريكى تأثير. ترادەسقانتييا (Tradescantia) آدلانان بير نوع نبات وار. مذكور نباتيڭ تويجينده كى صاپلارا ئەلكترودلار باغلايوب جريان ويريليرسه، نباتيڭ پروتوپلازماسى درحال حركتدەن قالار، پروتوپلازما توريندا بولنان حبەجيكلەر كوم-كوم طوپلاناراق غير منتظيم بير شكل آلار. بوكا سبب هەپ جريانيڭ تأثيريدير. جريان قالديريلديغدان بير قادار صوڭرا پروتوپلازما عادى وضعيتينى آلار و اسكيسى كيبى حبەلەر جريانا باشلار. جريان قوتلى اولدوغو تقديردە حبەلەر عادى وضعيته قايتاماز. چونكه اونلار قاتيلاشاراق خراب اولميشلار.

5) كيميوى تأثير. ميموزا نباتى بير بالون آلتينا بيراقاليم. عينى زماندا اورايا بير قاب ايچەريسينده قلوروفورملا ايسلاديلمش بير پارچا دەخى سونكەر بيراقاليم. بر آز كيئچديكدەن صوڭرا ميموزايى بالونوڭ آلتيندان چيقاروب اوڭا توقوناجاق اولورساق ياپراغلارينيڭ اصلا تەرپەنمەديگينى

گورەجكيز بو گوستەريبور كه قلوروفورم ميموزانى زهرلەميش و اونى حساسيتدەن قويموشدور. اگەر قلوروفورم اونوڭ حجيردلەرينى تماميله تخريب ايتمەميشسه بير قادار كيئجەر كيچمەز ميموزا تكرار حساسيتينى اكتساب ايدەر. آقشاملار قاربون غازيلا زنگين هوا ايچەريسينه بيراقيلان نبات صولوب خراب اولار. چونكه قاربون غازى اونوڭ حجيرەلەرينى بوزور.

تحسس مسئلەسى حيوانلاردا اڭ عادى حادثەلەردەن عد ايديلير. حيوانلاردا تبيه و تأثير خصوصى اورغانلار (عصبلەر) واسطەسيله نقل ايديلير. عجبا نباتلاردا ناصيلدير؟ هەر هانكى بير تأثيرى نباتيڭ بير جهتيندەن باشقا جهتينه كيئچيرەن نەدير؟ اولا تحسس قابليتى هميشه عصبلەرله قائم دەگيل حيوانلار ايچەريسينده دەخى عصبلەردەن محروم اولوب پئك گوزەل حس ايدەنلەرى وار. بونلار قورولوشجا بسيط اولان حيوانلاردير. آميب، اينفوزور، سونكەر والخ.. كيبى بو حيوانلاردا اولدوغى كيبى نباتلاردا داخى خصوصى معناده عصب يوقدور، علم نبات عالملەريندەن بعضەرى مسئلەيى بويله ايضاح ايدييور: حجيرەنيڭ جسمجيكاەرى (پروتوپلاستلار) پروتوپلازمائى ايپلەرله بير بيرينه باغلانميش؛ ديكەر طرفدەن ياپراق و صاقلاردا منتشر طامارلارداكى غرابالى بورولار نسجلەر آراسيندا پروتوپلازمائى باغ تشكيل ايدييور كه بەلكەده پروتوپلازمائى شو ايپلەر هەله تكميل ايتمەميش عصبلەرديرـ. حقيقتاً بويلەده اولماليدير. زيرا حساسيت پروتوپلازما ايله قائمدير. ناصيل كه آنجاق پروتوپلازمادان عبارت بسيط قورولوشاو اورغانيزملەردە (البته هەم نواتى حامل) تحسس حادثەسى هەپ مشاهده ايديلمەدەدير. داها چوق نباتلار گوستەريله بيلير كه اونلار دەخى خارجى آجەتەلەردەن متأثر اولور و اونلارا قارشى موافقدە آقسيونلار ياپييور.

يوقاريدان بەرى سويلەديكلەرميز آڭلاتا بيلەر كه حساسيت فعلى آنجاق حيوانلاردا اولمايوب نباتلاردا هم موجود دور و نباتلاردا حيوانلار كيبى حس ايدييور و مؤثرلەره قارشى موافق رەآقسيون ياپييور، جوابدا بولونور.

حركت.

حركت حيات صاحبلەرينيك اڭ بارز آثاريندان بريدير. جانسيز جسملەر حركت قابليتينه مالكدير. اوحالدا عجبا جانليلاداكى حركتله جانسيزلارداكى حركتنيڭ فرقى نەدير؟ بو مسئلەيى آڭلاماق ايچين بير قاچ مثال آلاليم. گونەشلى گونده بولوندوغوڭوز اودانيڭ پەنجەره تاختالارينى آزجا آرا قالماماق شرطيله قاپاييڭيز تاختالاريڭ آراسيندان نفوذ ايدەن گونەش شعالارى اودا فضاسينيڭ آنجاق كوچوك بير ساحەسينى ايشيقلانديريور. دقتله باقساڭيز ايشيقلانميش ساحەده كوچوك بيرچوق شيلەريڭ اوچوشدوغونو گوريور-و ڭوز. اوچوشان شو شيئلەر اوفاجيق توزلارديركه بونلار هوانيڭ هەر جهتينده بول صورتده طولاشيور. توزلاريڭ غايت يوڭول اولماسى هوادا دولاشمالارينا ياردیم ايديور. باشقا بير مثال آلاليم. دوز و هاموار سطحه مالك ماصا اوزەرينه بير ايكى طاملا جيوه توكەجك اولورساڭيز، جيوه طاملالارينيڭ قارينجاكيبى او طرف بو طرفه قوشدوغونو گوروسيڭيز گەرەك هوادا طولاشان طوزلار و گەرەك ماصا اوزەرينده قوشان جيوه طاملالارى هەپ جانسيز جسمەلەردير. هەر ايكيسى حركت ايديور. هوادا اوچوشان طوزلا هوادا سير ايدەن سينه گيڭ و ياخود ماصا اوزەرينده قوشان جيوه طاملالاريلا يەرده قايناشان قارينجانيڭ حركتى آراسيندا نەكيبى فرق وار؟ شو ايكى نوع حركتى تمييز ايچين مسئلەيه حياتى-بيئولوژيق نقطۀ نظرله باقمالى و بيئولوژى يوللاريلا ياناشماليبز. گەرەك سينه گيڭ اوچماسى و گەرەك قارينجانيڭ حركتى بەلليديركه بير مقصد ايچيندير. بونلاريڭ حركتى ايكى شئى ايچين اولابيلير. غدا آرقاسينجا طولاشماق و دوشمان قورقوسيوندان قاچوب قورتارماق، هەر ايكى حالدا بونلاريڭ حركتى داخللاريندان گەلەن، بير ايستەكاه وقوع بولور. طوزلاريڭ و جيوه طاملالارينيڭ حركتينده نه بو مقصد و نەده بو ايستەك يوقدور. طوزلاريڭ هوادا اوچوشماسى يوڭول اولدوغلاريندان و جيوه طاملالارينيڭدا ماصا اوزەرينده قوشماسى جيوەنيڭ طبيعتينيڭ سيال اولماسيندان‌دير. هوادا اوچوشان طوزلارا قارشى بير شئى ذوتدوغموز زمان

طوزلار او شئیك اوزه‌رینه اوتورور، جیوه طاملالارینیك اوگینه پارماغمیزی دوتدوغموز زمان طاملالار حرکتده‌ن قالییور. سینه‌ك و قارینجادا بو حادثه گورولمییور. سینه‌گیك اوگینه بیر شئی گه‌تیردیگی زمان، درحال گه‌ری دونه‌ره‌ك باشقا بیر جهته اوچور؛ قارینجانیك اوگینه بیر مانعه قویولدوغو زمان چاپوق دوتدوغو استقامتده‌ن دونه‌ره‌ك باشقا بیر یول بولوب گیدییور. ایشته بوایکی مثال جانلیلارلا جانسزلاریك حرکتی آراسینداکی فرقی آچیق صورتده گوسته‌رییور. میخانیك نقطهٔنظریندن هه‌ر ایکیسی حرکتدیر. فیزیئولوژی و بیئولوژی نقطهٔنظریندن بام باشقادیرلار. بیرینجیله‌ریك حرکتی ایسته‌کسیز، مقصدسیز، شعورسوز اولدوغو بیر حالداکه ایکینجیله‌ریك حرکتی ایسته‌کله، مقصدله و شعورلادیر. جانلیلاریك حرکتی تحسس نتیجه‌سیدیر که تأثیرله‌ره قارشی حیات صاحبله‌ری وضعیتله‌رینی ده‌گیشه‌ره‌ك موافق ره‌آقسیون یاپمالاریندان عبارتدیر.

حرکت حیوانلاردا و نباتلاردا مشترك حیاتی علامتدیر.

مصاحبه‌میزیك اولله‌رینده سویله‌دیگمیز کیبی اسکیله‌ر نباتی حس و حرکتده‌ن محروم بیر حیات صاحبی عد ایدیلیوردیلار. بویله دوشونولمه‌سی‌ده طبیعی ایدی. چونکه او زمانلاریك حیات حقینده‌کی معلوماتی آز هه‌م‌ده یوزده‌ن‌ایدی. فقط صوگرالاری بیئولوژی علمله‌ری انکشاف ایتمه‌گه باشلایور، طولاییسیله حیات حقینده‌کی اورتولو مسئله‌له‌ر آچیلماغا باشلایورکه اونلاردان بیریده اورغانیزمله‌رده حرکت مسئله‌سیدیر. بو گونوك بیئولوژیسی حرکتسیز نبات تانیمایور نباتلاریك‌ده هه‌م حرکت ایندیگینی اثبات ایدییور.

ظاهری باقیشدا نباتلاری حرکتسیز گورویوروز؛ چونکه حیوانلارا نسبتله اونلاریك حرکتی خفیفدیر و خفیف اولدیغیندان‌دا مشاهده ایدیلمه‌یور. حرکت دیدیگمیز زمان بیز اورغانیزمله‌ریك آنجاق بیر طرفده‌ن دیگه‌ر طرفه گیتمه‌سینی دوشونمه‌یوروز. اگه‌ر حرکتی بو طرزده تلقی ایده‌رسه‌ك آقینیا، مرجانلار و سائره کیبی آنجاق بیر یرده مسکون حرکتده‌ن محروم حیوانلار ده‌خی اولدیغنی بیلیوروز. بو کیبی حیوانلار حرکتسیز طرز حیات

كيچرديكلەريندەندير كە اوزون مدت بيئولوغلار بونلارى نبات عد ايتمشلەر صوڭرا بو كيبى حيوانلارى ذوئوفيت دييە تانيمشلار كە نباتى حيوان ديمە كدير حيوان اولديغلارى آنجاق اونسەگيزينجى عصردە آڭلاشيلميش و اوزماندان حيوانلار صيراسينا صالينميشدير.

مسئلەنى گوزەل صورتدە آڭلايا بيلمك ايچين ايلك اوگجە ميقروسقوپا مراجعت ايدوب اونيڭلا ايش گورمەك مجبوريتيندەيز. ياپراغلاريڭ، ساقلاريڭ و كوكلەريڭ اوزەريندە صيق-صيق اينجە تويلەر بولوندوغو هەپيميزجە معلومدور. مشاهدەيى صو ايچەريسيندە ياپاجاغيمزدان صو نباتينيڭ شو جهتلەريندەن بير پەرە چارات ياپوب ميقروسقوپ آلتيندا مشاهدە ايتمگە باشلاياليم. حرارت (تەمپراتور) چوق يوكسەك دەگيلسە و حجيرەلەر باراللانمايوبلارسا و الحاصل نباتيڭ ياشاديغى طبيعى شرطلەر ايچەريسيندە ايشلەيوريزسا ميقروسقوپ آلتيندا گوزوموز اوگوندەن غايت مراقلى لوحەلەر كيئچديگيني گورەريز: حجيرەنيڭ داخليني دولدورموش پروتوپلازمانيڭ حجيرەنيڭ بير طرفيندەن ديگەر طرفينە جريان ايتديگيني گورورز بو حادثە قلوروفيل حبەلەرينيڭ حركتى زمانى داها آشكار گورولور. حجيرە داخليندا پروتوپلازمانيڭ حركتى حيوانلاردادا وقوع بولور عضويتلەردە اورغانيزملەردە وقوع بولان بونوع حركتە «حجيرە درونى حركتى» دينور. حجيرەلەريڭ اساسينى تشكيل ايدەن پروتوپلازما كەندى حركتيلەدە خارقەلايدير. گوردوگموز كيبى حجيرە درونى حركتى حيوانلار كيبى نباتلارادا شاملدير.

نباتلاردا كى حركت حجيرەدرونى حركتى ايلە حدودلانمايور. نباتلار بوندان داها بارز حركت قابليتە مالكديرلەر. ئولموش بير سينەگى بير قادار صو ايلە برابر بير فنجان ايچەريسينە بيراقاليم. بير ايكى كون كيئچەر كيئچمەز سينەگيڭ جسدى اطرافيندا اينجە تويلەر حاصل اولدوغو كورولور. شعاع شكليندە موضوع شوتويلەرە ميقروسقوب آلتيندا باقيليرسا صو ڭلاريندا اوزونجا اوفاق كيسەجيكلەر حامل اولدوغلارى كورولور. بير قاچ گون متمادى ميقروسقوب آلتيندا معاينە ايديلەن كيسەجيكلەر يرتيلير و داخليندان بيرطاقيم

حبەلەر توکولمەکە باشلایور. هەر حبەجیك سیوری اوجیندا ایکیشەر اهداب (کیپریك) بیراقیور. آز زماندن صوگرا اهدابی حامل بوتون حبەجیکلەر میقروسقوپ ساحەسیندە قایناشاراق بیر طرفدەن دیگەر طرفە قوشماغا باشلایور. میقروسقوپ آلتیندا قایناشان شوحبەلەر سپورلاردان باشقا بیر شئی دە کیل. بیر مدت صوگرا بونلا یەگی ـ یەگی اورغانیزمەلەر حاصل ایتمەگە باشلایور. اسکی عالمەلەر بونلاریك حیوان اولدوغونو ادعا ایدییوردو. شیمدیسە نباتات اولدیغلارینا بنا هیچ شبهە قالمامیشدیر. بیئولوژیدا بونلار «دوئوسپور» آدیلا یاد اولنور. (حیوانی سپور دیمەکدیر). سویلەدیکمیز مثاللار آگلاتابیلیر کە میقروسقوپی نباتلار عالمی نیك ایچەسینە حرکت ایدییورمیش.

شیمدی‌دە عالی تیپلی نباتلاردا کی حرکتی کوزدەن گیچیرەلیم. بونلارا گەلینجە یەگی نوع حرکت مشاهدە ایدیوریز. بیر طاقیمی آغیرو تدریجیدیر کە علی‌العادە خارجی شرطلەدەن آسیلیدیر؛ ایکینجی طاقمی چاپوق و کەسیلیکلی (منقطع)دیر کە خارجی تأثیرلەر سببیلە اولدوغو کبی کەندی باشینادا وقوع بولور.

نباتلاریك اویقوسو بیرینجی نوع حرکتلەر صیراسیندادیر. یاپراغلاریك و چیچەکلەریك کیجەلەری و کوندوزلەری عینی وضیعتدە اولمادیغی هەپمیزە بەللی‌دیر. کونوك مختلف ساعتلاریندا یونجا ایلە اکیلمیش زمی مشاهدە ایتسەك شویلە بیر وقعلە قارشوسوندا قالاریز: گونوزلەری زمینیك یوزی دوز و هامار‌دیر. یونجانیك یاپراغلاری کونەش ضیاسینی بلع ایدەبیلمەك ایچین هەپسینیك کونەشە جهت دونمەسی طبیعیدیر. گیئجەلەری ایسە یاپراغلاریك ضلعەلەری کوکە دوغرو وضعیت آلدیغلاریندان زمی قارما قاریشیق بیر سطحە مالك اولور.

چیچەکلی نباتلاریك اویقوسو داها آشکار بیر طرزدە وقوع بولور. باغلاریمزی آلتون رەنکلی خالیلار کبی تفریش ایدەن صورولغان چیچەکی سحر تیزدەن و آقشام زمانی قاپالی اولدیغی بیر حالدا گونەشیك بول ضیا صاچدیغی وقتلەردە آچیلیور. یاغمور بوکونلەردە دەخی قاپانمیش اولور. بعض نباتلاردا بالعکس گئجەلەر آچیق اولدوغو بیر حالدا کونوزلەر قاپانیور. کیچی ساقالی آدلانان بیر نوع نباتات سحر تیزدەن آچیلیرکەن گونوزلەری ساعت 11 - 10 رادەلەرینە دوغرو قاپانماغا باشلایور.

ایکنجی نوع حرکتله‌ره که‌لینجه بونلار دیمیشدیك چاپوق و بارزدیر. باربارس تسمیه ایدیله‌ن بیر نوع نبات وار. بونوك تویجی داخلیندا آلتی‌دانه عضو تذکیرله محدود بیر عضو تانیثی موجوددور. عضو تذکیرله‌ریك ساکت وضعیته‌ری‌وار. عضو تذکیرله‌ریك هه‌ر هانکیسینا توقونولور توقونولماز، قالقیبور عضو تانیثه دوغرو گه‌لیبور، که‌ندی طوزاوغوایله عضو تأنیثك استعماتی اوزه‌رینه تماس ایدیبور و بیر مدت اورادا قلدیقدان صوگرا تکرار اسکی وضعیتینه قایدیبور.

اون دوقوزونجو عصریك اولله‌رینده شمالی آمیریقادا «سینه‌ك قاپان» نامیله مشهور نبات بولونموشدور. سینه‌ك و یاخود باشقا بیر بیر بوجه‌ك مذکور نباتیك یاپراعلارینا توقونور توقونماز، یاپراق قاپانماقلا که‌ندی آوینی ایچینده قویموش اولور. بو حرکتله‌ر میانیندا توقونولدوغو زمان میموز یاپراغلارینیك ده‌خی قاتلانماسینی یاد ایتمه‌که‌میز لازمدیر. بوتون بو سرد ایتدیکله‌ریمیز نبات طرفینده‌ن یاپیلان حرکتله‌ردیر که بیولوژی نقطهٔ‌نظرینده‌ن تحلیل ایدیلیرسه هه‌ره‌سی به‌للی باشلی بیر مقصد ایچین یاپیلیور: نباتلارین اویوماسی اونلاری اوشومه‌ده‌ن صاقلایور؛ سپورلاریك و باربارس نباتینیك عضو تذکیرله‌رینیك حرکتی هه‌پ القا انشاری‌ایچین‌دیر؛ سینه‌ك قاپانیك حرکتی ایسه تغذی ایچین یاپیلان فعالله‌ردیر.

البته بو حرکتله‌ر گه‌له‌جه‌گده بلکه‌ده باشقا دورلو ایضاح ایدیله‌جه‌کدیر؛ حال حاضرکی ایضاحی آنجاق بوندان عبارتدیر.

یوقاریدان به‌ری ایضاح ایتدیگمیز نباتلاردا مشاهده ایدیله‌ن حرکتله‌رله حیوانلار حرکتی آراسیندا عجبا نه کیبی فرقله‌ر وار؟ پروتوپلازمانیك حرکتی نباتلاردادا حیوانلاردا کی کیبی کیدیبور؛ ذوئوسپورلارحقینده‌ن ده‌خی بویله سویله‌مه‌مه‌ك اولور. دیمه‌ك هه‌ر ایکی عالمده مشاهده اولونان بو حرکتله‌ر آراسیندا فرق یوقدور.

عالی تیپلی نباتلاردا مشاهده ایدیله‌ن چاپوق و بارز حرکتله‌ره که‌لینجه مسئله بیر قادار باشقا شکل آلیبور. معلومموز اولدوغو اوزه‌ره عالی تیپلی حیوانلاردا حرکت فعلینی تأمین ایده‌ن عضله‌له‌ردیر که بونلار نباتلاردا کورولمیبور. نباتلاردا حرکت اورغانلاری یوقدور. بونلارا هیچ احتیاج‌دا یوقدور. چونکه

محتاج اولدوغلاری مواداغدیەیی بونلار هپ بولوندوغلاری یەردن آلابیلیر. نباتلاریڭ طاشیدیغی زنکین کوکلەر، بوداغلار و یاپراغلار بولوندوغلاری یەردە توپراق و آتماسفرادان کافی مقدار مواداغدیە آلماقلا نباتلاری تأمین ایدییور.

فعالیتجە حیوانلارلا نبات آراسیندا یاکلیشلیق نتیجەسی اولاراق دوشونولەن فرقلەریڭ دوغرو اولمادیغینی و نباتلاریڭ حرکت قابلیتینە مالك اولدوغو آڭلاتابیلمیشدیر، ظن ایدەریز. اساس اعتباریلە هەر ایکی عالم حرکت ایدەبیلیر. فرق بیر قدر درجەسیندەدیر.

بیرینجی درجەلی مکتبلەردە توخوملار اوزەرە ناسیل چالیشیلییور.

یازانی: **آغاپوف**

چەویرەنی: ع. ر.

تاخیل، یەر آلماسی، یەر کوکی چوغوندور و سایر بیتکیلریڭ بەجەریلمەسی و حاصلاتی بولوندا انسان وار ئەنەرژیسینی (قدرتینی) توپلایور و صرف ایدییور. بو قادار چالیشمادان مقصد کەند تصرفاتی نباتلارینیڭ تکمل و تمدنی‌دیر، شویلە ماتەریال ایلە داها اولدەن تانیش اولماق ممکندیر. جانلی بر اورغانیزم اولماق اعتباریلە شو ماتەریالی تانیاراق آڭلاماق کەند استحصالاتینیڭ أڭ اهمیتلی جهتلەریندەن بیرینی تانییوب بیلمەك دیمەکدیر.

توخوملار اوزەریندە مشاهدە آپارماق و تجربە یاپماق ایشی قولای و بسیطدیر. بو ایشیڭ طلب ایتدیگی ماتەریال و آلتلەریڭ جزئی اولدیغیندان لایقیلە تجهیز ایدیلمەمیش هەر هانکی بیرینجی درجەلی مکتبدە بیلە تطبیق ممکن و قابلدیر.

آپاریلاجاق مشاهدە و یاپیلاجاق تجربەلەریڭ داها قیمتلی جهتلەریندەن بریسیدە بو دور کە کەند تصرفاتی استحصالاتینیڭ موماتلاریلا (آنلاری) باغلانیلاراق نباتیڭ اڭ اساس و ایلك حیاتی مسئلەلەری آیدینلاتیر. گەرەك محصولاتیڭ

طالعينده گەرەك مستحصليڭ شو ايشده كى اينتەرەسينده (مراقينده) بونوڭ رولو بويوك و دە گەرايدير.

مشاهده و تجربەلەريڭ پلانينى اويله ديزمەك اولور كه ياپيلاجاق ايشلەر قاراقتەرلى كەند تصرفاتى ايش موسملەرى و قسماده حيات نباتينيڭ موسم خاصيتلى حادثەلەريله اويوشا بيلير.

پاييز و ياز سەپگيسى زمانى اتاشى و انكشافى شرطلەرى اوزەرينده بير چوق مشاهده و تجربەلەريڭ تطبيقى ممكن‌دير. شو ايشلەر سەپگى ماتەرياليڭ كەند تصرفاتى نقطۀ نظرينەن سەپيلمەگە قابل اولماسى مسئلەسينى داخى حل و ايضاح ايده بيلير كه بونلاريڭ نتيجەسينده كەند تصرفاتى تمايلينيڭ تطبيقى ايچين بير چوق اساسى نقطەلەر قيد ايديله بيلير.

ايجابينا گوره كەند تصرفاتى استحصالاتى ايشلەريله علاقەدار اولماق. قاريشماق حقيقى معلوماتلار اكتساب ايتمەك معلميڭ كەنديسى ايچين قيمتلى و فايداليدير.

توخوملار اوزەرينده تجربەلەر قورولوشو حقينده درج ايديلەن گوستەريشلەر هەمەن‌ـهەمەن كەند تصرفاتى تمايليله باغلى صورتده تماملانيبور.

I - توخوملاريڭ گوگەرمەسى ايچين صو، هوا و حرارتيڭ اهميتى.

١. بير قادار نەم پين (آغاج ميشارلانديغى زمان آليتان اوفاجيق پارچالار) ايچەريسينده $2—2^{1}/_{2}$ سانتيمەترو دەرينليگينده بير قاچ توخوم اكوب سيجاق محلده بيراقمالى.

2. بانكەنيڭ $^{1}/_{3}$ ارتفاعيناده‌ك توخوم توكوب صو ايله ايسلاتديغدان‌صوڭرا سيجاق يەرده بيراقمالى.

3. بير قاچ توخومو چيت پارچاسينا بوكوب ايسلاتديغدان‌صوڭرا بوز ايچەريسينده قويمالى. توخوملاريڭ بولوندوغو بوزوڭ چابوق ئەرييوب بيتمەمەسى ايچين بوز بولونان قوتويو پينله دولدورولموش ديگەر بير قوتو ايچينه قويمالى و صوڭونجو قوتونوڭ آغزينى محكم قاپارمالى.

4. دورت بيش گون صوڭرا توخوملاريڭ گوگەرمەسينده حرارتيڭ، صويڭ و هوانيڭ اهميتى حقينده مقايسەلەر ياپاراق نتيجەلەر چيقارمالى.

II - صوییك توخوملارا گیردیگی دەلیکلەر.

1. ایسلانیلدیقدان‌صوڭرا شیشمیش گونه باقان توخومینی تەمیز سیلدیکدن صوڭرا ایکی پارماق آراسیندا یاواشجا صیقماقلا صوییك نەردەن‌چیقدیغینی مشاهده ایتمەلی.

2. نوخود توخوملارینی صویا بیراقوب صوییك بلعیتی، نوخود قابوغینیك نەردەن قیریشدیغینی و قیریشیغیك ناسیل گەنیشلەندیگینی مشاهده ایتمەلی.

3. بر قاچ نوخود توخومینی قیرمیزی مرکب محلولیندا ایسلاتاراق شیشیرتمەلی و آرا بیرا چیقاروب مرکبیك الڭ اول نەردەن نفوذ ایتدیگینی مشاهده ایتمەلی مرکبیك توخوموڭ داخلینه نەردەن گیردیگنی ایی گورمەك ایچین توخوموڭ قابوغینی یاواشجاسینا ییرتوب فلقەلەری آرالاماق ایجاب ایدەر.

III - توخومیك گوگەرمەسینی موجب اولان صوییك مقداری.

12 - 10 توخومی تەرازیدا چەکوب وزنینی قید ایتمەلی صوڭرا توخوملاری بیر قدر قوم ایچینه بیراقمالی و آرا صیرا صووارمالی. توخوملار جذیر بیراقماغا باشلادیغی زمان توخوملاری قومدان چیقاروب قومینی تەمیزلەدیکدەن صوڭرا تکرار چەکمەلی. توخوملاریك وزنینده مشاهده ایدیلەن فضلەلیك اونلاریڭ بلع ایتدیگی صویوڭ مقدارینا معادلدیر.

IV - توخوملاریك گوگەرمەسی، ایچین یالیڭز صو و هوا کفایت ایدەرمی؟

بر بانکه گوتوروب 2—1 سانتیمەترو ارتفاعینه دەك صو توکمەیی. بانکه ایچەریسینده صویوڭ اوزدرنده اوفاجیق بیر کورپو یاپمالی و 12—10 توخومی چەکدیکدەن صوڭرا کورپینیك اوستینده بیراقمالی.

بانکەیی شیشه پارچاسیلا محکم قاپارمالی و اورایا هوانیك گیرمەمەسی ایچین شیشەنیك کنارلارینی پی ایله صیوامالی.

تجربەنیك اوزون سورمەسیله برابر بعضا توخوملار چورویور. بونوڭ ایچین

تجربەدەن داها اول توخوملارى بيش دقيقە قادار كيبريتيت نحاس محلولى ايچەريسيندە صاقلامالى (بر غراما يوز غرام صو).

بو تجربە ايلە موازى اولاراق ديگەر بير يەردە نەم قوم ايچينە 12—10 توخوم بيراقمالى.

بير قاچ هەفتە صوڭرا (3—2) هەر ايكى شرائط داخليندە اكيلميش توخوملارىڭ آيريايغدا وزنينى تعيين ايتمەكە برابر صو ايچيندە نما بولان (صو ايلە غدالانان) و قوم ايچيندە نمالانان (قوم ايلە غدالانان) توخوملارىڭ گوگەرمەلەرينىڭ سرعتى درجەسينى مقايسە ايدەرەك تثبيت و تفريق ايتمەلى.

V - توخوملارىڭ گوگەرمەسينى موجب اولان هوانىڭ مقدارى.

اوزون بوغازا مالك 6—5 بانكە گوتوروب صو ايلە دولدورمالى. مختلف مختلف ارتفاعلاردا اولماق شرطيلە بانكەلار توم توڭمەلى. قوم هوانىڭ بانكەلاردان چيقاريلماسى ايچين توكولور.

بانكەلارا هەپسينى مقداردا توخوم بيراقديغدان صوڭرا بانكەلارىڭ آغزينى صورقوچ و ياخود موملا سيوامالى.

نتيجەدە فضلە هوايى حاوى بانكەدا بولونان توخوملارىڭ ديگەرلەرينە نسبتلە گوزەل صورتدە گوگەرديگى بەللى اولور.

IV.توخوملار گوگەرديكلەرى زمان تنفس ايدييورلار.

ايسلانيلميش بير قاچ توخومو بير بانكايا بيراقوب بانكايى قاپامالى. آراصيرا بانكانىڭ آغزينى آچوب ايچينە يانان چوپ صالمالى.

مخبر بوروسينا بير قدر آهنڭ صويو توكوب مخبرى بانكانىڭ اورتا جهتيندە يرلشديرمەلى. بانكانىڭ آغزينى محكم قاپاماق ايجاب ايدەر.

بير قاچ ساعت صوڭرا آهنڭ صويونوڭ بولانديغى گورولور كە بونو موجب اولاچ تنفس و يانغى اثناسيندا حاصل اولان قاربون غازيدير.

VII. توخوم اکیلەجەك یئریك دەرینیلگی و توخوموڭ کوکەرمەسی.

6 ویرشوق هوندورلو گونده 2 ویرشوق أنینده و 8 ویرشوق اوزوناوغوندا بیر قوطو گوتورمەلی. قوطونوڭ یان دیوارلاریندان بیری شیشه اولمالیدیر. طیشاری جهتدەن شیشەیه ساتیمەترو بولکولەرینی حامل بیر قید کاغذی یاپیشدیرمالی. قوطونوڭ شیشه دیواری طرفینده مختلف دەرینلیکده اولماق اوزره بیر قاچ توخوم أکمەلی.

تجربه قوطوسونو معین درجه بر محلەقویوب ایچینده بولونان توپراغی آراصیرا صووارمالی. مشاهدەیی زنگینلەشدیرمەك ایچین شو تجربەیی قوم، کیل و قاراتوپراغدا آیری – آیری یاپماق اولور.

توپراغیڭ بەرك بوشلوغو تجربەنیڭ نتیجەسینه تأثیر ایتدیگیندەن قوطونوڭ هەر طرفینده کی توپراق عینی درجەده یومشاق اولمالیدیر.

VIII. گوگەرەن توخوملاریڭ قودسی.

بیر قاچ نوخود و یا لوبیه توخومونو بیر قورصاق ایچینه توکدیکدەن صوڭرا قورصاغی ایپله صاریمالی و صویی حامل بیر قاب ایچەریسینه بیراقمالی.

IX. گوگەرمیش توخوملاریڭ قوەسی.

قوطودا موجود توپراغدا أکیلمیش نوخود توخوملاری گوگەردیکدەن صوڭرا بیر قاچینیڭ اوزەرینه یاستی قائدەلی بیر مخبر بوروسو طاقمالی. بورونوڭ قائدەسی گوگەرمەکدە اولان توخوملارا تماس ایدەر ایمەز بیروضعیت آلمالیدیر. اوست طرفدەن بورونوك قائدەسینا یوگول بیرجسم قویمالی.

X. توخوملاریڭ یاشی وگوگەرمەسی.

مختلف یەتیشکەنلیکدە اولان توخوملار اوزەرینده تجربه. تارلالاردا موجود عینی سنبلدن مختلف زمانلاردا (یعنی مختلف یتیشکەنلیکدە) بیرقاچ بوغدا توخومو آلوب أکمەلی.

هەر توخوموڭ سنبلدەن قوپاریلدیغی وقت اونوڭ ظاهری گورونوشو و أك اول گوگەرمەگە باشلایانلاری آیری – آیری قید ایدیلمەلیدیر.

XI. أكيلەجك توخوموك تعيينى.

قابليت اناش. لاعلى‌التعيين يوزه قادار بوغدا ويا چاودار توخومو آلوب برقوطودا بير يرندەن بير قادار آرالى اولماق شرطيله اكمەلى و آراصيرا صولامالى. 12—10 گون صوڭرا أگيلەن توخوملارى قاچينيڭ بيتوب قاچينيڭ بيتمەديگنى تعيين ايتمەلى. گوگەرەن توخوملار أكيلەجەك توخوموك نه فايضدەقابل اناشه مالك اولدوغونو گوستەرير. توخوملاريڭ صافليغى. يوز غرام‌توخوم گوتوروب تەميز كاغذ اوزەرينده اونو صاف چوروك ايتمەلى (صافلارينى وچوروكلەرينى آييرمالى). هەر ايكى ناقيمى آيرى — آيرى چيكمەلى. آلينان رقملەر أكيلەجەك توخوملاردا صاف و چوروك حصەنيڭ فايضينى گوستەرير.

XII. بير دەسياتين يەردە أكيلەجەك توخوموك مقدارى.

بير دەسياتينا 12 پوط „95" فايضلى عادى توخوم أكيلديگى تقديردە يڭە اوقادار يەرە قاچ پوط „90° فايضلى توخوم اكيلە بيلير؛ رقملەردە گورولدوگو اوزەرە صوڭرا گوستەريلەن توخوم إولكيندەن آز قابل اناشديرر. بناءعليه

$$x:12=95:90$$

$$x=12\text{put. }27\text{qir.ə.}$$

نظر اعتبارا آلمالى كه أكيلەجەك توخوموك مقدارى او يەريك قاراقتەريلەدە علاقەداردير. مثلا زيبللى يئردە اكيلەجەك مقدارلا تەميز يەردە اكيلەجەك مقدار آراسيندا و ماكينه ايله أكيلەجەك مقدارلا ال ايله اكيلەجەك مقدار آراسيندا فرق وار.

تجربه، تكشيف قاراقتەرينى حاوى شويله كوچوك ايشلەريڭ سياهيسى كەند تصرفاتى تمايلى تطبيقى ايچين بويوك ديداقتيق ماتەرياللار ويرەبيلير. بو ايشلەر اوزەرينده چاليشيلديغى زمان كەند تصرفاتى ماتەريالى حاصلاتينيڭ او گرەنيلمەسيله برابر كەند تصرفاتى نباتلارينيڭ بيتمەسيندەكى مهم عامللەرلە دەخى تانيش اولنور. بودا اطرافميزدا بولونان طبيعتيڭ وتيرەلەريله (پروتسەس) صيقى بير صورتدە باغليدير.

یوقاریدان بەری گوستەریلەن شو بسیط و ابتدائی تجربەلەرلە توپراغداکی خصوصیتلەریڭ اوگرەنیلمەسی و عینی زماندا یاشیل نباتلاریڭ حیاتی اوزەریندە دورلو دورلو بسیط مشاهدەلەر آپاریلماسی حرارت، هوا، رطوبت، توپراق و نبات حقیندە اساسلی و محکم معلومات اکتسابینی موجب اولورکە بونلارسیز بیرینجی درجەلی مکتبلەردە کەند تصرفاتی تماییلینیڭ تطبیقی اصلا قابل دەگیلدیر.

کتابیات تحلیلله‌ری

تورك دیلی حقینده أوچ صرف

یازانی: پروفه‌سسور ب. چوبانزاده

I ـ تورکچه، صرف ـ نحو. 1925 ده باکو آذرنشر ـ بیر هیئت طرفندن 147 صحیفه‌لیك.

Краткая учебная грамматика современного Османско- II
Турецкого языка. Ленинград, 1925. стр. 147. А Самойлович

Grammaire de la lanque Turque (dialecte osmanli) par J. Deny - III
(professeur a' l'e'cole des lanques orientales), Paris, 1921, p. 1218.

بیك دوقوز یوز اون یه‌دینجی ییلده‌ن ییرمی به‌شینجی ییله قدر أوروپادا روسیه‌ده تورك دیلی و تاریخی حقینده یازیلان أثرله‌ریك صایسی یوزله‌ره وارماقدادیر. بو، أوروپادا تورکولوژی‌یه ـ تورکیاتا اولان مراقیك نه کسیلمه‌یوب گیندیکجه آرتماقدا اولدیغینی گوسته‌ردیگی گیبی عینی زماندا جهان محاربه‌سی باشینداڭ زمانمیزا قدر أوروپادا نه گیبی اصول و باقیش ده‌گیشمه‌له‌ری اولدوغونودا بیلدیرمه‌کده‌دیر.

چوق یازیق که بو أثرله‌رده‌ن پك آزی حقینده روس ژورناللاریندا تنقید و تحلیل یازیلمیش، تورك ـ تاتار ژورناللاریندا ایسه هیچ اسمله‌ری بیله چکیلمه‌میشدیر. بیز، امکان دائره‌سنده، بو أثرله‌ری، معلم آرقاداشلاریمیزی و عمومیتله منور گنجله‌ریمیزی تانیش ایتمه‌ك ایچین بو مقاله‌میزده بیر روس، بیر فرانسیز صرفینی بیر تورك صرفی ایله داها دوغروسو روس عالمینك، فرانسز عالمینك یازدیغی تورك دیلی صرفی ایله تورك معلمه‌لری طرفینده‌ن یازیلان تورك صرفینی یان یانا قویاراق قیصاده‌ن تدقیق ایتمه‌ك ایسته‌یوروز.

بونلاردان بیرینجیسی 1925 ده آذرنشر طرفیندەن طبع ایتدیریلەن (تورکجه صرف ـ نحو) دیر که بیر هیئت طرفیندەن حاضرلانمیش 147 صحیفەیی حاویدیر.

ایکینجیسی ـ تورکجه ترجمەسینده ـ (قیصه تدریس صرفی) دیر که پروفەسور صامائیلوویچ طرفیندەن ینه 1925 ده لەنینغرادده یازیلمیش و آقادەمی مطبعەسینده باصیلمیشدیر.

بودا 147 صحیفەلیکدیر، یعنی حجمجه آذرنشریڭ صرفی قدردیر.

بو مقالەمیزده آز ـ چوق کەندیسیندەن بحث ایدەجگمیز أڭ مهم صرف و نحو کتابی پاریس شرق دیللەری اینستوتی پروفەسوری (ژ. دەنی) طرفیندەن یازیلمیش 1278 صحیفەلیك مفصل أثردیر. 1921 دە نشر اولونموشدور.

بو أوچ صرفیڭ أوچی‌ده (عثمانلی أدبی دیلی) اوزەرینه یازیلمیش اولوب پاریس، لەنینغراد، باکو گیبی دونیانیڭ بیر بیریندەن أوزاق أوچ کوشەسینده یاشایان عالم و معلمەر قارشولارینا عینی مسئلەلەری قویموش. بیر ماده، بیر ماتەریال أوزەرینده ـ عثمانلی أدبی دیلی ـ چالیشمیش اولدیقلاری حالده بیر بیریندەن چوق فرقلی أوچ أثر میدانا گەتیرمیشلەردیر.

بو أوچ صرفدەن اولا آذرنشریڭ کینه بیر گوز گەزدیرەجەك اولورساق اولا اسمینده دورمالی‌ییز: (تورکجه صرف ـ نحو).

«تورکجه» سوزو آذربایجاندا دیل مسئلەسینده اولان مختلف قناعته گوره دورلو معنایه گەلمه‌کدەدیر. آذربایجان شیوەسینی أدبی دیل یاپماق فکرینده اولانلاریڭ آغزیندا «تورکجه» آذربایجانجادیر. استانبول شیوەسینی أدبی دیل اولاراق قبول ایدەنلەر ایچین استانبول شیوەسی «تورکجه» دیر. لاکن صرف ـ نحو مسئلەلەرینده بونی آیریجا ایضاح ایتمەك لازیمدیر. چونکه هەر هانکی بیر صرفیڭ موضوعو، بحث ایتدیگی دیل، یاخود شیوه ساحەسی معین اولمادیقجا اونوڭ ایلەری‌یه سوردوگو قاعده و قانونلار حقینده فکر ویرمەك قابل ده گیلدیر. نیته کیم (تورکجه صرف ـ نحو)ی یازانلار، «تورکجه» اولاراق اساس اعتباریله «استانبول شیوەسینی» آلمیشلار. لاکن بیر چوق یرلەرده استانبول شیوەسینی آذربایجان شیوەسیله مقایسه ایتمیشلەردیر. بو خصوصدا کتابیڭ مقدمەسینده

راست گەلدیگمیز بیر جمله بیزه مؤلفلەریڭ نقطهٔ نظرینی ایضاح ایتمه‌گه چالیشیبورز: «تورکجه کلمه‌لەرده ایشیدیلەن سەسلەر آهنك و تلفظه اویغون و أدبی دیلجه مناسب گورولمەك شرطیله، یازیلاجاقدیر. بو یوزدەنده تورك دیلی فنی و علمی بیر دیل شکلینی آلمایا دوغرو یورویەرەك، تکامل ایدەجه‌کدیر»

بورادا مؤلفلەر، ناصیلسا، چیقماز یولا صاپیشلاردیر: آهنك و تلفظه اویغون دیل شبهەسیز قونوشولان، جانلی دیلدیر. بو دیلیڭ قواعدی، هەر دیلده اولدوغو گیبی، تورکجەدەده أدبی دیلدەن پك آیریدیر. تلفظی نظر اعتباره آلان بیر صرفی البته جانلی دیلیڭ صرفینه یازمیش اولاجاقدیر. لاکن عینی زماندا «أدبی دیلجه مناسب گورولمەك شرطیله» قیدنی اوقویوروزکه بورادا اساس اولاراق یه أدبی دیلیڭ آلیندیغی آڭلاشیلیبور شبهەسیز بیر مکتب صرفینده هەم‌ده أدبی دیلیڭ حیاتینی، تابع اولدوغو قانونلاری، ایضاح ایتمەك قابل دەگیلدیر. حالبوکه عینی سطرلەری یازان قلم بیزه «بو یوزدەن تورك دیلی فنی و علمی بیر دیل شکلینی آلمایا دوغرو یورویەرەك تکامل ایدەجه‌کدیر» وعدینی ویریبور. تورك دیلی‌نیك فنی و علمی بیر دیل شکلینی آلماسی ایچین یا معین تلفظی و أدبی شکلی میدانا کەتیرمەك و یاخود فنی و علمی اصطلاحلار یاراتماق لازمدیر، شبهەسیز بونلاریڭ هیچ بیریسی صرف کتابلارینیڭ و صرفجیلەریڭ ایشی دەگیلدیر. معین و عمومی تلفظی یز لغت کتابلاریندا، اسلوبیات أثرلەرینده ألده ایدیله‌جکمیز گیبی فنی و علمی اصطلاحلاری‌دا قوتلی تشکیلاتلارا، استناد ایتمەك سایەسینده بولوروز. دیمەككه (تورکجه صرف ــ نحو)نه قدر قیمتلی و علمی بیر صرف اولورسا اولسون اولان، شیمدی موجود بولونان دیلی تحلیل و ایضاح ایتمه‌کدەن اوتەیه گئچەمەز عینی زماندا فنی و علمی دیل یاپماق، یاخود دیلی تکامل ایتدیرمەك وظیفەسی أوزەرینه یوکله‌نیلجه آز ــ چوق صنعیلیك اورتایا گیرەر و حقیقت یەرینه فرضیەلەر قائم اولور. برکت ویرسین‌که، مقدمەده وعد اولونماقلا برابر، کتاب ایچەریسینده مؤلفلەر بو صوی فنی علمی تکاملجیلیگه قالیقیشمامیشلاردیر؛ اویله گورونیورکه بو، یالیڭز مقدمەیی یازان مؤلفیڭ فکری اولوب دیگەر آرقاداشلاری ایستەر ــ ایستەمەز بوندان واز گەچمیشلەردیر.

قیصاسی کتابیك باشیندا گوردوگموز «تورکجه» سوزو آلتیندا «أدبی دیل ــ جانلی دیل، آذربایجان شیوه‌سی ــ استانبول شیوه‌سی» طوپلانمیشدیر.

کتابیك عنوان یه‌رینده دوزان ایکینجی «صرف ــ نحو» تعبیرینه گله‌جه‌ك اولورساق بورادا کتابیك مندرجه‌سی ایله عنوانی آراسیندا اویغونلوق اولمادیغینی قید ایتمه‌یی‌لیبز. چونکه بو کتابچادا تورك صرفینیك اساسلی و عمومی نقطه‌له‌ری ایضاح ایدیلمیش اولماقله برابر «نحو» قسمی یوقدور. بو صورتله تورکجه‌میزده جمله تشکیلی و اونوك تابع اولدوغو قانونلار کتابیك مندرجه‌سینده طیشدا قالمیشدیر.

شیمدی کتابیك ۰ مقدمه‌سینی تدقیق ایده‌جه‌ك اولورساق بیرینجی صحیفه‌ده أوچونجو جمله اولاراق شونو اوقویوروز: «باشقا یادیله‌ر ایچین ترتیب ایدیلمیش دیل قاعده‌لاری بیزیم آنا دیلیمیزه اویغون اولمادیغیندان، اونوك دوزه‌تیلمه‌سینه ده گیل بوزولماسینا سبب اولماقدادیر.»

(ماقسی موللەر) دەن (ژ. دەنی) و (آ. صامائیلوویچ) ە قدر بوتون تورك ــ تاتار صرفی ایله اوغراشان عالمه‌ر طرفیندەن تکرار ایدیلەن بو فکر چوق دوغرودور. و تورکجه صرف ــ نحو مؤلفله‌رینیك هه‌ر شیئدەن اول بو مسئله أوزه‌رینه پارماق باسمالاری هه‌ر حالدا تورك ــ تاتار دیلی تدقیقاتیندا اك مهم و اك خسته مسئله‌یی گوزه‌لجه قاورادیقلارینا دلیل تشکیل ایده‌ر.

. بوندان صوکرا عینی مقدمه‌نیك ایکنجی صحیفه‌سی باشیندا: «أولا، باشلانغیجدا گوروله‌جه‌کی وجه ایله بیزیم أك چوق اهمیت وبردیکیمیز تورك دیلی‌نیك آهنکی قانونودور.» سوزله‌ری گوزه چارپیور که بودا عینی صورتله سه‌وینیله‌جه‌ك ر سه‌ونديره‌جه‌ك فکرله‌رده‌ندیر. لاکن بو خصوصدا مؤلفله‌ر پك آز معلومات وبرییور و «آهنك قانونو» تعبیر ایتدیکله‌ری حادثه‌نیك دیلیمیزده‌کی رولو، آصلی سبیله‌ری و دورلو تظاهراتی آ کلاشیلمایوب قالییور. حالبوکه بو مسئله حقینده داها بیر سنه اول بەش ــ اون مقاله‌لیك بیر مباحثه آچیلمیش و (یه‌کی یول) غزته‌سی بیرینجی ستونلارینی بو مسئله‌یه تخصیص ایتمیشدی.

بانغ، رادلوف کیبی لسان عالمله‌ری بو مسئله حقینده یوزله‌رجه صحیفه‌له‌ر یازدیقلاری کیبی آلمان فیلولوغلاریندان «پروفسور فیشه‌ر ــ Fischer».

تورکجەدەکی اجنبی سوزلەرینیڭ صوڭوندا آهنك — Die Vocalharmonie der Endungen an den Fremdwôrtern des Türkischen نامیلە 1920 ینجی ییلدە آیری بیر کتابچادا نشر ایتمیشدیر. بونوڭ ایچین (صرف — نحو) کتابیندا اهمیتی‌نیڭ دوغرو اولاراق قید اولونان «آهنك» حقیندە داها مفصل و فایدالی معلومات ویرمەك پك ممکن و پك‌دە لازم ایدی.

مقدمەدە گوزە ایلیشەن ایکی نقطە داها واردیر کە بونلاریدا قید ایتمەلی‌یز:

1 — «بوندان سوڭرا اولکەمیزیڭ هەر بیر گوشەسیندە تورك سوزلەری بیر شکلدە اوقوناجاق، بیر شکلدە یازیلاجاقدیر. دیلیمیزیڭ ترقیسی و معاصرلاشماسی ایچین بو لازم دەگیلمی؟»

هیچ شبهەسیز دیلیمیزیڭ أدبی و عمومی بیر دیل اولماسی، بناءً علیه معاصرلاشماسی و حتی ترقیسی ایچین بویلە بیرشی لازمدیر. لاکن اوچ دورلو، بیربیرینە ضد دیل و تلفظ أوزەرینە یازیلمیش بویلە بیر صرف کتابی ایلە عجبا بو مقصدی — یعنی یکنسق تلفظ و املایی — ألدە ایتمەك قابلمیدیر؟ اساساً صرف کتابلاری بوخصوصدا اوقدر بویوك و کلی بیر تأثیر یاپا بیلیورلارمی؟ عمومی دیلی دوغورماق، أدبی تلفظ و یکنسق املایی یاراتماق صرف کتابلاریندان زیادە أدبیاتیڭ و مکتبلەریمیزیڭ ایشیدیر. أڭ گوزەل و أڭ علمی صرف اولا گوستەرەن و ایضاح ایدەندیر. قاعدەوی — normatif نقطۀ نظر صرفلەر ایچین، بالخاصە تورك — تاتار صرفلەری ایچین قابل دەگیلدیر. چونکو موضوعمز اولان صرفدە ناصیل آذربایجان — عثمانلی و جانلی — أدبی دیللەر بیر بیرینە قاریشدیریلمیش ایسە دیگەر یازیلمیش صرف کتابلاری‌دا بو عارضەدەن اوزاق قالمامیش و ایلەریدە قالامایاجاقدیر.

ایکینجی فکر شو دور: «اولکەمیزدە قوللەقتیو اصولیلە یازیلمیش بیرینجی صرف کتابی اولدوغوندان و اسکی صرف کتابلاریلا بیر چوق نقطەلەردە دابان — دابانا ضد بولوندوغوندان بو کتابیڭ چاپ ایدیلوب داغیدیلماسی شبهەسیز بیر چوق مذاکرە و مناقشەیە سبب اولاجاقدیر.»

أولا کتابیڭ قوللەقتیو اصولیلە یازیلماسی أثر ایچین عینی فلاکت اولموشدور دەنیلە بیلیور. قوللەقتیو اصولونوڭ اساس اعتباریلە و استحصالاتیڭ بیر چوق

قسمله‌رینه یئك فائدالی و دوغوروجو بیر اصول اولدیغینی قبول و تسلیم ایتمه‌گله برابر بو اصولا وارماق ایچین معین دوره‌لریك گه‌چیلمه‌سی و بیر چوق شرطله‌ریك بولونماسی لازم گه‌لدیگینی قید ایتمه‌لی‌یز. لاکن، یازیق که، أدبیات و لسانیات میدانیندا بونوڭ زمانی هنوز گلمه‌میشدیر و بیزده أدبی دیل، اصطلاح، لسانیات اصوللاری، نهایت املا... مسئله‌لری چه‌زیلمه‌دیکچه گه‌لمه‌یه‌جه‌گدیرده. (تورکجه صرف-نحو)ی ترتیب ایده‌نله‌رده‌ن هه‌ر هانکی بیریسی أوز باشینا بو ایشه ویریلسه‌یدی داها گوزه‌ل و دها علمی بیر أثر میدانا قویاجاغینا بیز أمینیز. دیگه‌ر طرفده‌ن-مؤلفله‌ریك ظن ایتدیگی کیبی بو أثر، اسکی کتابلارلا هیچ‌ده دابان-دابانا ضد ده گیلدیر.

بو فکریمزیك ایجه آڭلاشیلماسی ایچین کتابیك مندرجه‌سیله، آز-چوق، آشنا اولماق لازم گه‌لیر. اولا کتابیك اسکله‌تی-چه‌رچیوه‌سینی آلیرساق بورادا گه‌رهك حسین جاهد و گه‌ره‌کسه احمد جوادیك صرفله‌ریله بیزیم صرفمیز آراسیندا بیر فرق یوقدور. بوتون بو صرفله‌رده «صرفیك تعریفی»نده‌ن «أدات»ه قدر ویریله‌ن معلومات عینیله واردیر. بو خصوصدا اوزون اوزادی‌یا مقایسه یاپماغا حاجت گورمیوروز.

کتابیك چه‌رچیوه‌سینده‌ن ایچه‌ریسینه گیره‌جه‌ك اولورساق بیرینجی صحیفه‌سینیك باشلیغیندا بویوك حرفله‌رله «صرفیك تعریفی» سوزله‌رینی اوقویوروز. بوندان صرفیك تعریفینه آیری بیر بحث آیریلدیغی آڭلاشیلا بیلیر. حالبوکه ایکی سطر ایچه‌ریسینده صرفیك و دیلیك تعریفی ویریلدیکده‌ن صوڭرا بوتون بحث سه‌س، حرف، آهنك، تنقیط مسئله‌لریله اوغراشییور.

سه‌س و حرف، مع‌التاسف، بو کتابدادا بیربیرینه قاریشدیریلمیشدیر که مقدمه‌ده «تلفظ و قونوشولان دیل» حقینده اوقودوغموز سطرله‌ریك آرتیق بیرینجی صحیفه‌ده اونوتولدوغو گورولییور. سه‌سله‌ر، کتابیك فکرینجه، ایکی قسمدیر: اوزون سه‌سله‌ر، قیسا سه‌سله‌ر، بیر آز اول یازیلمیش اولان صرف کتابلاریندا بو مقامدا قبول ایدیلمیش اولان «صائته و صامته» تعبیرله‌ری شبهه‌سیز داها دوغرودور. اوزون-قیسا تعبیرله‌ری، سه‌سله‌ریك تمامیله باشقا خاصیله‌رینی گوسته‌رمه‌ك ایچین قوللانیلیور. بوندان باشقا سه‌سله‌ر یالڭز ایکی

قسم ده گیلدیر. اونلاری دیله گوره، مخرجلەرینه، سەس تیپلەرینیڭ اهتزازینا، یاخود اهتزاز ایتمەسینه گوره باشلیجا قسملەره آییرماق، نهایت سەسلەریڭ دورلو وضعیتلەردە دورلو شکللەر آلدیغینی گوستەرمەك لازم گلیردی.

«تورکجەدە بولونان سەسلەریڭ 41 شکل ایله گوستەریلمەسی» هەم یاڭلیش، هەمدە هیچ بیر شئیی آڭلاتمایور. صرفیڭ اساس اولاراق آلدیغی دیل ویا شیوەدە باشلیجا قاچ تیپ ـ سەس واردیر؟، یاخود قوللاندیغمز حرفلەردەن قاچی بوش، قاچی نقصاندیر؟ سؤاللاری جوابسیز قالیور. سەس بحثینی یازان مؤلف بوندان باشقا داها قاچاماق بیر یولا صاپاراق «أوزون سەسلی حرفلەر سەکیزدیر» دەدیگی حالدا دورت حرف گوستەریور و عجائب بیر طرزدە: «آ، ە، و، و، و، ی، ی،» .سەسلەرینی بیر بیرینیڭ یانینا دیزیور. عینی صورتله أوتوز اوچ دانەحرفی بیر بیرینیڭ یانینا دیزوب دیگەر مسئلەلەرە آتلایوب گەچیور. بونوڭ یەرینه بیر آز تورك دیلی سەسلەرینیڭ طبیعتیله عرب یازیسینیڭ خاصیتلەرینی ایضاح ایتسەیدی شبهەسیز سەس بحثی آز ـ چوق جانلانیر، و بعضی مسئلەلەر آڭلاشیلیردی. بورادا مؤلفلەر تورك دیلی معلمینی بیراقیب قاچمیش گیبی گەلییور. حالبوکه سەس بحثی‌نیڭ نەقدر مهم و نەقدر چەتین اولدیغی هەم هانگی بیر دیلی تدریس ایدەن معلمه پك گوزەل معلومدور. اسکی حرفلەرله دایان دایانا ضد اولدوغونو اعلان ایدەن بو کتابیڭ آڭ بیرینجی آدیمی سەس بحثینده اولاجاقدی. چونکه اسکی حرفلەریمیزیڭ اڭ زیادە آقصادیغی نقطه بوراسیدیر. اسم، اضافت، صفت، ضمیر، فعل، ظرف، ندا بحثلەرینده بعضی اصطلاحلاریڭ سادەلەشدیریلمەسی (ق ـ ك.) یاخود (ق ـ غ) اخطارلارینیڭ علاوەسی، اولدیقجا فعل، رابطه و أدات جدوللەرینیڭ ترتیبی گوزه چارپماقدادیر. کتابیڭ اسلوبو سادە و افادەسی جانلی اولدیغنی قید ایتمەلی‌یز. عربجه و فارسجا تعبیرلەریڭ ایضاحی، بالخاصا فعل بحثینده آذری شکللەرینیڭ عثمانلی شکللەرینه موازی اولاراق ویریلمەسی کتابیڭ یکنسقلیکینی بیر قات داها بوزوب یەرسیز مقایسەلەر و چەتین عبارەلەریڭ تحلیلی ایله اوقویوجو و اوقوتوجویو یورماقدادیر. بوتون کتابدا تسلی ویرەن بیر نقطه وار ایسه اودا

قومیسیونوڭ بوتون تنقیدلەری نظر اعتباره آلاراق «بو تورك صرفینی داها مکمل یازماغا سعی ایدەجەگینی» وعد ایتمەسیدیر.

(پروفسور صامائیلوویچ)ڭ صرف کتابی مفصلجه اسمینده موضوعونو داها آچیق تعیین ایتمیشدر.

Краткая учебная грамматика современного Османско-турецкого языка

عنوانیندان آڭلاشیلدیغی گیبی او، بیزه بوگونکو عثمانلی تورکجەسینیڭ تدریسی، یعنی عملی نقطهٔ نظردەن مختصر قواعدینی وعد ایتمیشدیر. دوغریدان‌دا مقدمەسینده پروفەسسور صامائیلوویچ مفصل صورتده مقصدینی ایضاح ایتمه‌کده دیر که بو مقدمەدەن آڭلاشیلدیغینا گوره مؤلف، اولجه یازدیغی مختصر قریم صرفینه بڭزەربیر أثر یازماق مقصدینی تعقیب ایتمیشدیر. یالیڭز شونو دەمەك لازمدیر که بو أثر، قریم صرفیندەن داها دەرین و داها علمیدیر. صامائیلوویچیڭ بو بیرینجی أثری حقینده «قریم ـ تاتار علمی صرفی» نام أثریمزده بیر قاچ نقطه‌دەن لازم گەلەن تنقیدی یاپمیش و 1924 سنەسی صوڭ بهاریندا باکودا بو خصوصدا مؤلفیڭ کندیسیله مداولهٔ افکاردا بولونموشدوق. پروفەسسور صامائیلوویچ کتابینیڭ مقدمەسینده بو خصوصدا شو سوزلەری قید ایدییور:

Я стремился, насколько позволяло время, несколько усовершенствовать распределение грамматического материала примененного мною в«Опыте краткой крымско-татарской грамматики» (1916 г.) и кое о чем исправленное в рукописном «Пособии для изучения узбецких наречий» (1912 г.) учел при этом в известной степени и грамматические мои беседы осенью 1924 г. с крымским туркологом, проф. Чобанзаде в Баку. (1)

او وقتده تورك ـ تاتار دیالەرینیڭ صرفی یازیلیرکەن شو نقطه‌لەریڭ هر شیدەن اول گوز اوگونده دوطولماسی حقینده قرار قیلمیشدیق:

---

1) Краткая учебная гр. соврем. Османо-турецкого яз. стр. 4.

۱) تورك ـ تاتار، حتی اورال ـ آلتای‌دیللەرینیك تەمەل، اساس خصوصیتلەریندەن بیریسی «تمثیل ـ azzimilation» دان عبارت اولان «آهنك ـ zynnarmonie» مسئلەسیدیر کە بوڭا اهمیت ویرمەکلە صرفجی تورك ـ تاتار صرفینیك الڭ مهم مسئلەسینی آڭلامیش و بو خصوصدا دورلو تناقضلەرە دوشمەك تهلکەسیندەن قورتولموش اولور. تورك ـ تاتار دیللەریندەکی سەس دەکیشمەلەرینیك باشلیجاسیبی آهنك، یاخود تمثیل قانونودور.

۲) تورك ـ تاتار دیللەرینیك مورفولوژیسیندا، سوز یاپیلیشیندا الڭ مهم نقطە «ألتصاق حادثەسی» دیر. «ألتصاق حادثەسی» سایەسیندە دیلمیز ایکی مهم و گەنیش قسمدەن عبارتدیر: دامار و شکلجی. تورك ـ تاتار صرفینی یازماقدە مەك دامار ایلە شکلجی آراسینداکی مناسبتی تعییندەن عبارتدیر. صوڭرا دامار ایلە شکلجی بیر بیرینە، هەر شیئدەن اول، آهنك واسطەسیلە یاپیشدیغندان یوقاریدا قید ایتدیکمیز خصوصیت ایکنجی‌نیڭ متممی، داها دوغروسو، اساسی اولموش اولور. (بیز بو مسئلەلەری قونوشورکەن پروفەسور دەنی‌نیڭدە عینی فکردە اولدوغونو بیلمییوردیق.)

۳) شیمدی‌یە قدر یازیلان تورك ـ تاتار صرفلەریندە راست گەلدیگمیز أجنبی صرفلەرینە و اجنبی دیللەرینیك تشکلاتینا تقلید نقصان و قصوری اکثریا شکلی (یعنی فونەتیك و مورفولوژیك) علامتلەرینە نحوی و منطقی أشارتلەریك آلینماسیندان دوغدوغو جهتلە هەر شیئدن اول، شکلی جهتە اهمیت ویرەرەك، نحوی منطقی علامتلەری قونترول و تصحیح ایچین قوللانمالی.

ایشتە بو و بونوڭ گیبی پرنسیپلەر أوزەریندە اولان محاورەمیز پروفەسور صامائیاوویچ طرفیندەن بو (عثمانلی صرفی) نیڭ ترتیبی وقتندە گوزاو گوندە طوتولموشدور. فی‌الحقیقە مؤلف صوتیات ـ سەسلەر ایچین اونبەش، شکلیات ـ سوزلەر ایچین آلتمیش صحیفە آییرمیش، بیرینجیسیندە یعنی سەسلەر بحثیندە (تمثیل و آهنك)، سوزلەر، شکللەر بحثیندە (التصاق) قانونونا آیریجا اهمیت ویرمیشدیر.

سەسلەر بحثیندە، مؤلفیك اورغو ـ «ударение» حقیندە یازدیغی أوچ ـ درت پاراغراف دقتەلایقدیر و ظن ایدیورم کە اسکی صرفلەرە گورە، مندرجە

اعتباریله یه‌کی بیر نقط وارسا اوده‌بو نقطه‌ده‌ن عبارتدیر. بورادا پروفه‌سسور صامائیلوویچ، تورکجه‌ده بولونان آهنگه دایاناراق، اورغونوڭ اسکی تورکجه‌ده سوزوڭ باشیندا بولوندوغونو یازیبور و بوڭا مغولجه‌یی مثال گتیریور؛ بوڭا اورال ــ آلتای دیالله‌رینی، مثلا مجارجه‌یی‌دا علاوه ایتمه‌مه‌ك اولور. حقیقته صامائیلوویچیك دیدیگی گیبی، بو مسئله شیمدی‌یه قدر یالگیز «تولاق» واسطه‌سیله تدقیق اولونموشدور. صامائیلوویچیڭ سوزله‌رینی قبول ایده‌مه‌سه‌ك بیله، ردو یاخود انکار ایتمه گه‌ده ألمیزده دلیل یوقدور هه‌ر حالدا اورغونوڭ تورکجه سوزله‌رده هر زمان سوزوڭ صوڭوندا بولونمادیغینی بیزده پروفه‌سسورله برابر تصدیق ایده بیلیوریز.

صرفینیڭ باشقه نقطه‌له‌رینده، بالخاصا نحو قسمینده پروفه‌سسور صامائیلوویچ دیگه‌ر (نیمه‌ت، غوردله‌فسکی، یه‌هلیچکا) صرفله‌رینده‌ن چوق آیریلمامیشدیر. یالیگز جفت سوزله‌ر (بیرتیق ــ میرتیق، آتا ــ بابا، چولوق ــ چوجوق) حقینده ویردیگی بعض علاوه‌له‌ری و اورغو حقینده یازدیغی یه‌کی فرضیه‌می و نهایت صرفینیڭ یوقاریدا أشارت ایتدیگمیز سیسته‌می ایله ـ اونلاردان آز ـ چوق آیریلماقدادیر. کتابینیڭ مقدمه‌سینده، مؤلفیڭ، «عثمانلی دیلینیڭ دیگه‌ر تورك دیالله‌ری آراسینداکی یه‌ری» و «عثمانلی ـ تورك دیلینیڭ باشقا تورك دیالله‌رینه قارشی عمومی سجیه‌سی» ناملاری آلتیندا یازدیغی سطرله‌ری پروفه‌سسوریڭ «تورك دیالله‌رینیڭ تصنیفی» کتابچاسیندان آلیندیغی و بوخصوصدا آیریجا یازماق أمیدیمز اولدوغو ایچین بورادا موضوع بحث ایتمه‌یوروز.

بو مقاله‌بزده بحث ایده‌جگمیز أثرله‌رده‌ن أوچونجو و اڭ مفصلی پاریس شرق دیالله‌ری اینستیتوتی پروفه‌سسورلاریندان (ژ.ده‌نی)نیڭ تورك ــ عثمانلی صرفیدیر. بو أثر بیر قاچ کره أشارت ایتدیکمیز گیبی، 1218 صحیفه‌ده‌ن عبارتدیر. ژ.ده‌نی کتابینیڭ باشیندا مأخذ اولاراق اوچیوز أللی قدر أثری ذکر ایتمه‌کده‌دیر که بونلار آراسیندا (عزیربئك حاجیبیگوف)یڭ (آرشین مال آلان)ی و (فتحعلی آخوندوف)یڭ أثرله‌ری‌ده واردیر. لاکن (ده‌نی)نیڭ عینی صورتله کتابینیڭ مقدمه‌سینه علاوه ایتدیگی (عثمانلی صرفله‌رینیڭ لیسته‌سی)، که‌ندیسینیڭ‌ده أعترافی وجهله پئك ناقصدیر. بونلار آراسیندا بالخاصا ایکی

مهم صرفیك بولوناماسی، توتلی احتماله گوره، پروفەسسور (دەنی)یە معلوم اولماماسی تعجبی جلب ایدیور. بونلاردان بیریسی (آرتورلوملەی داویدی)یك (کتاب علم‌النافع) نامینی ویردیگی (تورك صرفی) که 1836 دە طبع اولونموشدور. دیگەری هجری 937 سنەسیندە یازیلوب حقینده (کاظم نامی) و (بروسەلی محمد طاهر) بگلەر طرفیندەن مفصل معلومات ویریلەن (میسرةالعلوم) نامینداکی بیرینجی عثمانلی صرفیدیر. پروفەسسور (دەنی) أڭ مهم عثمانلی ـ تورك صرفلەرینی جمع ایتمەك ایستەدیگینی لیستەسینیك آشاغیسیندا بیلدیردیگیندەن یالیگز بو أثرلەری گوستەرمکله اکتفا ایدەیوروز.

(پروفەسسور دەنی)نیك کتابیندا هەر شئیدەن اول نظر دقتی جلب ایدەن تورك تاتار خلقلاری حقینده ویردیگی ایستاتیستیق معلوماتی و علاوه ایتدیگی دیل خریطەسیدیر. ایستاتیستیق معلوماتی حقینده محاکمه یوروتمەك بوخصوصدا داها مکمل صایلارا مالك اولمادیغیمیزدان، قابل دەگیلدیر. ژ. دەنی، عموم تورك ـ تاتار خلقلارینیك صاییسینی 392 ، 409 ، 29 یعنی اوتوز میلیونا یاقین گوستەرمەگدەدیر. آذربایجان، قریم، قازان، شمالی قافقاس تورکلەری حقینده ویردیگی معلومات هەر حالده رسمی ایستاتیستیق معلوماتینا اویغون گەلمەمەگدەدیر.

دیل خریطەسینه گەلینجه بورادا دورلو تورك ـ تاتار شیوەلەرینیك یەری اولدیقجا دوغرو گوستەریلمیشدیر.

کتابینیك مدخلینده (دەنی)، (تورك‌ـتاتار دیللەرینیك قاراقتەریستیگی) نامیله یازدیغی بحثده هند‌ـأوروپا و تورك‌ـتاتار دیللەری آراسیندا شو فرقلەری بولییور:

I - هند و أوروپا دیللەرینده دامار (Racine) آیری، مجرد حالدا بولوناماز؛ یا بیر أدات ویاخود بیر شکلجی ایله برابر بولونماق شرطدیر. مثلا:

(آلیجی) pren (eur) — (آلماق) prendre = (گەلمەك) Ven (ir)

(گەلمەك) venir حالبوکه "pren" و "Ven" دامارلاری آیری اولاراق قوللانیلماز، یعنی آیری بیر معنا أفاده ایتمەز. تورکجەدە «داماریك موقعی و رولو تمامیله باشقادیر. بورادا داماریك أدات و یاخود شکلی علاوه

ایداسین، مستقل معناسی و شکلی واردیر. مثلا: وەر ــ أمر حاضریڭ ایکینجی شخصی، وەرمەك.

II - تورك‌ــتاتار دیللەریندە سوزوڭ شکلی و بناعلیه معناسی یالیکز «صوڭ شکلی‌ــSuffixe » واسطەسیله دەگیشدیگی حالدا هند‌ــأوروپا دیلەریندە «باش شکلی‌ــpréfixe » واسطەسیله دەگیشییور.

III - تورکچە مفعول أداتلاری (بیزم تعبیریمیزجە سوز دەگیشدیریجی شکلجیلەر)، کە (دەنی) بونلاری Desinence نامیله دیگەر أداتلاردان (سوز یاپیجی شکلجیلەر) یعنی Suffixeدەن آیرماقدادیر، هند و أوروپا مفعول أداتلاریندان وظیفەجە تمامیله آیریدیر.

مثلا لاتینجە Dominus (أفندی) سوزونو آلاجاق اولورساق بونوڭ genitifی مضاف‌الیهی مفرد حالیندا (domin-i)، جمع حالیندا (Domin-orum) یعنی: أفندیلەریڭ اولور. دەمەك کە بورادا مضاف‌الیه أداتی اولان (i) و (orum) عینی زماندا هم مفعول أداتلاریندان، هم‌دە کمیت أداتلاریندان‌دیر.

تورك دیلینیڭ مورفولوژیسیندا بویلە مقایسەلەر یاپدیغی کیبی صوتیات ــ فونەتیك بحثیندەدە مؤلف عینی مقایسەیی یاپماقدا و شو نتیجەلەری ألدە ایتمە گدەدیر:

هند أوروپا دیللەریندەن اولان فرانسیزجادا‌ــمثلا‌ــفعللەری آلاجاق اولورساق دەگیشمەگە فوق‌العادە مستعد اولدیقلارینی گورییوروز؛ حالبو کە تورك ــ تاتار فعللەری بونلارا گورە چوق ثابت بیر شکلە مالکدیر. فرانسیزجادان «dre» ایلە نهایت بولان فعللەری آلاجاق اولورساق «مصدر» دەن «فاعل ــ مفعول» حالینا گەچەرکەن شو شکللەری گورییوروز:

1 - tendre tendant
2 - teindre teignant
3 - prendre preñant
4 - absondre absolvant
5 - coudre cousant أ

حالبو کە تورکجەدە ناصیل بیر فعل اولورسا اولسون، اونوڭ مشتقاتی، دورنو

شكله‌رینده دائما عینی داماری محافظه ایده‌ر: آل + آن، قال + آن، گور + ئه‌ن، یاز + آن.. بوندان، (ده‌نی)نیك فكرینجه تورك دیلینیك ایكی مهم مزیتی چیقییور:

1 - تورك دیلی شكلیاتینیك آچیقلیغی، شفافلیغی ـ transparensedu susteme morfologique

2 - تورك صرفینیك انتظامی ـ Régularité de la grammaire عمومیتله (ژ. ده‌نی) تورك دیلینیك فرانسیز و هند و أوروپا دیلینه قارشی بیر چوق نقطه‌ده‌ن تفوق ایتدیگینی اوزون ـ أوزادی‌یا، اساس اعتباریله (ماكس‌موللەره) استاداً، آكلاتییور. مؤلف، تورك یازیسینا كتابینداء «Écriture et trausouption» نامیله، آیری بیر بحث تخصیص ایدییور. بیز، بورادا اونوك عرب یازیسی حقینده‌كی فكرینی قید ایتمه‌گی كه‌ندیمیزه بورج بیلیورز. چونكه بو گونكو معارف مسئله‌ریمیز ایچینده، أك جانلی و أك مناقشه‌لی اولانلاریندان بیریسیدیر.

یازیمیز حقینده (ده‌نی) شو سوزله‌ری یازییور:

«عثمانلیلاردا، دیگه‌ر بیر چوق مسلمان خلقلار گیبی، قرآنیك یازیلمیش اولدوغو دیلیك ـ یعنی عربجه‌نیك ـ یازیسینی قوللانییورلار.»

عینی بحثیك باشقا بیر یه‌رینده:

«عرب ـ فارس الیفباسینیك قبولو عرب ـ فارس سوزله‌رینیك، عثمانلی دیلی ایچه‌ریسینده‌كی شكلی محافظه‌یه یاردیم ایدیورسه‌دا تورك صائته (Гласн.)له‌رینیك ضبط و تعیینی فوق‌العاده مشكلله‌شدیرییور.. عرب حرفله‌ری تورك سوزله‌رینیك شكلینی بوزییور...» ایشته فرانسیز پروفسوریتیك عرب یازیسی حقینده‌كی باشلیجا فكرله‌ری. او، مؤلف، ایكی ـ أوچ نقطه‌ده تورك دیلینی تدقیق ایده‌ر كه‌ن آیری بیر «استنساخ ـ transcription» الیفباسی قوللانیلماسینی توصیه ایده‌یور 1)

---

[1] L'emploi des caractères arabes défigure totalemeut l'aspect des mots turcs. Il en résulte que l'étude de la langue est inabordable sans le secours d'une transeription.

ترجمه‌سی: عرب یازیسینیك قوللانیلماسی تورك سوزله‌رینیك سیماسینی تمامیله ده‌گیشدیرییور. باشقا بیر یازیله استنساخ ایتمه‌دن دیلیك تدقیقی ناال ده‌گیلدیر. (23نجی صحیفه)

پروفەسسور (دەنی)نیڭ کتابی 1218 صحیفە اشغال ایتمەکە برابر أثرینڭ قیمتلی قسمی، بیزە قالیرسا، 139 صحیفەدەن عبارتدیر. چونکە بو قسمدە آز-چوق اوریژینال، مستقل تدقیقاتدا بولونموشدور کە بودا «عمومی فکرلەر، سەس و سوز بحثلەرینی» صارییور. بوندان صوڭرا گەلەن « Partie du discours » سوزوڭ قسملاری» و « grouper des mots ـ سوز غروپلاری، طاقیملاری» بحثلەرینده مؤلف کتابینیڭ باشیندا ذکر ایتدیگی اوچیوز أللی، مختلف دیللەردەکی أثرلردەن ایی و علمی نە بولموشسا جملەسینی کتابینا گەچیرمیشدیر. بو ایکی صوڭونجو قسم بیڭ صحیفەقدر اشغال ایدییور کە بورادا عثمانلی-تورك أدبی أفادەسینده بولونان بوتون بەللی-باشلی تعبیرلەرینڭ تحلیل و تدقیق اولوندوغونو گورییوروز.

اساساً دەنی بو کتابی ایلە عثمانلی و عمومیتلە تورك نحوینیڭ اساسینی قورموشدور، دەنیلە بیلیر. لاکن مؤلف هم عالم و هم معلم اولدیغیندان علمی و عملی نقطۀنظرلەر آراسینا اولدیقجا شاشیرمیشدیر.

هەر حالدا (دەنی) أڭ بویوك ئەقلەقینڭ و تصنیفجی تورك صرفجیسی اولاراق بو أثریندە گوزوموز اوگوندە ترسم ایتمەگدەدیر.

(کوپرولو زادە محمدفؤاد)ینڭ (تورك أدبیاتیندا ایلك متصوفلەر) نام أثریندە یاپدیغی ایشی (دەنی) تورك صرف و بالخاصا نحویندە یاپمیشدیر. هەر ایکیسی‌دە أوز زمانلارینەقدر شرقدە و غربدە یاپیلان تدقیقاتی طوپلایوب سیستەمە آلمیشلار، فقط، مع‌التأسف، هەر ایکیسی‌دە أوز ظرفلەریندەن پك آز شی علاوە ایتمیشلەردیر. لاکن بونیڭلا شبهەسیز بو أثرلەرینڭ قیمتی آزالمیش اولماز. بو سایەدە داغینیق و سیستەماسیز ماتەریاللار علمی بیرقیمت و منطقی بیر ماهیت قازانمیشلاردیر.

خلاصە: آذرنشرینڭ (تورکجە صرف-نحو)ی ایلە آذربایجاندا علمی و عملی صرفە دوغرو مهم بیر آدیم آتیلمیش، پروفسور صامائیلوویچینڭ «اورغو» «تصنیف» گیبی مسئلەلەری بیر داها میدانا بیراقماسی تورك لسانیاتینی جانلان-

دیره‌میش، نهایت (ده‌نی)نیڭ مفصل و معظم صرفی اسکی دوریڭ بوتون جانلی و فایدالی تدقیقاتینی اوگوموزه دوگموش و یه‌گی تدقیقاتا گه‌نیش بیر یول آچمیشدیر. تورك‌ـتاتار دیلله‌ری تدقیقاتینیڭ بیرینجی عصریڭ ده‌رینلیکله‌رینه دالدیقجا داها زیاده ایلریله‌یه‌جگینی باکودا، له‌نینغرادا و پاریسدا آتیلان بو مهم علمی آدیملار بیزه قطعی صورتده بیلدیریور. آلمانیادا مجارستاندا و باشقا أوروپا و شرق مملکتله‌رینده‌ده دیل و باشقا ساحه‌له‌رده یوزله‌رجه کتابلار نشر اولونموش و بونلاریڭ پك چوغو ألیمزه‌ده کئچمیش ایسه‌ده بیز، شیمدیلیك بو مقاله‌میزده أك مهم صایدیغمیز بو أوچ أثری کندیمزه موضوع اولاراق انتخاب ایتدیك. (*)

(* مباحثه طریقیله درج ایدیلمیش،

تربیه شؤونی

نوخو دارالمعلمینده تشکیلات ایشله‌ری

یازانی: عبدالرشید افندی زاده

نوخا دارالمعلمینیك تاریخچه‌سینی نظرده‌ن کچیره‌جه‌ك اولورساق به‌ش سنه مدتینده تدریجی بیر صورتده اولسادا ترقی آدیملاری آتدیغی مشاهده‌ایده‌جه‌گیز.

1923 سنه‌سینده‌ن اعتباراً مکتب اداره‌سی «که‌ندی که‌ندینی اداره» پره‌نسیبینی پراتیق اولاراق مکتب حیاتینه تطبیق أیتدی و بونوڭ پك مثبت جهتله‌رینی گوردو.

دارالمعلمینده او کیجه گوزه چارپان تشکیلات قوممونیست گنجله‌ر ئوزه گیدیر.

گنجله‌ر ئوزه‌گی خصوصیله 25—24 سنه‌له‌رینده گوسته‌رمیش اولدوغو فعالیتی سایه‌سینده، اوزینیك، الڭ ده گه‌رلی و فعال هم‌ده أڭ حقیقی بیر اوزه‌ك اولدوغونو فعلا اثبات ایتمیش اولدو.

ئوزه‌گیك باشلیجا فعالیتی طلبه‌له‌ر آراسیندا موجود رابطه‌بی آرتیرماق و اونلاردا حقیقی بیر یولداش و قارداشلیق حسینی، تاسیس ایله عینی زماندا طلبه‌له‌ریك سیاسی تربیه و اجتماعی حاضرلیقلاریندا چالیشمیش اولماسیدیر.

بوندان باشقا ئوزه‌ك طلبه تشکیلاتی ایله صیقی بیر صورتده رابطه‌یه گیره‌ره‌ك بیرلیگده چالیشمیش و نیتجه‌ده ایسته‌ر اوزه گجی، ایسته‌رسه بی‌طرف طلبه‌له‌ریك اعتمادینی قازانا بیلمیشدی. 25 — 24 سنه‌سینده طلبه تشکیلاتی طلبه‌له‌ریك تجربه و فعالیتی سایه‌سینده معینی بیر پلان داخلینده فعالیت گوسته‌ردی. و سنه‌نیك ابتداسیندان معین بیر تشکیلات سئخه‌ماسی ترتیب ایتدی.

تشکیلات ایچین نظامنامه ویریلمیش دەرنکلەریك رهبرلیگینی معلملەراختصاصلارینا گوره عهدەلەرینه آلەیشلاردی. پەداغوژی حیاتدا رهبرلیکدە بولونان طلبه تشکیلاتینك أڭ مهم مقصدی طلبەلەری ایشه جلب ایله اجتماعی زحمت پرنسیپیله تربیه ایتمەك اونلاردان اجتماعی تشکیلاتجی یایماق و آکتیف فردلەر حاضرلاماقدان عبارت ایدی.

ایشته مقصدلەره ایریشمەك ایچین 350 ـ قدر اعضاسی بولونان تشکیلات، کەندی اعضاسینك 80 فائضینه معین وظیفەلەر حواله ایتمیشدی. بو صورتله مکتب گیتدیکجه حیاتیلەشییور و اوز اوزینی اداره پرەنسیپینك جانلی بر تمثالی اولییوردو.

دارالمعلمین تشکیلاتلاری آراسیندا «محتشم» بر موقع دوتان بر دەرنەك وار که اودا پەداغوژی دەرنه کیندەن عبارتدیر.

بو دەرنەك دارالمعلمینلەر پەداغوژی افکاری مرکزی اولمالیدیر. پرنسیپینی، و یەڭی حیات یەڭی مکتب شعارینی اساسی گوتورموش و اوز فعالیتنی هەمەن بو شعارلاریك اطرافینه مرکزلەشدیرەرەك چالیشمیشدیر.

پەداغوژی دەرنه کی قضا مقیاسیندا فعالیتده بولوندوغو کیبی فضله اولاراق قومشو قضا زاقاتالی ایلەده علاقەده بولونموشدور.

دەرنه کیك رهبرلیگینی دارالمعلمین مدیری درعهده ایتدیکی کیبی نوخادا موجود پەداغوقلار و صوڭ صنف طلبەلەری هیأتده اشتراك ایدیوردی. بو گون مرکزده بولونان مقتدر پەداقوغلارمیز دەرنه کیك فخری عضوی صاییلیرلار. پەداغوژی دەرنه کینیك تشبثی ایله نوخادا موجود. مکتبلەرده کی درس سیستملەریله تانیش اولماق مقصدیله ـ مکتب معلملەرینه نمونه درسلەری ویردیریلمیش و تنقیدلەرده غایت گورولتولو کیچەرەك نتیجەده پئك مثبت نتیجەلەر الده ایدیلمیشدیر. بوتون درسلەر و تنقیدلەرده صوڭ صنف طلبەری اشتراك ایدیوردی.

دەرنه کیك باشلیجا مقصدی قضا مکتبلەری ایله آشنا اولماق. و یەڭی پەداغوژی جریانلاریله تجهیز ایله مکتبلەری یەڭی حیاتیك پارلاق بیر گوز گوسو حالینا قویماق ایدی.

بونوك ایچین دوشونوله‌ن چارالاران یېری‌ده مه‌تودیق قومسیونلار ترتیب ایدیلمه‌سی ایدی.

ایشته بو قومسیونلار سایه‌سینده مکتبله‌رده تدقیق ایدیله‌جه‌ك و گوزه چارپان نقصانلار ایچین لازم گه‌له‌ن تدبیرله‌ر گوروله‌جه‌کدی.

قومسیونلار قضا معارف شعبه‌له‌ری و معارف خادمله‌ری، اتفاقی واسطه‌سیله نوخا و زاقاتالا مکتبله‌رینه مراجعتده بولونموش و مکتب حیاتینده، تصادف ایتدیکله‌ری اه‌نلاردان صورولموش مع‌الاسف ده‌رنه که دردینی سویله‌یه‌ن معلمله‌ر پك آز بولونموش!... گه‌له‌جه‌ك تدریس سنه‌سینده‌ن معلم آرقاداشلاریك بو خصوصدا که‌وشه‌ك داورانمایاجاقلارینی امید ایدیوروز.

ده‌رنه‌ك ناشر افکاری اولماق اوزه‌ره بیر مجموعه چیقارمایا قرار ویرمیش ایسه‌ده فقط مکتبیك بودجاسی مساعد اولمادیغیندان شیمدیلیك بو قراری فعلا اجرا ایده‌مه‌میشدیر.

بویله عالی مقصدیك اجراسینا عالی اورغانلاریك یاردیمدا بولونماسینی رجا ایدیوروز. په‌داغوژی ده‌رنه‌کی‌نیك أك بویوك فعالیتی-دیگه‌ر ده‌رنه‌گله‌ریك‌ده اشتراکی اولماق اوزره - خاچماز و زاقاتالی‌یه یاپیلان ئه‌قسقورسیونده اولموشدوو. او ئه‌قسقورسیونلاریك په‌داغوژی و علمی قیمتی اولماسیندان باشقا بیرده سیاسی بیر اهمیتی واردی که بونلاردان گه‌له‌جه‌ك صاییدا بحث ایده‌ریز. *)

---

*) یه‌ڭی مکتب مجموعه‌سی، بوتون دارالمعلمات - دارالمعلمین مدیر، معلم، رهبر و تشکیلاتلارینا مراجعت ایده‌ره‌ك بحث ایدیله‌ن موضوع اطرافینده گوردوکله‌ری ایشله‌ر خصوصینده عملی معلومات ویرمه‌که دیگه‌ر مسلکداش آرقاداشلارینی خبردار ایتمه‌له‌رینی رجا ایده‌ر. بو یازیلاریك فایده‌سی، رسمی و استخباری اولماسیندان زیاده فعلی و عملی اولماسینده گوروندوگونده‌ن (نمونه درسله‌ری اجمالی، درس تحلیلله‌ری مضبطه‌له‌ری، قونفرانسلاریك صورتی، په‌داغوق - مه‌تودیق سواللار کیبی ماته‌ریاللار) گونده‌ریله‌جه‌ك یازیلاریك بو خصوصلاری نظره آلماسینی آیریجا آرزو ایده‌ر.

اداره

یکی مکتبی تکمیل ایتمه‌لی!

یازانی: راثی‌زاده محمد

آذربایجان خلق معارف قومیسارلیغی ـ علمی مئتودیق شوراسینك نشر ایتدیگی پداغوژی مجموعه‌سی (یکی مکتب) محیطمزده تعلیم، تجربه خصوصینده ایلك برینجی مرکزی اورغاندر.

نشردن مقصد ایسه؛ گنج پداغوقلاریمیزی تجربه‌لندیرمك، تجربه‌لی معلملریمزدن‌ده گه‌نیش بیر مقیاسده استفاده ایتمكدر.

مجموعه‌نك فائده‌سینی عمومیلشدیرمك ایچین، قاصر نظرمجه بر تاقم تکمیل ایدیجی نکته‌لری ایضاح ایتمه‌گی اجتماعی بروظیفه سانیدیم.

1 - مجموعه‌یی اداره ایدن یولداشلار بونی اونوتمامالی که بزیم شیمدیکی حالده چالیشان معلملریمیز؛ اکثریتله اجنبی لسانلارینه تماماً بیگانه، عالی تحصیلدن محروم، آز تجربه‌لی و آز سوادلی یولداشلاردان عبارتدر.

و مکتبلریمزك جنبینده مکمل کتبخانه‌لریمز اولمادیغی کبی لغت کتابلاریمزده یوق درجه‌سنده‌در. بوکا گوره (یکی مکتب)ك سوکوندا (مشکل واجنبی لفظلرینه عائد) و (اصطلاحلارا) دائرـافنجه طبع ایتمه‌لیدر. تااینکه اوقوجیلار مشکلاته اوغراماسینلار. حتی مطبوعاتجیلارجه (بین‌الملل لفظلردر) دییه اعتناسز و تفسیرسز بیراقیلان بر چوق کلمه و اصطلاحلار واردر که بیزیم بیرچوق ضیالی آدینی داشییانلاریمز بیله اولفظلری آکلامامقسیزین شعورسزجه‌سینه استعمال ایتمکده‌درلر.

2 - بوراسی باش بر مؤسسه اولدوغوندان طبع ایدیلن اثرلرده (املا برلیگی) نه بویوك دقت و اهمیت ویریلمه‌لیدیر. تااینکه املا پوزغونلوغو خسته‌لگی تدریجا آرادن قالدیریلسین. بعضاً آیری ـ آیری مقاله‌لرده سهلدر بر آدمك یازیسینده‌ده بویله املا پوزغونلوغونه تصادف اولونور. مثلا: بوگونلرده اوقودوغوم بر نسخه‌ده بویوك بر ادیبك یازیسینده (هرکس) سوزی اوچ شکلده یازیلمیش ایدی: (هر ك ں)، (هه‌ر که‌س)، (هر که‌س) بویله شئیلر نظره

جزئی و اهمیتسز گلسه‌ده، گنج یولداشلاری شاشیرار. املا خصوصینده ظنمجه گونده‌لیك (قوممونیست) غزیته‌سنیڭ دوتدوغو خط حرکت داها ساغلام و دها مناسب بر یولدر. عرب لسانته مخصوص (ط.ظ) کبی حرفلری تورك سوزلرینڭ بوشلاماق و یالگز آغیر کلمه‌لرده حرکه‌لری حرفلرڭ ایچریسینده قوللانماق، بر تاقم سوزلرڭ یازیسینی تلفظیله تطبیق ایلمك.

3- بر پاره مقاله‌لری درج ایتدیکده اونلاره قید و تذییلده یازمالیدر. تااینکه بونی اوقویان تجربه‌سز جوان یولداشلارڭ فکرینده هرج مرجلك تورمه‌سین مثلا: بو ییلکی 5-6 نومرولو نسخه‌نڭ اولینده محترم ادیب فاضل چوبانزاده‌نڭ (تورك دیلی صرفلارینڭ عمومی تصورلاری) عنوانی اثر کبی.

چونکه بو مقاله یالگز (مؤلف و مصنفلره) اورنه‌ك اولا بیله‌جك بر سویه و ماهیتده‌در. قاچ سنه‌لردنبری الینه برر جلد صرف، نحو کتابی سالوب اونڭ یوزیندن اوگرندیگی بو اصولله (ناقصده بیله اولسه) ایمدیه کیمی درس دیه‌ن ساده لوح معلملریمز بو جوز اثرلری اوقوماقدن بوسبوتون اورکوب حیرتلر ایچینده قالار؛ و نه یاپاجاغینی بر دورلو دوشونه‌مه‌یوب، آوارا قالاجاغینده احتمال داخلده‌در. اودر که بریله‌لرینه اداره طرفندن قید آرتیریلمالیدر که: (بو یازی اجتهادلی (لغت و صرف، نحو) مؤلف و مصنفلرینه عائددر) والا هر کس بونی بریگی و حقیقی اسلوب سانوب الینده کینی بیراقوب یگی اصولله درس آپارایم دیه، ایمدیه کبی صرف، نحومز دورت نوع ایدیسه شیمدی نه قدر معلمیز وارایسه اونلارڭ عددینجه یگی صرف نحولر میدانه چیقابیله‌ر.

4- بیزیم خصوصی (حفظ الصحه) ژورناللاریمز اولمادیغی ایچین بوراده حفظ الصحه فننه عائد مقاله‌لرده‌ده یر ویریلسین.

5- مجموعه‌یی اعضاری وضعیتدن قورتاروب اجتماعی و کتله‌وی بر شکله سالماق ایچین تحریص و ترغیب ایدیجی پارچه‌لر یازیلسین تااینکه معلملریمز هپسی اشتراك ایتسین.

6- درس سیستیمی باره‌سینده روس مجموعه‌لری کبی تفضیللی (قونسپیقتلر) درس صورتلری ونمونه‌لری گوسته‌ریلسین.

اداره

رائی زاده یولداشیڭ مقالەسینی درج ایدەرەك مقاله صاحبینیڭ ایلەری سوردوگو اصلاح اساسلاری خصوصینده کەندی فکرلەرینی سویلەمەیی لازم بیلییور:

1 ـ یەگی مکتب مجموعەسی اصطلاح مسئلەسینی عمومی بیر معارف و دیل مسئلەسی صاییدیغیندان بو خصوصدا بو وقتەقدر علمی و عملی بیر اساس موقعی قازانمایا باشلایان نقطه نظرلەری مدافعه ایدەر. بونلاردان بیری‌ده آذربایجان بیرنجی ئولکه شناسلار قورولتایی طرفیندەن وضع ایدیلەن اساسلاردیر. هەلەلیك بونا استناد ایدەن مجموعەمیز ایستەر خلق معارف قومیسرلیگی تزدینده کی اصطلاح قومسیونو، ایستەر یاقیندا دعوت ایدیلمەسی تعین ایدەن «تور کولوژی» قورولتایی طرفیندەن تثبیت ایدیلەجەك اساسلاری تطبیق ایدەجه کدیر. اصطلاحلاریڭ آگلاشیلماسی مسئلەسینه گەلینجه لغتجه ترتیبی بیر اوقدرده مناسب گورولمەیور، ذاتا اصطلاحلار بیر او قدر تعین ایدەمەدیگیندەن بونی شیمدی‌لیك یاپامایز: فقط لازمی قولایلیغی وجوده گەتیرمەك ایچین هەر اصطلاحیڭ یانیندا ممکن قدر، ایضاح و تفسیری قید ایدیلەجەك زیرا بورادا کی اصطلاحلار جمله و موقعینه گوره مختلف علمی معنالاری حایز بولونییورلار.

2 ـ املا بیرلیگی مسئلەسینه گەلینجه مجموعەمیز واحد بیر املا تعقیب ایتدیگینی ادعا ایدەر. بودا آذرنشر طرفیندەن اساسلاری چیزیلان و «تورکجه صرف ـ نحو» کتابیندا (خصوصی قومسیون طرفیندەن) گوستەریلەن املادیر. بونیگلا برابر مطبعەدە مرتبلەر یەگی املایا آلیشمادیقلاری و یاخود مصحح خطاسی سببیله بعضی تەکنیکی یاگلیشلقلار بیراقیلابیلیر. بو مسئله گیت ـ گیده اصلاح ایدیلمەیه باشلامیشدیر.

3 ـ مجموعەدە درج ایدیلەن مقالەلەر محررلەریڭ شخصی و خصوصی ملاحظەلەری‌دیر. مجموعەمیز هیچ بیر زمان بویله یاپیگز!.. دیمه گه صلاحیتدار دەگیل و ذاتاً بو، هەرهانگی مسلکی مجموعەنیڭ وظیفەسی‌ده دەگیل‌دیر. بیز. آنجاق یەگی و علمی و یاخود عملی مسئلەلەرله معلملەریمیزی تانیش ایدەبیلەریز بونلارا گوره معلومات ویرمەك تصنیف ایتمەك هەر اوقویوجونوك کەندی محاکمەسینه

عائد اولان بیر مسئلەدیر. مکتبلەردە جذری بیر دەگیشیکلیك یاپماق، بیر اصولدان دیگەر بیر اصولە کئچمەك مکتب تشکیلاتی و دیگەر معارف و تربیە مسئلەلەرینی معین بیر اساسە گورە آپارماق ایشلەری حقیندە رسمی تکلیفە ویاخود گوستەریشدە بولونماق بلاواسطە خلق معارف قومیسەرلیکینیك و اونا تابع بولونان مثلا: فنیمەتود شوراسی، کیبی موسسەلەریك وظیفەسیدیر. بو کیبی معلومات و یا تکلیفلەر ایسە یا مجموعەمیزیك رسمی قسمیندە و یا خود خلق معارف قومیسەرلیکی طرفیندەن نشر ایدیلەن آیلیق «بیوللەتەن» لەردە گوستەریلییور .

4 ـ مجموعەمیزیك صحیفەلەری پەداغوژیق، مەتودیق و بونلارا یاردیمچی و یاقین بولونان علملەریك هەم نظری هەمدە عملی مسئلەلەری ایچین آچیقدیر. (بو مجموعەنیك بیرینجی ـ 1924 ییل ساییسیندە اطرافیلە ایضاح ایدیلمیش) بو اعتبارلە حفظالصحە وبالخاصە مکتب و چوجوق حفظالصحەسینە عائد مقالەلەرە اولجەدەن یەر ویریلمش بولونییور، رائی زادە یولداشیك بو خصوصداکی فکرلەریلە شریك اولاراق متخصص قلملەریمیزیك بو شعبەنی دولدورمالارینی آیریجا آرزو ایدەریز. ادارەدە رائیزادە یولداشیك 4 و 5 ینجی مادەلەردە کوستەردیگی اساسلارلا شریك اولاراق، بوراُدا اوزەرینە دوشەن وظیفەیی یاپاجاغینی قید ایدەر، و معلم آرقداشلاریك مجموعەدە یاقیندان اشتراك ایتمەلەرینی دوغرودان‌دا مجموعەیە کئلەوی ـ معلمیك سیماسینی ویرمەلەرینی بیر داها آرزو ایدەر.

مجموعەمیزیك دیگەر اکسیکلەرینی کوستەرەن یولداشلاردان مکتوبلار بکلەیوروز. ادارە امیندیر کە بو کیبی مصاحبەلەر واسطەسیلە کەنیش معلملیك کتلەسی مجموعەمیز آراسیندا، اولماسی لازم گەلەن حقیقی وصمیمی یاقینلیق وجودە گەلەجەکدیر.

- یەگی مکتب مجموعەسی تحریر هیئتی -

خلق معلملەرى ايچين پەداغوژى ادبيات ليستەسى.

قضالاردا چاليشان و روسچە بيلەن معلم آرقاداشلارى يەڭى پەداغوژيق ادبياتلا تانيش ايتمەك؛ و بيرينچى نوبەدە مطالعەسى لازم كورولەن كتابلارى كوستەرمەك ايچين فنى — مەتود شوراسى آشاغيداكى ليستەيى ترتيب ايتميشدير. بو كتابلاردان بعضيلەرى ياقين زامانلا توركچەيەدە ترجمە ايديلەجەك كيندەن بونلار حقيندە آيريجا كتابيات بيبلوغرافى معلومات‌دا ويريلەجەكدير. كتابلاريڭ ليستەسى چەتينليك درجەلەرينە گورە دوزولموشدور:

اجتماعى تربيە نظريات و تطبيقاتى

1 و. شولغين — اجتماعى تربيە اساسى مسئلەلەرى. 210 صحيفە.
معارف ايشچيلەرى نشرياتى. . . . . . 35 ق.
2 او. ريولە — چوجوق و محيط قوممونيست مكتب پروغرامى.
124 صحيفە. دولت نشرياتى. . . . . . 40 »
3 پرولەتار پەداغوژيسى مسئلەلەرى. 33 ل. ق. ك. ا.
نشرياتى. . . . . 45 »
4 ن. اى‌اوردانسكى — اجتماعى تربيە اساسى و تطبيقاتى. 190
معارف ايشچيلرى نشرياتى. . . . . . 100 »

عصرى پيداغوژى جريانى.

5) پينكەويچ — پيداغوژى‌يە مدخل. . . . . 100 »
6) » — پيداغوژى ايكى جلد 300 » . . 200 »
7) اينتەرناسيونال پەداغوژى پروملەملەرى (مجموعە—يغنتى) 225 »
دولت نشرياتى. . . . . 200 »
8) تاريخ و عصريليك ساحەسيندە زحمت مكتبى . 275 »
» . . . . 200 »

زحمت مکتبی نظریات و تطبیقاتی

9) ستروميىنسكى ـ زحمت مكتبى نظريات و تطبيقاتى مسئلەرى
خرەستاماتسياسى. اوچ جلد. 375 « معارف ايشجيلەرى نشرياتى . 200 «
10 قالاشنيقوف ـ شورا استحصال زحمت مكتبى. پەداغوژيق خرەستاماتيا
ايكى جلد. 440 « معارف ايشجيلەرى نشرياتى. . . 200 «
11 پيليوسقين ـ قرونين ـ يەگى مرحله. 84 « معارف ايشجيلەرى
نشرياتى . . . . 50 «

مكتبده اصول

12 و. چەليوستقين ـ زحمت مكتبنده ايش اصوللارى. 122 « . 55 «
13 قوغاروف ـ مەتوديق لغت دولت نشرياتى. . 26 «
14 اگينجى گەنجلەر مكتبينده ايش اصوللارى. 116 « .
« مير » نشرياتى . . . . 70 «
15 ق. سوقولوق ـ قوميلەقس تدريسى اصوللارى. 166 «
معارفجيلەر نشرياتى . . , . . . 70. «
(بو كتاب، آذربايجان عالى سياسى معارف ادارەسى طرفيندەن توركجەيە
ترجمه ايديلەرەك چاپ ايديلميشدير.)
16 پوقرووسكسى ـ I - IIدرجەلى مكتب پروغراملاريندا مارقسيزم
48 صحيفه. . . . . 40 ق
17 بلونسكى مكتبده I, II, III تدريسى دورەسى (نلثى) اوچ كتاب. 90 «
(ايلك ايكى كتاب توركجەيە ترجمه ايديلەرەك «يەگى مكتب» مجموعەسى
نشرياتى سلسلەسينده چاپ ايديلميشدير.)
18 سوقولوف ـ ايلك اوچ ييل ايچين يەگى پروغراملار اوزەره ايشلەمەك
تجربەسى.
19 قوميلەقس تدريساتى مسئلەلەرى.

20 قومیلەقیس تدریساتی تجربەلەری . (1-2-3 ینجی تعلیم یللەری) 417
صحیفه. ایکی جلد. لەنینغراد «دولت .نشریاتی» . . 27-0 »
21 ئەمەنوف ــ کەندمکتبده تدریس یلی
22 ن. پانوذا ــ حیات مکتبی.
23 و. شولغین ــ مکتبڭ اجتماعی ایشلەری و دولتی علمی شورا پروغراملاری.
24 ل. لەوین ــ مکتیب ایشلەرینیڭ یەڭی یولو. 88 صحیفه. معارف
ایشجیلەری نشریاتی. . . . . . 60، »

فنلەریك اصول تدریسی

اجتماعیات:

25 نووسەلوف ــ یەرلی ئولکەنیڭ تدقیقی، معارف ایشجیلەری نشریاتی .
26 و بوبانوف ــ اجتماعیات تنزهلەری .
27 دیاومیدوف ــ زحمت مکتبده شورا قانون اساسیسی اوزەرنده
ایشلەمەك تجربەسی. 53 صحیفه. معارف ایشچیلەری نشریاتی. . 40 »

ریاضیات:

28 لانقوف ــ زحمت مکتیده ریاضیات.
29 لەبەدینسەف ــ عصری ریاضیات . اصول تدریسینه مدخل..
30 قوزلوف ــ کەند مکتبینده. هندسه.
31 قامنینسکی ــ حیاتی هندسه.

طبیعیات:

32 پینگەویچ ــ طبیعیاتیڭ اصول تدریسی.
33 رایقوف ــ طبیعیاتیك اصول تدریسی
34 یاقودووسکی ــ طبیعیاتدان نمونەوی درسلەری.

آذربایجان فنی ـ مەتود شوراسی.

924-25 تدريس ييلى ياى پەداغوژى قورصلارى

نتيجەلەرى

(قورص مديرلەرينيك معروضەلەرى اوزەرە)

دوزەنى: م. ا.

بو سنه ياى تعطيلى مدتينده آذربايجان خلق معارف قوميسەرليكى طرفيندەن آذربايجانيك دورت مختلف قضاسيندا، كنجه، قوصار، نوخا و شوشادا اوچ آيليق علمى ـ پەداغوژى و ايكى آيليق الفبا ـ مەتودىق قورصلار تشكيل ايديلميشدى.

قورص محللەرينيك انتخابى اقليم و محيطيك صاغلام و گوزەل اولماسينا گورە اولموشدور. بو ايكى تيپ قورصلاريك مقصدى: بيرينجەريك، معلملەريك عمومى علمى و پەداغوژيق معلوماتلارينى آرتيرماق انكشاف ايتديرمەك ايكينجيلەريك، بو يەگى تدريس ييلينده تطبيق ايديلمەسى قرارە آلينان يەگى تورك الفباسينى اوگرەتمەك و بيرينجى غروپ مداوملەريندەن عبارت اولان ايكى آيليق قورص مداوملەرينى يەگى مەتود مسئلەلەريله تانيش ايتمەكدى. قورصلاردا ياپيلان تفتيش و مديرلەريك معروضەلەرى بوييلكى قورصلاردان گوزەتيلەن مقصديك الدە ايديلديگينى اثبات ايدەر.

بوتون قورص مديرلەرينك معروضەلرى معلملەرميزيك يەگى اليفبا ايله اطرافلى تانيش اولدوقلارينى و بونى قولايليق ايله تطبيق ايتمەيە صلاحيت قازانديقلارينى گوستەرييور. فنى ـ مەتود شوراسى قورص مديرلەرى معروضەلەرينى و قورصلاريك ديگەر ماتەرياللارينى نظرە آلاراق گەلەجەك 1926سنەسى ياى قورصلارى پروغراملارينيك ترتيبينه تشبث ايتميشدير.

قورصلاريك معروضەلەرى هەپ بير بيرلەرينه بگزەديكيندەن بورايا يالگيز قوصار و گنجه قورصلارى معروضەسيندەن استخراجاً بعض شئيلەرى نقل ايدييوروز.

قوصار قورصلارى

قوصار قورصلارى معلملەر شوراسینیڭ قرارى اوزەرە (اوچ آيليق قورصلار) 11 ايیوندا آچيلميشدى. بو تاريخدەن اعتباراً درسلەرە منتظما دوام ايديلميشدير. بو قورصلاردا اوچ ابتدائى ايكى عالى غروپ و بەش يەڭى ألیفبا غروپلارى تشكيل ايديلميشدى.

طابەلەر ــ مداوملەر ، غروپلارا لەقتور و مداوملەرنیڭ اشتراكى ايلە تشكل ايدەن يوقلاما قوميسيونى طرفيندەن آيريلميشدى. پەداغوژى شوراسى اجلاسلارینیڭ چوقوسو يالڭز درسلەرنیڭ گيديشى*مەتود. و پەداغوژى مسئلەنەرینیڭ عملى مذاكرەسينە صرف ايديلميشدير. تطبيقات درسلەرى؛ اجتماعيات، يەڭى الفبا و حساب درسلەريندەن آپاريلميشدير . مداوملەردە اعظمى موفقيت كورولموشدور. وثيقەلەردە هەر معلمیڭ هانكى غروپا قادار درس ويرەبيلەجەكى حقى آيريجا كوستەريلميشدير. قورصلاردا يەڭى ألیفبا تدريساتى و تطبيقاتى مثبت و اميدلى نتيجەلەر ويرميشدير . قورصلاردا اجتماعيات پەداغوژى، ادبيات، ديل، طبيعيات كيبى علمى-پەداغوژى دەرنەكلەر تشكيل ايديلميشدر. مداوملەرنیڭ عملى و پەداغوژى معلوماتلارينى آرتيرماق مقصديلە لەقتورلار طرفيندەن اصول، پەداغوژى مسئلەلەرينە عائد درسلەردەن خارج اولاراق مباحثەلەر آپارميشدير . قورصلار يانيندا قوممونيست گنجلەر ئوزەكى اوز اوزينى ادارە تشكيلاتى نمونەسى اولاراق «مداوملەر تشكيلاتى» دوزەلميش قورصلارنیڭ بوتون ايشلەريندە اشتراك ايتديريلميشدير . قورصلار حربى تشكيلات و حربى قوئوپيراتيف اورغانلاريلاصيقى بير مناسبت دوزەلتميش و بونوڭ نشانەسى اولاراق قورص نهايتندە حربى تشكيلاتا خصوصى بايراقدا تقديم ايديلمشدير . كندايلە معلمیڭ علاقەسى ايچيندا ياقين كندلەردە معروضەلەر ترتيب ايديلميش دير .

قورصلاردا تدريساتا 18 لەقتور دوام ايتميشدير. درسلەردەن خارج اصولى وعملى بير كوستەريش اولماق اوزەرە تنرهلەر ترتيب ايديلميشدير. قورصلار 25 آغستوسدا قاپانميشدير.

كنجه قورصلارى

كنجه قورصلاريندا دقتى جلب ايدەجك يەگيليك تورك و ارمنى معلملەر غروپلارينيڭ آيرى آيرى اشتراكى ايله دوزەلەن قومپلەقس سيستەمينى تطبيق غروپپينيڭ فعاليتى‌دير. بوغروپ عملى اولاراق مداوملەريڭ بالفعل اشتراكى اوزەرە محلى ئولكەنيڭ طبيعى و اجتماعى شرائطينه موافق قومپلەقسلەر تشكيل ايديلميش و تطبيقاتى فائدەوى نتيجەلەر ويرميشدير.

كنجه قورصلارى كەندى تجربەسينده استناده ايدەرەك آشاغيداكى تكليفلەردە بولونموش بونى بورايا گوچورەرەك بو مسئله دائرەسينده معلملەريميزيڭ فكرلەرينى بيلمەگى چوق آرزو ايديوروز :

1 ـ ياى قورصلارى پروغرامى ترتيب ايديلديكده بوسنه‌كى قورص مديرلەرى و بعض علاقەدار ليقيتورلاردا اشتراك ايتسونلار .

2 ـ گەلەجەك ييل آچيلاجاق ياى پيداغوژى قورصلاريندا بو ييل دوام ايدەن طلبەلەر اشتراك ايتسون، پروغرام ايسه گەچەن سنه‌كى پروغراميڭ مابعدى اولاراق دوزولسون .

3 ـ قورصلاريڭ مدتى اوچ آيليق دەگيل، دورت آيليق اولسون معلملەردە غروپلارا امتحانلا قبول اولونسونلار .

4 ـ عالى تيپلى غروپلارا رياضيات، آشاغى تيپلى غروپلارا ايسه طبيعيات درسلەرى علاوه ايديلسين .

5 ـ گەلەجەك قورصلار ايچين ترتيب اولوناجاق پروغرامدا بير آز مدتلى قورصى روحوندا دەگيل، بير نيچه سنەليك دوامى مكتب پروغرامى شكلينده ترتيب ايديلسين.

6 ـ آذربايجان فنى ـ مەتود شوراسيندا قورص مديرلەرينيڭ پيداغوژى معروضەلەرى ديڭلەنيلسين و گەلەجەك قورصلار ايچين شيمديدەن حاضرليق گورولسون .

مسئول مدير: مصطفى قولى‌يف

یازیلانلار:

عمومی مسئله‌لر:

1) **اوقویوجولارمیزا** . . . . 3 صحیفه
2) **م. قولییف** . . . . 5 »
3) **ف. رضابگلی** . عالی مکتبلرده و په‌داغوژیق اینستیتوتلاردا تدریس اصولی حقینده 9 »
4) **آ. لوگیانووا** . اوزبه‌گستان جمهوریتی خلق معارف قومیسارلیگینك نوبتی وظیفه‌له‌ری . . 14 »
5) **م.ن.نیقولایه‌وسکی.** قومپله‌قس سیسته‌مینه گئچمه‌ك ایچین عملی کوسته‌ریشله‌ر . . . . 19 »
6) **س به‌لواوسوف** . چوق قومپله‌قلی مکتبله‌رده چوجوقلارینك دوغرو طرزده غروپلانماسینیك اهمیتی. 29 »
7) **س. شامیلی** . په‌داغوژی حاضرلیغی واجتماعیاتیك پرینسیپله‌ری 34 »
8) **م. بایرامعلی‌بگلی** . قومپله‌قس سیسته‌می و مکتبله‌رمیز . . 39 »

عامی ـ اختصاصی:

9) **راشه‌وسکی** . قومپله‌قس سیسته‌می و ریاضیات . . 48 »
10) **ع. ر.** . بیولوژیق مصاحبه‌له‌ر ـ حیاتی حادثه‌له‌ر . 58 »
11) **آغ‌یوف** . . بیرنجی درجه‌لی مکتبله‌رده توخوملاراوزه‌ره تاسیل چالیشیور . . . . 69 »

کتابیات‌تحلیلله‌ری :

12) **بکر چوبان‌زاده** . اوچ حرف حقینده . . . . 76 »

تربیه شئونی.

13) **ع. افندی‌زاده.** . نوخا دارالمعلمیننده تشکیلات ایشله‌ری. 91 »
14) **م. رائی زاده** . یگی مکتبی تکمیل اینمه‌لی . . 94 »
15) **اداره** . . جواب . . . . . 96 »
16) **فنی‌مه‌تود شوراسی** خلق معله‌ری ایچین په‌داغوژلیق ادبیات لیسته‌سی. 98 »
17) **م. آ.** 924-25 سیاسی په‌داغوژی قورصلاری نتیجه‌له‌ری 101 »

آذربایجان مطبوعات مدیرلگی 3184 آ. خ. م. ق. آ. 2000

Јени мәктәб.

670

یڭی مکتب

1925 № 7-8